

ANYAG ÉS TECHNIKA MAKÓ NÉPI ÉPÍTÉSZETÉBEN

TÓTH FERENC

(Makó, József Attila Múzeum)

Makó, sajátos fejlődése révén sok egyéni vonást mutat mind az anyagi, mind a szellemi kultúra terén. Gazdasági fejlődése során nem süllyedt bele a szemtermelés monoton világába, kisparaszti produktumként kialakította a belterjes hagymakultúrát, vállalva az intenzív kertészkedéssel járó nagyobb munkát, de a kockázatot is. Ez konjunkturális éveken gazdasági jólétet teremtett, amely mind életszínvonalban, mind lakáskultúrában kifejezésre jut. A polgárosodás hamar megindul, és a hagyománytiszteletet felváltja egy sajátos paraszti praktícizmus.

A ház méretében, alaprajzi elrendezésében, megjelenésében, berendezésében stb. társadalmi rétegződés szerint élesen elkülönül. A hagymás házak emberméretűek, nincs bennük semmi felesleges; a szükséglethez, a termeléshez igazodnak. Nem ismerik a gazdaházakra jellemző úrhatnámsságot, hivalkodást. A szellérházak előbb putrik, később szoba-konyha-kamrás házacskák.

Makó népi építészetére Erdei Ferenc hívta fel a figyelmet. A makói parasztság társadalomrajzában a házról is szól¹, később egy cikkében kitűnő összegzését adja az itteni városi és tanyai építkezésnek. „Makó tipikus mezőváros és a polgárosodásban legelő jár, de házai megőrizték a múlt építési formáit. Az alföldi parasztempítészetnek valóságos fejlődéstörténete szemlélhető Makón: benn a városban a házépítés minden állomása, tanyái között pedig a gazdasági építkezés jellemző formái.”²

HATÓSÁGI ELŐÍRÁSOK

A népi építkezés íratlan törvényét időről-időre egyre jobban korlátok közé szorítja a földesúri vagy hatósági előírás. A feudalizmus idején a házépítés regulái helyi hatáskörűek és nem terjednek ki a népi építkezés egészére. Legtöbb helyen házat építeni, házépítésre telket átengedni csak a földesúr tudtával lehetett. A 19. század második felében jelentek meg az építési szabályrendeletek, amelyek már országos érvényűek és nagyban hozzájárultak a paraszti építkezés integrálódásához. A jelenleg érvényben levő Országos Építésügyi Szabályzat amikor pl. kimondja, hogy kizárólag az építési vonalra szabad építkezni, a soros telekbeépítést írja elő, és nem veszi figyelembe egyes vidékek csoportos építési hagyományát. A legalaposabb jogszabály sem terjedhet ki minden apró kérdésre — nem is célja ez —, így korlátozott mértékben — főleg kevésbé fontos területen — a szokás gyakorlata is érvényesülhet.

A társadalmi-gazdasági-technikai fejlődés is erősíti az integrálódási folyamatot. A kismemesi és polgári ház vagy közízlés szintén állandóan hat a paraszti építkezésre. A központi rendszabályok ezt a folyamatot gyorsítják.

¹ Erdei F., A makói parasztság társadalomrajza. Makó, 1934. 52.

² Erdei F., A makói városi és tanyai parasztház. Tér és Forma 1937. 174.

Makó az újjátelepülés után is megőrzi bizonyos kiváltságos helyzetét. Az „okos és körültekintő” férfiak testülete, a „becsületes” tanács nem összetételben, hanem hatáskörben különbözik más alföldi városokétól. A helységnek állandó mérnöke nincs, az építkezések ellenőrzése az egyik esküdt feladata.

A városi közösség érdekeit főleg az sértette, ha valaki a közterület kárára terjeszkedett. A bírság fogalma ismeretlen, a határozat mindig az eredeti állapot helyreállítását rendeli el. Ha ezt az érdekelt fél vonakodik végrehajtani, egy vagy két esküdt jelenlétében hatóságilag „lerontják”.

1792-ben Csorba János esküdt inspekciója alkalmával egész sor szabálytalanságot tapasztalt. *„Szűcs János a parochiális ház mellett nagy és mély árkot ásatott, azt még most tavasszal betöltse és arra hidat csináljon. — Szakmáry Ilona a nádfalat killyebb tette, ezt a háza végéig tartozik beljebb a maga előbbi helyére tenni. — Görbe István kovács a maga háza mellett a kocsiutat elfoglalta, annak felszabadítása neki meghagyott. — Jó Sámuel az udvarán Kovács Mihály háza mellett egy folyókát, vagyis csatornát engedjen. — Domokos szabadságos katona a maga nádfalát beljebb hozza és a régi járást háza megett felszabadítsa. — Rác János Új-Magyar a Török temető mellett a maga nádfalát kiljebb tette, mellyel az utcát elfoglalta, megparancsoltatott, hogy felsejdesze büntetés alatt.”*³

1806-ban „a lakosok közül némelyek mind az utcára, mind a nyomásra a renden és engedelmen kívül” építkeznek. *„Ilyennek találtatott többek között Janovics János kalaposnak a város szélén levő szárazmalmánál fenyőfával bekerített darab hely, amelybe már valami vályog épület is kezdett tenni, melyről akkor megparancsoltatott Janovics Jánosnak, hogy a kerítést önön maga rontassa le, de azt eddig nem tselekedte, azért szükséges volna a végre még ma délután embereket küldeni és a kerítést elrontani. Ezen jelentés jóvá hagyatott, és ennek teljesítésére Török János és Burján János Esküdt Uraimék kiküldettek, és azt el is végezték.”*⁴

Ugyanebben az évben Pásztor Pál a Nyomáson levő szárazmalmába költözött, 14 1/2 öl hosszú és 10 széles területet tömésfállal körülvett. Arra hivatkozva, hogy a méltóságos urasággal kötött egyezségben meghatározottat, *„a Nyomás fogyasztása a községnek kárára vagynak, annál is inkább, hogy azt csak a maga fejéből tselekedte Pásztor Pál, azon tömésfal lerontatni és az általa elfoglalt rész a Nyomáshoz visszaadatni rendeltetett. Melynek végbevitelére Burján János esküdt Úr kiküldettetik.”*⁵

1811-ben az akkori gödröknél „kimutatták” a cigányok házhelyeit, melynél tovább nem mehettek.⁶

A tűzrendészeti feladatok is hatósági beavatkozást igényelnek. A helytartótanács rendelkezésére a veszedelmes gyulladások megakadályozására 1774-ben Csanád megye részletes körrendeletben utasítja a várost a fontosabb teendőkről. Ennek bizonyos pontjai az épületekre vonatkoznak. Ha az épület olyan volna, *„mellyben Tűzbéli veszedelem nélkül tüzelni bátorságos nem lehetne, az ollyatin épület és kémény, ha a gazda megcsinálni vagy igazítani nem akarná, leromboltasson, hogy azáltal más jámbor... kárt ne szenvedjen.”*⁷

Az előírás szerint minden utcán „egy jó kút állíttasson”, a tűz által munkálkodó mesterembereknek” ne engedessék a Helység közepén műhely fölállítását, ez legfeljebb más házaktól 20 lépésnyire engedélyezhető.” Az 1781. évi katasztrófális tűzvédelmi követően különösen szigorú rendszabályokat hoznak. Az uradalmi prefektus például

³ Eperjessy K., Írások a régi Makóról. Helytörténeti rajzok, Makó, 1928. 7—8.

⁴ Makói Városi Levéltár (továbbiakban MVL) Tanácsülési jzk. 1806. 24.

⁵ MVL Tanácsülési jzk. 1806. 29.

⁶ MVL Tanácsülési jzk. 1811. 42.

⁷ MVL Körrendeletek jzk. 1774. október 1.

1791-ben büntetés terhe alatt elrendeli, hogy minden gazda az udvaron vagy háza körül kutat csináljon.⁸

A mérnöki-műszaki beavatkozások a településszerkezetet is átalakítják. Makó régi városrészei (Buják, Szentlőrinc) jellegzetes halmaztelepülések. Utcái girbe-görbék, sok a zsákutca és a sikátor, a telkek szabálytalan alakúak.⁹

Nagy-Sárréten csak az ármentesítések után jönnek létre a sakktáblás mérnöki kiosztások,¹⁰ Makón már a 18. század végén, ekkor kerül kiosztásra a mai Jókai, Luther, Alma és Gyóni Géza utca területe.¹¹

A mérnöki beavatkozás nemcsak az új városrészekre nyomja rá bélyegét, hanem a régiekre is. Már a 19. század első felében megindul az egykori utcák regulázása. Az 1821. évi árvíz után Fejérváry Ferenc tervei alapján a zsidó fertály, Giba Antal uradalmi földmérő elgondolása szerint a szentlőrinci városrész rendezésére kerül sor.¹²

A továbbiakban a tűzserencsétlenség elkerülése végett kerül napirendre bizonyos városrendezés. 1830-ban 264 épületről állapítják meg, hogy elhelyezésük az elemi feltételeknek nem felel meg: „veszedelmesen vagynak összeépítve”, „a házak sűrűn egymáson állnak”, „borzalmas sűrűség egy zugban”, „lakóház a szomszéd veszedelmére”, „szűk sikátorban vagynak” stb.

Az első részletes építési rendszabály az önkényuralom idején jelenik meg. A helytartósági osztály ezt az 1854. évi 4382. számú rendelete alapján közigazgatási kerületenként teszi közzé. Makó a nagyváradai kerülethez tartozóan kapja meg a két nyelvű rendszabályt, kihirdetésére 1857-ben kerül sor. (Függelék/1.) A lakosok „anyagi és szellemi kifejlődésére” valamint a „személy és vagyon biztosítására” hivatkozva vezet be az osztrák építési rendszabályt.

Az új házak építéskor vagy nagyobb javítások esetén a folyamodványhoz rajzot is kell mellékelni, amely tartalmazza az alapnézetet, tetőszerkezetet, keresztmetszetet és a homlokzatrajzot. Az építés megkezdésekor az épület homlokvonala „egy műértő által kitűzetik”. Mezővárosokban új épületeket csak engedéllyel bíró építő, ács, kőműves és cserepesmester építhet. A lakás járdához viszonyított padlószintjét 12 vagy legkevesebb 6 colban határozzák meg. A szobák magassága 10 lábön alóli (1 láb = 30,4 cm) nem lehet. Az istálló padlását 4 col vastag agyagtapasztással kell ellátni. A gazdasági épületeket a lakóházaktól legalább 3 ölnyi távolságra kell építeni. Ahol erre nincs lehetőség, tűzfalal választandók el. A konyhából istállóba vagy csűrbe bejárást hagyni nem szabad. A konyhának oldalfalai kőből legyenek rakva, a tűzelőfal 18 hüvelyk (1 hüvelyk = 2,6 cm) vastag legyen. A konyha boltozatára vagy a füstfogóra és az e mellett levő tűzfalra kiégetett téglából 6 bécsi hüvelyk vastag, négyszögben 18 hüvelyk belső világú, a tetőgerincen felül 36 bécsi hüvelyknyi magasságra kinyúlt kémény rakassék. Azoknál a házaknál, ahol a kémény fából vagy font vesszőből van, kötelezik az előbbi mód szerinti konyhák és kémények készítését. Új épületeknél tiltja a rendelkezés a szobák mennyezetgerendázatának a tetőszerkezettel való összeépítését. Az új házakat jól kiégetett téglából vagy építésre alkalmas kövekből mészenyvvvel (malter) kell készíteni.

Ez az építési rendszabály nem a helyi körülmények figyelembevételével készült. A fejlettebb osztrák építési előírásokat akarták minden változtatás nélkül az elmar-

⁸ Eperjessy K., i. m. 6.

⁹ Tóth F., A makói városi parasztház telke. Ethnographia 1974. 421—445. A Makói Múzeum Füzetei: 15.

¹⁰ Dám L., A Nagy-Sárrét népi építészete, Debrecen, 1975. Műveltség és hagyomány: XVII. 31.

¹¹ Tóth F., Makó településtörténeti vázlata. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1972—73. I. A Makói Múzeum Füzetei: 14. 51.

¹² Tóth F., Gilitze István és az 1821-es árvíz. MFMÉ 1971/I. A Makói Múzeum Füzetei: 9. 160, 162.

dottabb magyar állapotokra kötelező érvénnyel előírni. Maradékalan végrehajtására nem is kerülhetett sor. 1861-ben több városrész (Honvéd, Kelemen-híd, Vágóhíd, Cédulaház) építése indul meg, a házak száma meghaladja a másfélezret. Ezen agrárproletár városrészek létesítésénél egyáltalán nem érvényesül az 1854-ben kiadott rendszabály.

Makó építési szabályrendelete 1888-ban jelenik meg. (Függelék/2.) Ez már a realitás talaján nyugodott, előírásai maradéktalanul megvalósíthatók. Az időközben eltelt három évtized meg is érlelte ezen rendelkezések elfogadtatását. Nem egy megállapítása ma is érvényes. Egy országos szabályzat helyi viszonyokra alkalmazott változatáról van szó.

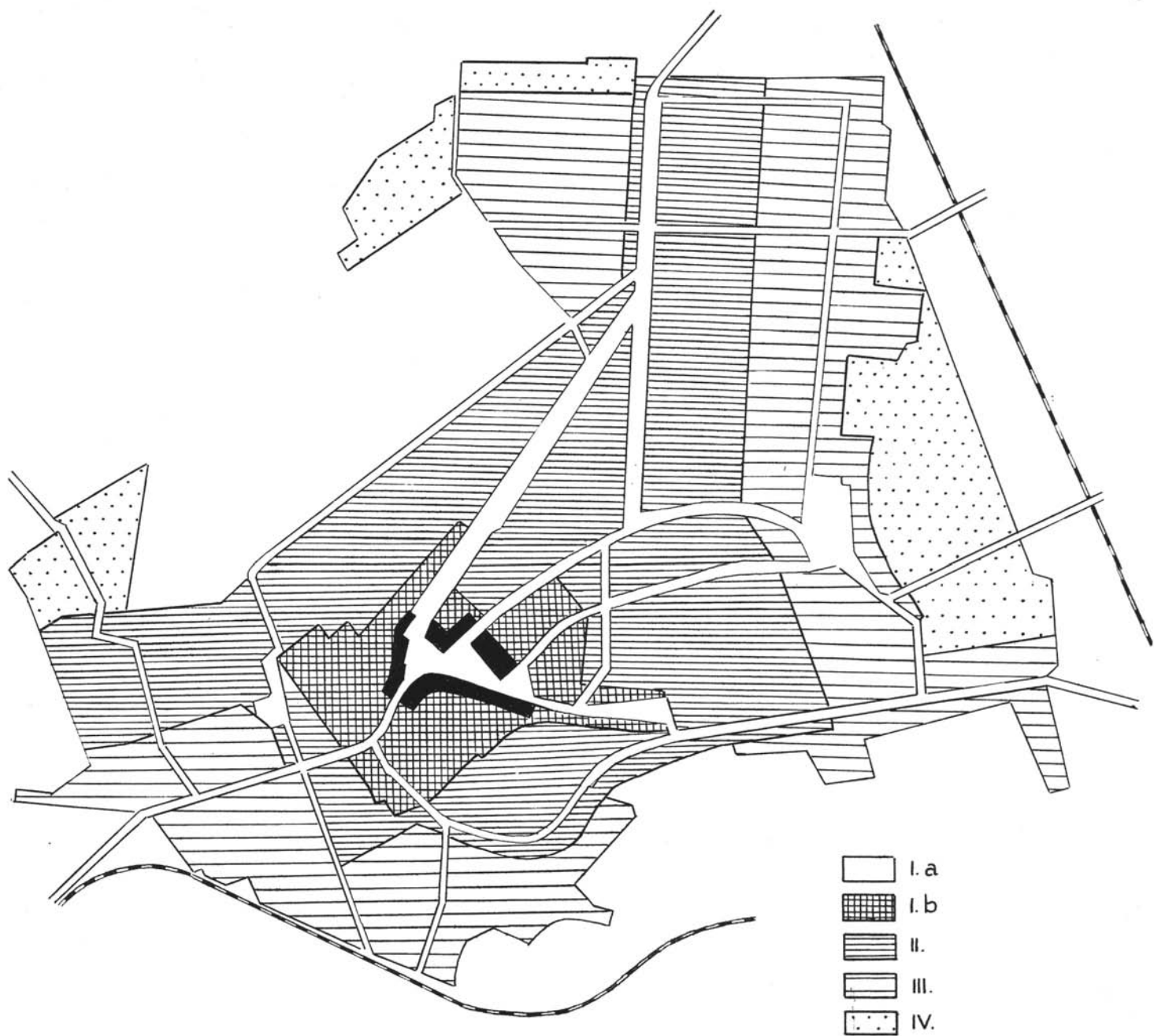
A város belterületét építési körzetekre osztják. Ez sem a településtörténeti, sem a közigazgatási beosztást nem követi, de értékrendjét adja az egyes városrészeknek. Az akkor új osztásnak számító agrárproletár városrészeket (Putrik, Honvéd, Vágóhíd, Kelemen-híd, Cédulaház) a IV. övezetbe sorolja. A III. körzet a törzsköcs város periférikus területeit öleli fel. A főközlekedési utak mentén elterülő paraszti övezet (II.) a legnagyobb kiterjedésű kerület. A szűkebb és tágabb értelemben vett városközpont az I. a és I. b övezet.

A szabályrendelet részletesen szól az építési engedélyekről, az utcák és terek szabályozásáról, a háztelek felosztásáról és nagyságáról, a szabálytalanul épített lakóházak lerombolásáról, az épület magasságáról, anyagáról, a falak vastagságáról, alapozásáról, a pincéről, az árnyékszékéről, a kutakról, az ereszcatornáról, az istállóról, a kamrákról, a kotárkákról, a magtárakról, a trágyagödrökről, a kerítésekről, a meglevő épületek átalakításáról stb.

A tűzrendészeti szabályrendelet szintén 1888-ban jelenik meg. Ez kimondja, hogy a város területén minden évben kétszer általános tűzvizsgálatot kell tartani. A belterületen a disznóperzselés, külterületen a nagyobb tűz rakását legalább két órával előbb be kell jelenteni. A ház udvarán szalmából, szénából, kukoricaszárból egy hétre való mennyiség helyezhető el. A nyomtatás és cséplés csak a város külterületén történhet. A város kútjai jó karban tartandók, az ártézi kutak éjjel legalább két lámpával kivilágítandók. Új nádtetőt tilos építeni, de a meglevők javítását engedélyezik. Téglavető kemencéket a város szelétől fél kilométernyire, mészégető kemencéket kétszázötven méter távolságra szabad felállítani. Amennyiben a toronyőr nem a toronyban lakik, lakása nappal vörös zászlóval, éjjel sárga színű lámpával jelölendő meg. A két református templom tornyában levő őrszobát telefonnal kell felszerelni. A toronyban a kongsattal egyidejűleg kötelesek a toronyőrök, ha a tűz a város belterületén van, annak irányában nappal egy vörös zászlót, éjjel pedig egy vörös lámpást kitűzni. Ha pedig a tűz a város külterületén van, a tűz irányában nappal fehér zászló, éjjel pedig egy reflektorral ellátott lámpa tűzendő ki. A tűzoltást hivatásos és önkéntes tűzoltók teljesítik. A hivatásos tűzoltók száma tíz.

Az elmondottakból is kitűnik, hogy a hatósági előírások Makón mintegy 180—200 éve szabályozzák az építkezést. Korábbi időből viszont aligha maradt fenn lakóház. Az 1970. évi népszámlálás az épületek korára vonatkozó adatokat is tartalmaz:

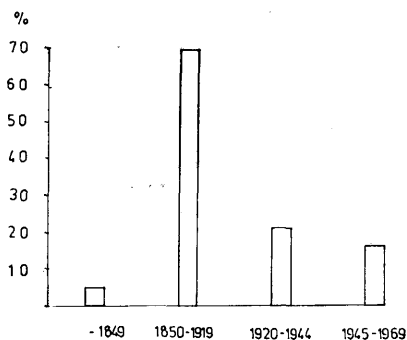
	összesen	—1849	1850— 1899	1900— 1919	1920— 1944	1945— 1959	1960— 1969
tégla	1588	12	221	254	322	179	600
beton	3				2	1	
kő	6		1	1	2		2
blokk	9						9
vályog, sár, vertföld	7204	252	3093	2145	1416	191	170
egyéb	3		2	1			
összesen	8813	264	3317	2401	1742	371	718

I. Építési övezetek. (1888)

A lakóházak 3,4%-a épült 1849 előtt. Ezek zöme is reformkorszaki lehet, ugyanis 1821-ben pusztított minden idők legnagyobb árvize, amely a lakóházak harmadát rongálta meg, illetve döntötte össze. Erre az időre esik Makó gazdasági fellendülése, amely a házépítésre is rányomja bélyegét. Gilicze István parasztköltő szintén 1821-ben meg is jegyzi: „*Most még a paraszt is palotára vágyik.*”

2. A lakóházak építési év szerinti megoszlása. (1970)

FAL

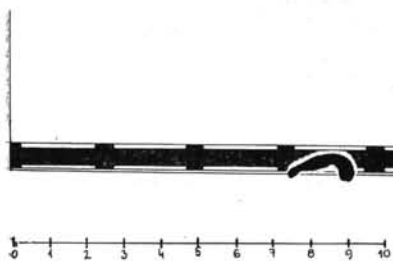
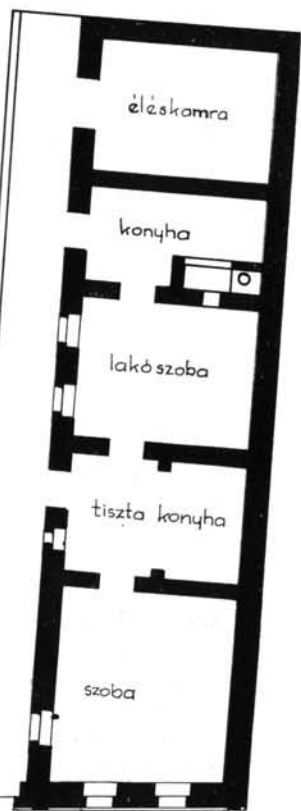
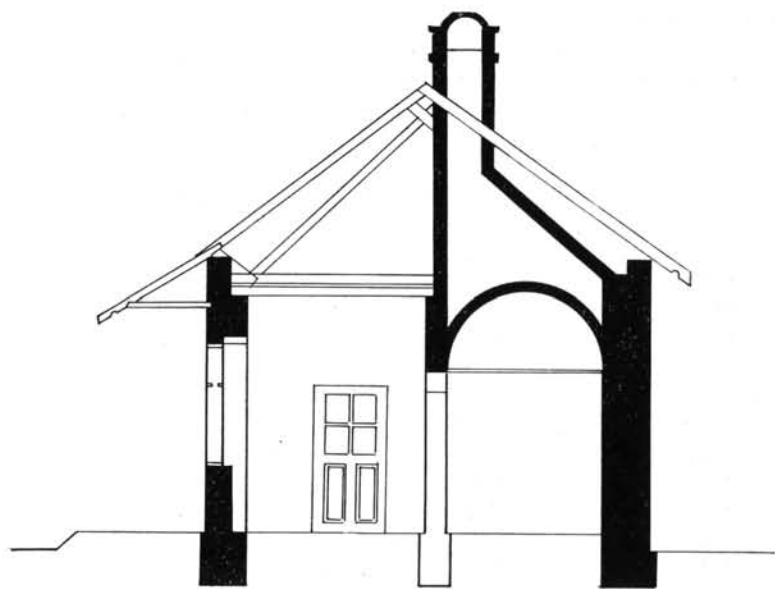
Az 1699-ben újjátelepülő Makó fejlődése igen rohamosnak mondható, amely a házak számának növekedésében is követhető.

1717	84
1756	620
1801	1732
1857	3446
1900	6591
1910	7630
1920	7745
1930	8731
1949	8422
1960	8423
1970	8813

Az újjátelepülés idején a helység lakóházai *sövényfalúak* voltak. Ehhez bőségesen találtak megfelelő építőanyagot, saját erőből el tudták készíteni. A Maros veszélyes áradásai esetén is célszerűnek mutatkozott, az árvizek nem döntötték össze, legfeljebb a tapasztást kellett pótolni.

Abban az időben annyira általános volt a sövényfal, hogy Szirbik Miklós szerint a katolikus és a református templom is „göngyöleg sárral tapasztott sövényből volt”.¹³ E faltechnikának korunkra néhány hírmondója maradt csak. A melléképületek viszont megőrizték e faltípust, hiszen a hambárok szinte kivétel nélkül így készültek.

¹³ Szirbik M., Makó városának... leírása 1835-6 eszt. Sajtó alá rendezte Eperjessy K. Makó, 1926. Csanádvármegyei Könyvtár 6. 87.

3. Építési terv 1893-ból

Már a 18. század folyamán általánossá válik a *vertfal*, mely az utóbbi étvizedekig uralkodó faltípusnak számít. Az országos statisztikai összeírások nem tesznek különbséget vályog és vertfal között. Ezek a kimutatások Makón túlnyomórészt verifalat jelentenek, becslés szerint mintegy 5—10 százalékban vályogot és néhány esetben sárfalat. A természeti viszonyokkal magyarázható, hogy 1900-ban a házak 97,1%-a, 1970-ben is 81,7%-a földből készült. Az alapozás tekintetében már sokkal gyorsabb a változás. 1900-ban a lakóházak 88,4%-a, 1970-ben viszont csak 20,7%-a föld.¹⁴ A nagy belvizek következtében (1942, 1970, 1974, 1975) az arányszámok rohamosan csökkennek. Téglalapozással és lábazattal a világháború előtt még általános volt a vertfal-készítés, de a felszabadulás után már háttérbe szorult. Az utolsó vertfalú házak Makón az 1960-as években készültek. A faltömő specialisták vagy kiöregedtek vagy — az állandó munka hiányában — felhagytak vele. A vertfal végnapjaiban — egy évtizeden át — a szomszédos falvak faltömő bandái vállalták fel a munkát. Adatközlőink is főleg apátfalvi faltömők, akik 1971-ig dolgoztak.

A vertfal készülhet *irányfás* és *jármos* kivitelben. Az előző az általános és az elismerten jobb falverési technika, az utóbbi főleg a felszabadulás után terjedt el, inkább fahiány miatt, szükségből alkalmazzák.

A faltömők megérkezése előtt a gazda előkészítette a terepet, kivágta a fákat és bokrokat, szétbontotta a kerítést, ha kellett, *elplanírozta* a földet.

Az utcafrontot az építési hatóság mérte ki, a további *kicövekelés* már a falverők dolga. Az utcafrontra derékszögben kijelölték a ház hátulját, majd az udvar felőli végét, a ház elejét és a közfalakat. Ha a szomszéd felőli mesgye nem volt derékszöges, a kiigazítás mértékében a gazda megegyezett a szomszédal.

Kezdetben a falat nem alapozták, legfeljebb megdöngölték a földet. Emberemlékezet óta *földbe verik a földet*. A *kizsinórozás* után kiásták a ház alapját, és ugyanazt a földet rétegenként visszadöngölték. A szomszédos Apátfalván még a harmincas években is csak 40—50 centiméter mély alapot döngöltek, de a hatóság utasítására kénytelenek lettek 70—80 centiméterre lemenni. Ha valahol bolygatott földet találtak, akkor megkeresték az eredeti érintetlen talajt. Mélyen bolygatott talaj esetén előfordult, hogy a sarkokra hatalmas akácfa tuskókat raktak, erre vastag akácfa derekat fektettek és ráverték a földet. Kút esetében is akácfa oszlopokkal, újabban téglaboltozattal hidalták át a süppedősebb talajt. Temetőszéli alapozáskor — a sok sírgödör miatt — másfél méterre is le kellett menniük. Az alapozást és a visszadöngölést rétegenként talajszintig egy munkafolyamatban végezték. 1926-ban a Vertán-telepi házak még döngölt alappal készültek. A első építési övezetekben kötelező volt a téglalap. A téglát általában nem meszes habarcsba rakták, hanem földet szórtak közé.

Az építető előre megvásárolta a házhoz szükséges faanyagot: a sarufákat, kisgerendákat. Ezt használták fel a falveréshez. A leendő fal síkjától 20—40 centiméterre a sarkoknál 2—2, a közfalaknál 1—1 *irány-* vagy *célfát* állítottak le. Az erre kifeszített zsinór jelölte a fal külső színét. Célfának csak a legegyszerűsebb gerendák feleltek meg. A fal színének a falazat külső síkját nevezték, ezt mindig pontosan és szépen kellett verni. A célfára kifeszített zsinór irányában — a deszkavastagságot figyelembe véve — ásták le egy méterenként a gerendákat, ez adta a leendő fal külső síkját, és vele szemben a falvastagságnak megfelelően a belső gerendákat. A legrégebb házak 2 sukosak (61 cm), de a legáltalánosabb a 20 colos (50,8 cm) fal. Később áttértek az 50-es, majd a másfél téglá illetve vályog vastagságú, 45-ös falra. Az egy méterenként leásott gerendákat fent istrággal kötötték össze.

¹⁴ Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat: 1. kötet 1900. 341., 42. kötet 1910. 343., 69. kötet 1920. 131., 83. kötet 1930. 159. Dallos F. — Szabady E. (szerk.) Magyar városok. Budapest, 1966. 702. 1970. évi népszámlálás 6. Csongrád megye adatai I. Budapest, 1971. 362.

Egyszerre sohasem verték fel az egész házat, ez mindig két szakaszban történt. Előbb a ház hátulját készítették el, illetve a két vég- és közfal felét, majd a ház elejét illetve a hiányzó vég- és közfal részeket. Ha nem így osztották volna el a munkát, akkor a szomszéd portáján kényszerültek volna taposni és a talicskázás is hosszabb úton történt volna.

A munka minden nap a föld kihányásával kezdődött. Az udvaron, a kert végében vagy ritkán az utcán 10—15 méter hosszú, három ásonyom széles gödröt kezdtek ásni. Ilyenkor a banda megoszlása három *ásós* három *lapátos* volt. A lapátolás azért volt fontos, mert a taposástól *möggaluskásodott* a föld, és ez a falverésre nem alkalmas. Ha a talajvíz engedte, hat ásonyomra is lementek. Szárazság idején a földet *páholták*, locsolták is. A következő napokban is 3—3 ásó szélességben dobták ki a földet, mire a ház elkészült, egy nagy szögletes gödör keletkezett. A föld kitermelését hajnalban kezdték. *Más akkor fordította girincre az asszonyt, amikor mi már javában hánytuk a földet* — mondta az egyik faltömő. A kihányás után reggeliztek, ami nyárson sült szalonnából állt.

Talicskázáskor a földet mindig alulról lapátolták, így keveredett a fekete és a sárga föld. Bontáskor vagy javításkor gyakori a tiszta sárgaföld fal is. Ezt nehezebb verni, de ha kiszárad, szinte olyan, mint a beton, véséskor szikrázik a szerszám, a vizet nem veszi be. A csigákkal teli anyag éppúgy nem alkalmas falverésre, mint a régi házfal. Ez már morzsás, *ki van döngölve, kovászos, nincs elevevége, kiment az erő belőle*.

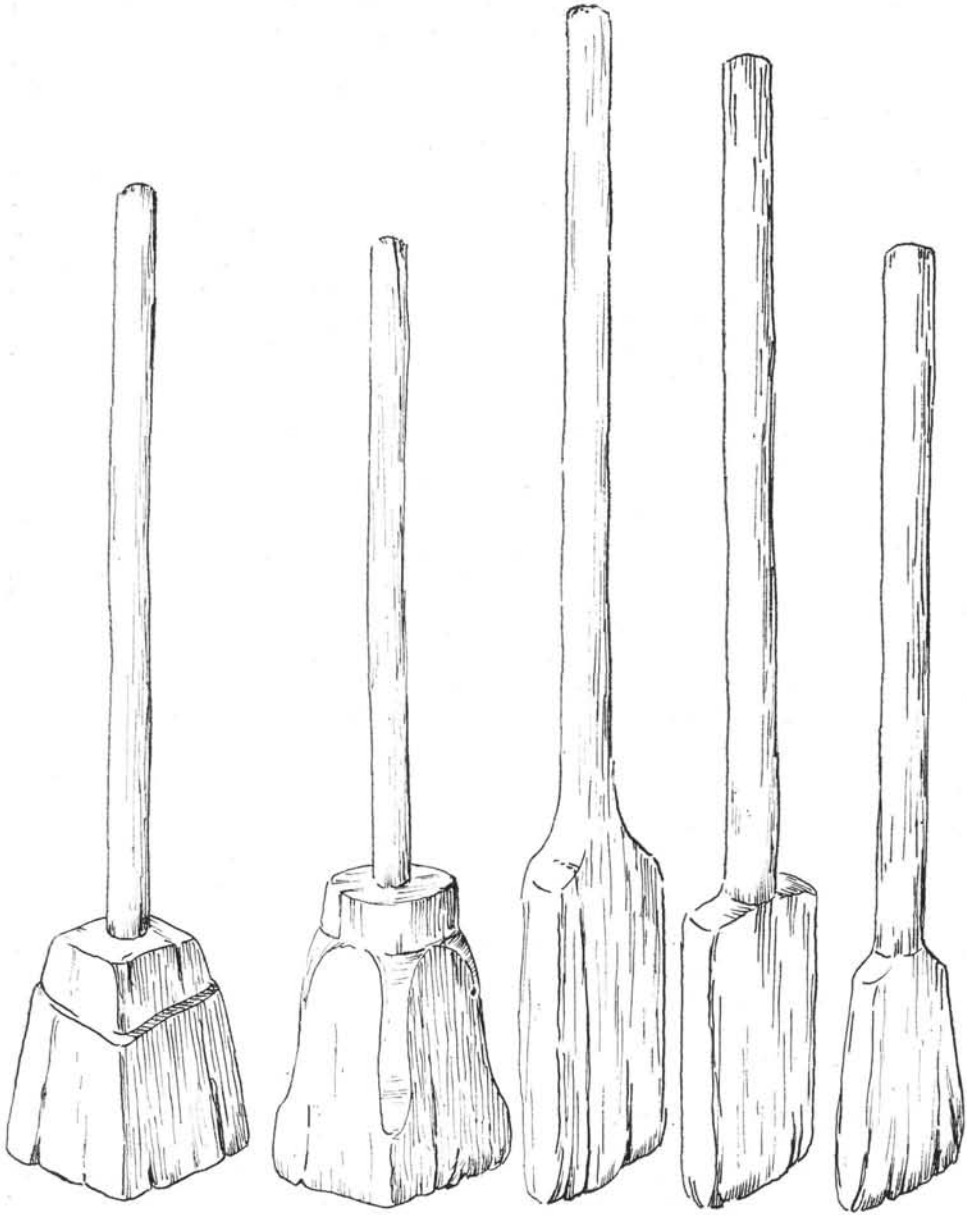
A földet deszkakaloda közé verik. A deszka szélessége 1 sukk (30,4 cm), vastagsága 1 col (2,5 cm).

A deszkákat zsinórmérték szerint állították be. Az első és az utolsó deszkaállításakor vízimértéket is használtak. A deszkák közé az oszlopok irányában — a falvastagságnak megfelelő hosszúságú — lécet, *emelőfát, feszítőfát* raktak. A feszítőfát ferdén helyezték a deszkák közé. Addig ütögették a szekercével, amíg a zsinór kívánta. Kívül a gerenda és deszka közé ütött ékkel szabályozták. Első állításkor vagy deszkaemeléskor a feszítőfát a deszka közébe ütötték, később emelték feljebb vagy ha a deszka homorodása úgy kívánta.

A falverő banda hat vagy hét tagú volt. Hét fő esetén két *talicskás* állandóan hordta a földet, a *lapátos* ezt a kalodába hányta. A föld döngölését két-három *tömős* és egy-két *furkós* végezte. Az első tömős a legtapasztaltabb falverő, a bandagazda. Ő figyelte, *hogymogy a fal*, vagyis ő vezette a falat. Hat személyes banda esetén öt fő talicskával annyi földet hordott a fal tövéhez, amennyi egy deszkába szükségeltetett. Ez alatt a bandagazda istráנגgal összekötötte a függőleges gerendákat és zsinórmérték szerint beállította a deszkákat. Ilyenkor öten végezték a döngölést: hárman tömőfával, ketten furkóval. Az egyik furkó lehet kerek, a másik szögletes volt. Ez utóbbival a sarkokban és deszka mellett is jól lehetett tömöríteni a földet.

Az első tömős, a falvezető mindig hátrafelé halad, a többiek előre. Ahogyan két kovács dolgozik az üllőn, ütemre ment a faltömés is. A ritmust a két furkós ütötte, az élezők közbe vertek, de ez nem csattog, mert ott puha a föld. A lapátosoknak úgy kellett a földet földobniok, hogy a levegőben megforduljon, akkor egyenletesen terült a deszkák között. Amikor a lapátosok már nem láttak bele a kalodába, a bandagazda irányította a föld hányását: *elől a fán az első! Elöl a fán mind a kettő!* Gyenge Miklós csak ennyit mondott: *Elöl a fán!* Ilyenkor a következő gerendaközt kellett meghányani.

Akkor jó a vertfal, amikor a furkó nem pufog, hanem csattog. A hatodik deszkaemelésnél az egyik furkós — illetve héttagú bandánál az egyik tömős — lement lapátolni. A lapátosok felváltva dolgoztak. Amíg az egyik meghányta az egyik méternyi faközt (gerendától gerendáig), addig a másik megtisztította a lapátot és szusszanott egyet. Minden deszkaemelésnél a banda tagjai cserélték egymást, csak a banda-

a

b

c

d

4. Furkók és élezők*

* A rajzok elkészítéséért ezúton is köszönetemet fejezem ki Pósa Lajos főiskolai adjunktusnak.

gazda maradt mindig a helyén. A deszka magasságot háromszori terítéssel érték el, egy-egy döngölés 8—10 centiméterrel növelte a falat. Az egyes döngölési rétegek közé polyvát, szalmát szórtak, deszkaemeléskor pedig nádat, fűzfavesszőt, gallyat, újabban a fal külső színére *futóra* téglasort raktak. Ha puha volt a föld, szalmával, polyvával szívták ki belőle a nedvességet. A sarkokat és a közfalakat karvastagságú kb. másfél méter hosszú *kötőfákkal* is megerősítették. Ilyenkor két egymásra merőleges fát durva fészekcsapolással illesztettek össze és szeggel is megerősítették. A kötőfákat általában két helyen — a fal harmadánál és kétharmad magasságban — alkalmazták.

Emeléskor a gerendákra hurkolt istrángokat fellazították, a deszkákat átfordították, hogy a külső száraz oldala kerüljön belől, mert a nedves deszkához hozzá ragadt a föld, másrészt így a nap melege nem homorította meg a fát. Emeléskor soha sem rakták a deszkát a fal színéig, nehogy a sarka lepördüljön.

Terítéskor a bandagazda lábával durván elegyengette a földet, és azt tömőfával mindig a deszka mellett verte. A második tömős beljebb haladt 6—8 centiméterrel, a harmadiknak a közepe jutott, a furkós pedig az egészet döngölte. Este a deszkákat teliverve kissé bogárhátúra hagyták, hogy az esetleges esővíz ne álljon meg rajta. Eső esetén egy emelésnyi földet gyakran le kellett dobni.

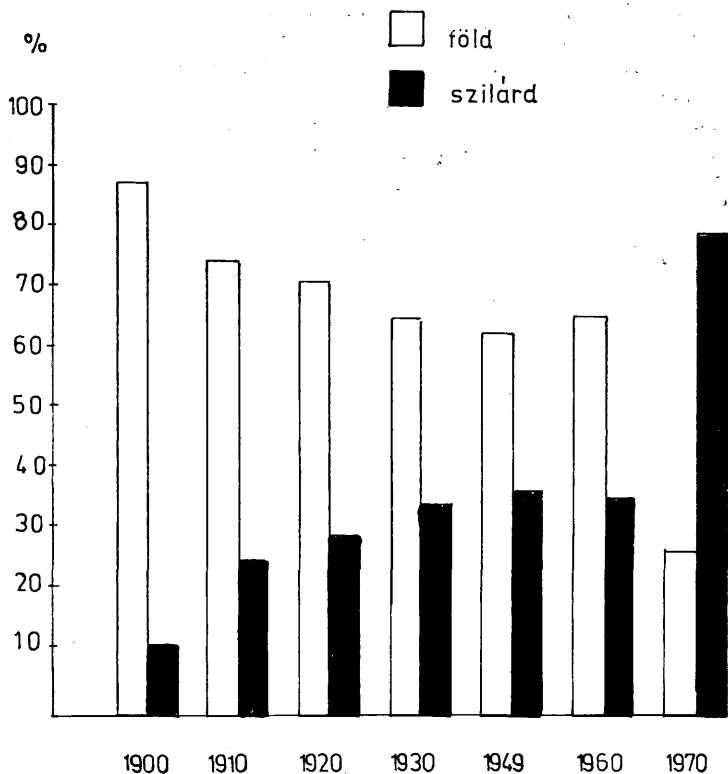
Falveréskor az ajtó helyét kihagyták, egy deszkadarabbal, *suberrel* zárták le a kalodát. Az ablak helyét sokan bevették és a nyers falból utólag ásóval vágták ki, mások meg újabban téglával rakták be. Az ajtó és ablak fölé falverés közben rakták be a szemöldökfákat. Szemöldöknek legjobb volt a szögletesre faragott akácfa oszlop, de bontáskor fenyőfa szelezék gerendák is gyakoriak. Ha az ajtó két méter magas volt, 2,10-re tették be a szemöldököt. Az épület későbbi esetleges süllyedése miatt az ablaknál is mintegy 10 centiméteres ráhagyással dolgoztak. A régi ablakok vasrácsát is a faltömők állították be. Ennek a kovács nagy füleket hagyott, így döngöléskor szilárdan lehetett rögzíteni. Az utolsó deszkaemeléskor vízimérték szerint is korrigálták a falat.

Különösen gondosan kellett verni a fal alsó harmadát, felfelé már lehetett nagygyázni. Egy házat két ütemben vertek fel. Az abbahagyott falcsonkokat ferdén döngölték. Voltak, akik deszkaemelésként lépcsőzetesen fejezték be a munkát, így rétegenként kötést képeztek ki. Egy-egy beugrás kb. 50 centiméter.

A szomszédos Apátfalván és Csanádpalotán egyes faltömők a harmadik deszkaemeléskor a feszítőfából egy ujjnyit levágtak, a negyedik emelésnél ezt újból megismertették, ezáltal felfelé keskenyítették a falat.

A faltöméskor a banda minden tagja saját szerszámát használta, a deszka viszont általában a bandagazdái volt. Gyenge Miklós deszkakészlete 54 folyóméter. Az egyes szálak hossza helyiségek átlagos nagyságához igazodott. A 4,5 méterest az utcai szobánál, a 3,6-osat a konyhánál, kamránál, a 2-est, 2,2-st, 2,8-ast válaszfalaknál, az 5 és 6 méterest házhátuljánál használták. A rövid deszkákat szükség szerint megtoldották, ha viszont el kellett fűrészelni, új deszkát kértek az építetötől. A deszka végeit vaslemezzel megpántolták, hogy ne repedjen meg. A gerendák összekötésére szolgáló *istráng* — amelyből 50—60 darabra is szükség volt — a banda tulajdonát képezte. Általában a lóistrángot használták, de az igényesebbek kötélgyártótól külön is rendeltek. Hogy erősebb legyen, kikötötték, ne kócos, hanem tiszta kenderből készüljön. A nagy feszítőerőtől hamar kirojtólózott és tönkre ment. *Az idő is mögötte, mög a sok húzás.* Egy-egy istrángot 3—5 ház felverésénél használtak.

Szoba-konyha-kamrás ház felverése 8—9 napot vett igénybe. Elszámoláskor az épület hosszabbik oldalát mérték fel (véges háznál a ház hátulját, fordítottnál az utcafrontot) és csak ezután kellett fizetni. Voltak olyan bandák, ahol a ház hátulját és az egyik végét vették alapul. A közfalakért, a ház elejéért nem számítottak semmit. *Kerek*

5. A ház alapozása

alkura mönt a falverés, *átajában* fogták fel a munkát. A téglalapozást vagy téglalábazat készítését úgy számították, mintha azt is földből döngölték volna. A két világháború közötti időben ölék két, két és fél mázsa búzáért verték, majd utóbb pénzben százötven forintért folyóméterét. Kialkudtak naponként egy-egy liter tejet és valamennyi pálinkát, szalonnát. Az alkunál az egész banda jelen volt. „Az is számított, hogy kívül álltunk szömbe — mondja Simon faltömő —, ha szögény osztállyal álltunk szömbe, akkor simábban mönt, ha gazdag embörrel, akkor vesézd ki az anyjából a gyereköt.” A deszka használatáért külön fizetett a gazda folyóméterenként 50 fillért és minden istráng után szintén 50 fillért. Alkun kívül igencsak minden gazda naponként vitt italt, a munka végeztével pedig kaptak egy ebédet.

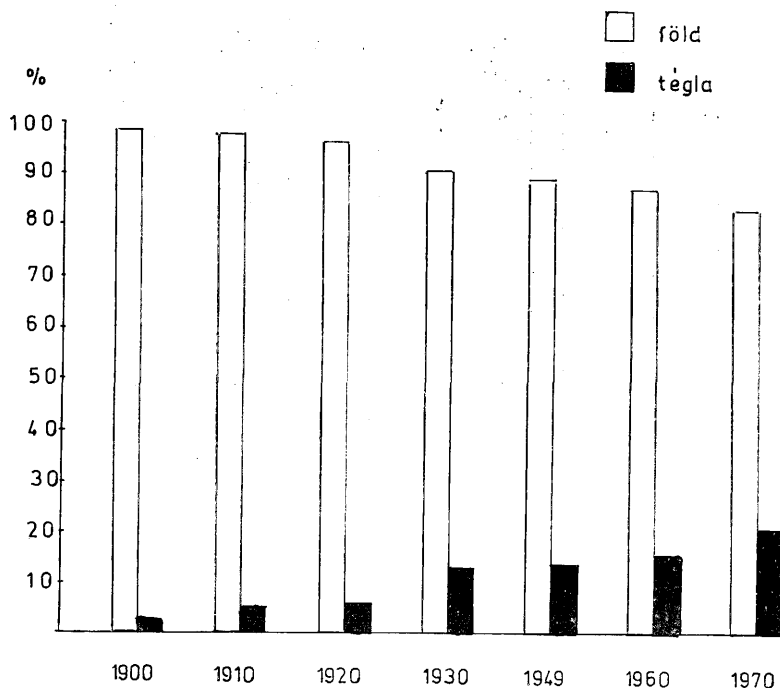
A rosszul vert fal morzsás. Ennek több oka lehet: rosszul döngölték, keveredés nélkül termőréteg került egy helyre. A jó fal fénylik, amikor a deszkát elveszik, és a nádszálat át lehet dugni a friss falon. A túl nedvesen, sárosan vert fal nem *szorít*, nem lehet furkózásakor *mögszorítani*, a száraz pedig *kípörög*.

A falverés szezonmunkának számít. Az időjárástól függően május végétől szeptemberig dolgoztak.

A faltömés nehéz munka. Különösen meg kellett dolgozni a magas, a 13-14 sükös (3,90—4,20 m) házaknál. *Ez csak úgy ötte a zsirunkat. Csanádon dolgoztunk egy Gergely nevű oláhnál. Hát ott 13 sükkra köllött fölhányini a földet, de a fal ajját is mi*

tégláztuk. Az is ugyanúgy mönt, mint emez. Akkor aztán kiszámoltunk mindönt. Napi 120 kiló búzát kerestünk személyönként.

Az irányfás falverésen kívül alkalmazták a jármos módszert is. A másfél méterenként elhelyezett vasjárom a földbe ásott oszlopokat helyettesítette. A falra keresztben, a deszka alá és fölé helyezték el a laposvasból készült, két végén kilyukasztott járomvasakat, ebbe dugták függőlegesen a járomszöveget, amelyhez szintén feszítőfával ál-

6. A faház falazata

lítottak be a deszkákat. A föld dögölését a jobb és bal deszkánál egyenletesen kellett végezni, mert a járom nem állt szilárdan, sokszor a csizma szárával kellett függőlegesen tartani. Az irányfás faltömők nem is sokra tartották a jármos falverőket. Környékünkön Pítvaros vidékén lett általános. A házépítők főleg azért nem szerették, mert a járomvasak helyén lyukak maradtak a falon. Mégis alkalmazták a fahiány idején, főleg olcsósága miatt. A föld kitermelése, hordása és dögölése az irányfással hasonló módon történik. Deszkaemeléskor magát a járomot is emelni kellett.

A vertfalú kerítést *falkerítésnek* hívják Makón. Ez általában egy sukk vastag, magassága pedig öt sukk. Tetejére bolyhával kifelé fordított csukatövet tettek, és így tapasztották le. Néhány helyen *fülbecsavaró*kával futtatták be. Később cserépre vetették, hogy évről évre ne kelljen tapasztani. A falkerítést szintén faltömők készítették, de itt már jobban lehetett nagyítani.

Faltömő eszközök a makói múzeum gyűjteményében:

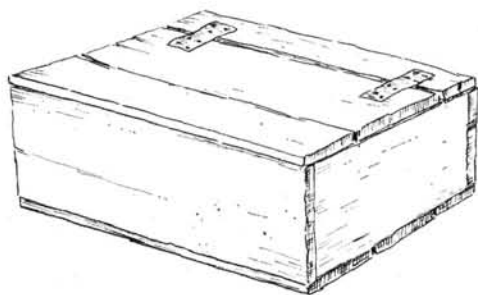
1. *Tömőfa, előző, első előző.* Apátfalva, Csongrád m. Lsz: 77. 543. 1. Egyetlen keményfából faragva. Dögölő része lapos, keskeny, sarkai lekerekítettek, trapéz alakú, nyele kissé keskenyedő. Gyenge Miklós 1935–1972-ig használta. A bandagazda mindig első élézővel dolgozott, ez a legki-

7. Falverés

8. Istráng

9. Szerszámos láda a falverés apróbb szerszámainak

sebb, a legkönnyebb tömőfa, kizárólag a deszkák mellett tömörítették vele a földet. Használat közben nyelét nem tapadó fogással markolták, hanem könnyedén, hogy a kéz csúszzon rajta, ezért a nyél vége kopott. A fej h: 18 cm, sz: 11,5 cm, v: 3 cm, teljes h: 112 cm. (4. e kép)

2. *Tömőfa, élőző, második élőző.* Apátfalva, Csongrád m. Lsz: 77. 582. 1. Egyetlen keményfából faragva, döngölő része sarkos, téglalap alakú, éle kanyarított. Gyenge János 1930—1948-ig használ-

ta. A második élező az elsőnél súlyosabb, vastagabb, vele a deszkától számítva a második tenyérnyi széles sávot döngölték. A fej h: 24 cm, sz: 10 cm, v: 3,5 cm, teljes h: 117 cm. (4. d kép)

3. *Tömőfa, előző, harmadik előző.* Apátfalva, Csongrád m. Lsz: 77. 542. 1. Egyetlen keményfából faragva, döngölő része sarkos, felül vonókéssel lehúzva ívben keskenyedik nyéllé. Gyenge Miklós 1935—1972-ig használta. A harmadik élező a legnehezebb tömőfa, vele a kaloda közepén döngölnek. A fej h: 29 cm, sz: 10 cm, él v: 2,5 cm, teljes h: 126 cm. (4. c kép)

4. Faltömő furkó, *furkó.* Makó, Csongrád m. Lsz: 73. 564. 1. Az akácfából készült fej alsó része négyszögű, középső szakasza nyolcszögű, felül kerek. Nyele fűrt lyukba illeszkedik. Ácsmunka, nagygazda háztól gyűjtve, 20 század első fele. Döngölőfelület: 14×14 cm, a fej h: 30,5 cm, teljes h: 98 cm. (4. b kép)

5. Faltömő furkó, *furkó.* Apátfalva, Csongrád m. Lsz: 77. 544. 1. Csonkagúla alakú feje akácfából készült, felső harmada lépcsősen szűkül, függőleges tengelyébe fűrt lyukba a nyél bitumennel rögzített. Döngölőfelület: 17×14 cm, a fej h: 21 cm, teljes h: 116 cm. (4. a kép)

6. Deszka, *deszka.* Apátfalva, Csongrád m. Lsz: 77. 548—549. 1. Egy sukk széles, egy col vastag fenyőfadeszka. Végei vaspánttal erősítve. Gyenge Miklós faltömőskor 1935—1972-ig deszkakalodának párban használta. H: 280 cm, sz: 33 cm, v: 3 cm.

7. *Feszítőfa, emelőfa.* Apátfalva, Csongrád m. Lsz: 77. 562—570. 1. Fenyőfa léca faltömő deszkák beállításához. Gyenge Miklós faltömő használta 1970—1972-ben. H: 45 cm, sz: 4 cm, v: 2,5 cm.

8. *Suber.* Apátfalva, Csongrád m. Lsz: 77. 556—541. 1. Fenyőfából készült négyszögletes lap, felül két oldalt fülekkel, hátul két léccel megerősítve. Falveréskor a faltömő deszkák végeit (pl. ajtónál) ezzel zárták le. Gyenge Miklós 1935—1971-ig használta. 45×45 cm, füle: 5 cm.

9. *Istráng.* Apátfalva, Csongrád m. Lsz: 77. 572. 1. Szokványos típusú, kötélverő által kenderkőcből sodrott, egyik végén csomóval, másikon hurokkal. H: 282 cm. (9. kép)

10. *Asó.* Apátfalva Csongrád m. Lsz: 77. 554. 1. Gyári előállítású, nagyméretű, széles herkulesásó. Gyári szám: 12 MOSZ 668. SA. A föld kitermelésére használta Gyenge Miklós faltömő 1960—1971-ig. Eredetileg rugós tartozéka is volt. Puhafa nyele enyhén hajlott. Az ásóvas h: 32 cm, sz: 20 cm, teljes h: 157 cm.

11. *Lapát.* Apátfalva, Csongrád m. Lsz: 77. 555. 1. Gyári típusú szabványos nyeleslapát, kopott állapotban, kissé görbe nyéllal. Gyenge Miklós faltömő 1935—1971-ig használta.

12. *Ásótisztító.* Apátfalva, Csongrád m. Lsz: 77. 845. 1. Acél lemezből kivágott lapát alakú kis eszköz. H: 9,5 cm, sz: 4 cm.

13. *Talicska, taicska, makai taicska.* Apátfalva, Csongrád m. Lsz: 77. 545. 1. Fenyőfából készült, ládás típusú talicska. Oldalai és végei egyhén kifelé dőlnek. Végeit két-két vaspálcával, a deszka felső széléit vaslemezzel erősítették. Kereke nyolcküllős. Gyenge Miklós faltömő 1935—1971-ig földhordásra használta.

14. *Szerszámós láda.* Apátfalva, Csongrád m. Lsz: 77. 571. 1. Fenyőfa deszkából összeszegezett födeles láda. Gyenge Miklós falverő használta 1935—1971-ig. H: 40 cm, sz: 30 cm, m: 16,5 cm. (8. kép)

15. *Vízimérték.* Apátfalva, Csongrád m. Lsz: 77. 579. 1. Keményfába ágyazott kisméretű, szokványos gyári kivitelű, függőleges és vízszintes beállításra alkalmas eszköz. Gyenge Miklós faltömő 1935—1971-ig használta. H: 25 cm, sz: 6 cm, v: 3 cm.

16. *Szekeerce.* Apátfalva, Csongrád m. Lsz: 77. 550. 1. Szokványos gyári típusú, faragáshoz meghajlított, egy oldalról élesített pengével, szög kihúzására alkalmas lyukkal és bevágással, keskenyedő köpüvel, keményfa nyéllal. Gyenge Miklós faltömő 1935—1971-ig használta. H: 38,5 cm, az él h: 12,5 cm.

17. *Bárd.* Apátfalva, Csongrád m. Lsz: 77. 551. 1. Acél pengéből, szaruval borított nyélből álló kisipari termék. Gyenge Miklós faltömő 1935—1971-ig használta faékek hasítására. H: 30 cm, sz: 13 cm.

18. *Kőműves kalapács.* Apátfalva, Csongrád m. Lsz: 77. 546. 1. Szokványos típusú gyári készítmény. Egyik vége ütésre, szegelésre, másik vágásra alkalmas. Házi készítésű, keményfa nyele ékkel rögzítve. Gyenge Miklós faltömő 1935—1971-ig használta. Fej h: 19 cm, él h: 5 cm, nyél h: 32 cm.

19. *Kőműves kanál.* Apátfalva, Csongrád m. Lsz: 77. 547. 1. Trapéz alakú acéllemezből, hegesztett szárból, keményfa nyélből áll. Szokványos gyári kivitelezés. H: 32,5 cm, sz: 11,5 cm, m: 9,5 cm.

20. *Fűrés, kézifűrés.* Apátfalva, Csongrád m. Lsz: 77. 552. 1. Laposvasból hajlított keretre a fűrészlapon a nyél felől szegecselve, elöl állítható feszítőcsavarral rögzítve, házilagos fanyéllal. Gyenge Miklós faltömő 1935—1971-ig használta. H 54,5 cm, sz: 14,5 cm.

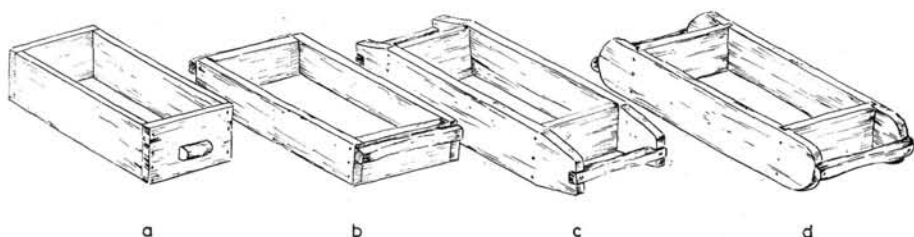
21. Bitumenes üst, *bitumenös üst.* Apátfalva, Csongrád m. Lsz: 77. 553. 1. Kiselejtezett öntöttvas üst, a szigeteléseként használt bitumen melegítésére. Gyenge Miklós faltömő 1935—1971-ig használta. Ø 60 cm, m: 45 cm.

A házépítésnél a *vályognak* jutott még jelentősebb szerep. Házat is építettek belőle, de Makón inkább csak kiegészítő építőanyagként számított. A cigányputrik szinte kivétel nélkül vályogból készültek. Főleg olyan családok alkalmazták, ahol nem tudták megfizetni a faltömőket, saját erőből kényszerültek vályogot verni.

A vertfalú házaknál kiegészítő építőanyagként alkalmazták. Ebből készült a padlás magasztó fala, a szabadkémény, az épülettoldások és a melléképületek egy része.

Makón vályogvetéssel iparszerűen Maróti Antal foglalkozott. Apja és nagyapja is vályogvető volt. Bányászati engedélye a levante lőtér melletti gerizdesi földjére szólt. 1940-től 1972-ig működött.

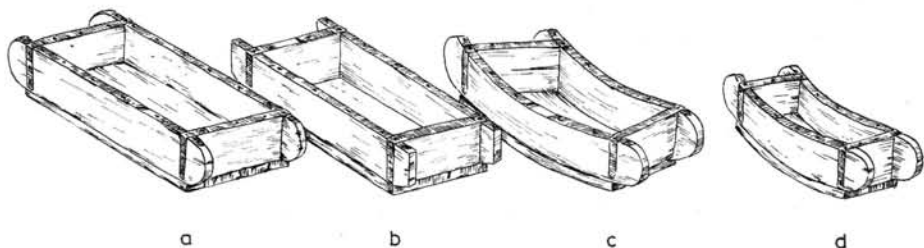

10. Lyukas vályogvető formák

Sárkészítéskor a föld termőrétegét lehányták, majd az alatta levő talajból leszakított földet karikába húzták és meglocsolták. Egy órai állás után kapával *fölvágták*, majd pihentették. Marótiék leginkább polyva nélküli nyers téglát vertek. Olyan kitűnő volt a földjük, hogy így sem repedezett meg. A nyerstéglát vályogként adták el, de házilagos citlon kemencében ki is égették.

A teljes munkafolyamatot a gödör alján, a *placcon* végezték. Amikor a sár megkelt, kubikotalicskával egy *palincson* feltölték a *vályogvető asztalra*. A palincs alá erősítésnek *bakkokat* tettek. A talicska tolásához *hámot* nem igen használtak, nehogy a palincsról lecsúszó talicska az embert is lerántsa.

A veréshez *fenekes vályogvetőt* használtak, amelyet vizesvödörbe, majd polyvába vagy száraz homokba mártottak. A sarat vizes kézzel — a kenyérhez hasonlóan — *kiszakajtották*, *möggöngyöltötték* és belevágták a formába, majd fakéssel vagy lehúzóval lesimították. Ezt követően a vályogvetőt erősen leütötték az asztalra, hogy a sár

11. Fenekes vályog- és téglavető formák

12. Lehúzó

elváljon a kihomokozott vagy polyvázott formától. Ellenkező fogással a tethelyre menve a sarat kiütötték a földre.

A placc tükörsima volt, ha gazlott, lapáttal megnyesték. Vályogvetés előtt iszapal vagy homokkal felszórták, majd porvonóval és hengerrel készítették elő a területet. Jó idő esetén félnapos száradás után sor kerülhetett a vályog *fözlállítására*, amelyet kettesével, két sort hajtva végeztek. A verés közben az éleknél a vályog sokszor *papucsos* lett, ezt az álligatásnál egyetlen mozdulattal lesimitották. Másnap *máglyába* rakták.

Az iparszerű vályogvetés legkisebb létszáma három főből állt: a *sarasból*, a *sárhordóból* és a *vályogvetőből*. Az utóbbi általában női munkaerő volt, az első két személy cserélte egymást. Míg este két fő a sarat készítette, addig a harmadik, a női munkaerő, máglyázott.

13. Vályogvető asztal

14. A sár feltolása az asztalra

A cigány vályogvetők házhoz mentek. Ők nem asztról, hanem földről vertek. Kizárólag *lukas formát* használtak. Általában a kertben csináltak gödröt és a kész sarat talicskával hordták a helyszínre.

A vályogvetők napi 10-12-14 órát dolgoztak. Az egy főre eső teljesítmény ezer darab, a kisméretűből ezeröttszáz. Egy-egy vályogvető évente mintegy hatvanezer vá-

lyogot is készített. Kisebb eső nem ártott a vályognak, ha nagyobb zivatart fogtak ki, összehányták és újra verték. Egy parasztkocsinyi polyvával négy-ötezer vályogot vertek. Polyva helyett utóbb próbálkoztak fűrészporral, forgáccsal, kenderpozdorjával, de a magyar búza polyvájának nincsen párja, ugyanis ennek tokláza hosszú. A téglához viszonyítva a vályog ára mintegy felényi. Az 1960-as években a kis méretű 300, a nagyméretű 350 forintért kelt el ezrével.

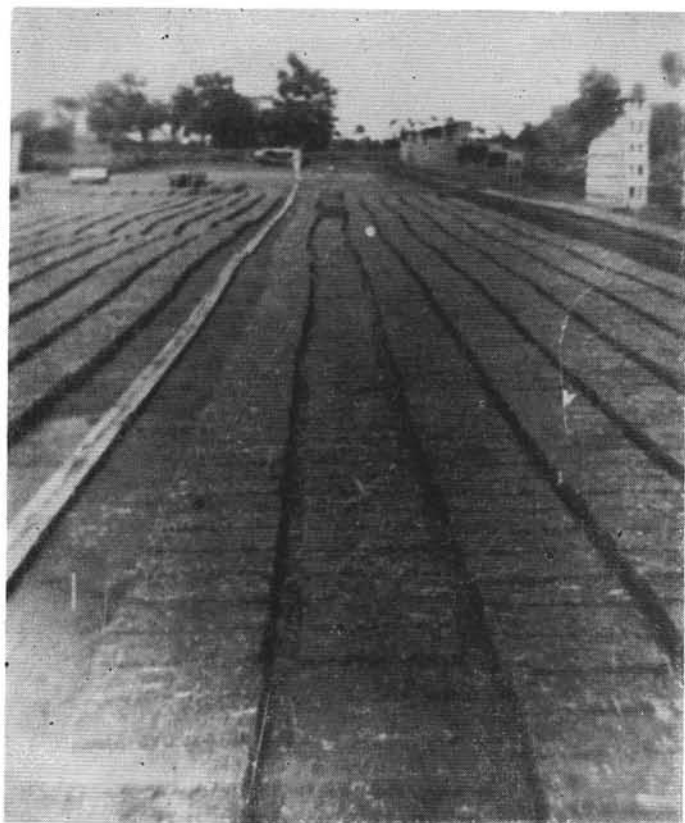

15. Vályogvetés az asztalon

Házépítéshez nagyméretű vályogot használtak. Rakása a téglafalhoz hasonlóan történt, ügyelni kellett a fal kötésére. A fal szélessége másfél vályog (másfél sukk), a kötőanyag sár. A falazáshoz használt sarat előző este beáztatták, amely éjszaka folyamán megkelt. Híg sarat használtak, ugyanis ez a vályog közé folyt. Ha a vályogot falazáskor falhosszban rakják, ez a *futóra* rakott sor. A fal kötése miatt a futó sor váltakozva: egyszer kívül, egyszer belül esett. A falat kifeszített zsinór mellett rakják. Némely sornál kiegészítő sárteget húznak. Jó munka esetén a sár nem csorog meg, ha mégis megtörténne, kőműves kanállal lehúzzák.

Vályogvető eszközök a makói múzeum gyűjteményében:

22. Lyukas vályogvető forma, *vályogvető*. Makó, Csongrád m. Lsz: 75.254. 1. 13 milliméteres gyalulatlan fenyőfa deszkából hevenyészett összeállítású szegezett kivitelben, két fagóval, fenék nélküli. A vele készíthető vályogméret h: 29,5 cm, sz: 14,5 cm, m: 11 cm. (10. a kép)

16. A vályog száradása

23. Lyukas vályogvető forma, *vályogvető*. Makó, Csongrád m. Lsz: 73. 741. 1. Erős, fenyőfából készült szegezett kivitelben, két végén felül lécfogóval, fenék nélküli. A vele készült vályogméret h: 30 cm, sz: 15,5 cm, m: 8 cm. (10. b kép)

24. Lyukas vályogvető forma, *vályogvető*. Csanádpalota, Csongrád m. Lsz: 77. 842. 1. Fenyőfából készült szegelt kivitelben. Oldalai nyújtottak, fogója a két vég közepén besüllyesztve, ferék nélküli. A vele készíthető vályog mérete h: 31 cm, sz: 14 cm, m: 11 cm. (10. e kép)

25. Lyukas vályogvető forma, *vályogvető*. Makó, Csongrád m. Lsz: 69. 123. 1. Kisiparos által fenyődeszkából összeácsolt és szegezett forma, két végén lekerekített fogóval, fenék nélkül. A vele készíthető vályog h: 32 cm, sz: 16 cm, m: 10 cm. (10. d kép)

26. Vályogvető forma, *vályogvető*. Makó, Csongrád m. Lsz: 77. 585. 1. Nyárfából kisiparos által készített, fenékkal ellátott, vaspántokkal megerősített verő. Maróti Antal vályogvető használta nagyméretű vályog és nyerstégla készítéséhez. A vele készült vályog h: 30 cm, sz: 15,5 cm, m: 8 cm. (11. a kép)

27. Vályogvető forma, *vályogvető*. Makó, Csongrád m. Lsz: 77. 586. 1. Nyárfából kisiparos által készített, fenékkal ellátott, vaspántokkal megerősítve. Maróti Antal vályogvető 1940—1972-ig használta. A vele vert kis méretű vályog h: 26,5 cm, sz: 13,5 cm, m: 7 cm. (11. b kép)

28. Téglavető forma kúttéglához, *téglavető*. Makó, Csongrád m. Lsz: 77. 589. 1. Kút téglaveréshez használt, íves oldalú, kőrisfa rámából, fenyőfa fenékből, vaspántokkal megerősítve. A vele készült kúttégla h: 22, 26 cm, sz: 12 cm, m: 7 cm. (11. c kép)

29. Téglavető forma kemence téglához, *kemence-téglavető*. Makó, Csongrád m. Lsz: 77. 591. 1. Kemencetégla veréshez használt, íves oldalú, vaspántokkal megerősített, kőrisfából készült forma. A vele vert kemencetégla h: 16, 18,5 cm, sz: 7 cm, m: 7 cm. (11. d kép)

30. Téglavető forma betét, *téglavető betét*. Makó, Csongrád m. Lsz: 77. 625. 1. Keményfából leszabott gyalult deszkalap. Kis méretű téglavető formába helyezték, hogy vékonyabb, úgynevezett

padlástéglát verjenek vele. Maróti Antal használta 1940—1972-ig. H: 26 cm, sz: 13 cm, m: 2,5 cm.

31. Lehúzó, *lehúzó*. Makó, Csongrád m. Lsz: 77. 597. 1. Lekerakitett sarkú vaslemez a vályogvető formáról a sár lehúzására. Maróti Antal használta 1940—1972-ig. H: 27,5 cm, sz: 6 cm. (12. kép)

32. Cserpák, *csérpák*. Makó, Csongrád m. Lsz: 77. 584. 1. Horganylemezéből készült vödör formájú vízmerítő. Hosszú bádogg köpije ferdén beforrasztva, benne rövid nyél. Helyi bádogos készítette az 1940-es években, Maróti Antal használta 1972-ig. Alsó $\varnothing$ 18 cm, felső $\varnothing$ 25 cm, m: 25 cm, teljes h: 89 cm.

33. Porvonyó, *porvonyó*. Makó, Csongrád m. Lsz: 77. 583. 1. Trapéz alakú vonófej fenyőfa deszkából készült, élénél elkeskenyítve és vaslemezzel ellátva. Fenyőléc nyele a fejbe besüllyesztve, két oldalt támasztóléccel megerősítve. Maróti Antal vályogvető készítette, 1940—1972-ig használta. A vályogvető placcot egyengette vele. Az él h: 38 cm, a fej m: 15,5 cm, nyél h: 191,5 cm.

34. Henger, *hengör*. Makó, Csongrád m. Lsz: 77. 599. 1. Kőzúzalékból készült műkö, gömbvas tengellyel. Nyele illetve húzója hiányzik. Maróti Antal vályogvető a placc lesimitására használta 1940—1972-ig. H: 63 cm, $\varnothing$ 27 cm.

35. Ásó. Makó, Csongrád m. Lsz: 77. 594. 1. Gyári készítésű, meghegyesített és kopott állapotban. Kovácsolt és hegesztett kivitelű, csavarral felerősített rugóval, keményfa nyéllal. Gyári jelzés SZ 681. 110. GYÖR. 20. Az ásóvas h: 30,5 cm, sz: 19 cm, rugó h: 19,5 cm, teljes h: 133 cm.

36. Ásótisztító. Makó, Csongrád m. Lsz: 77. 846. 1. Keskeny gyári spakli. Maróti Antal 1940—1972-ig ásó és lapát tisztítására használta. H: 17 cm, sz: 3,5 cm.

37. Vályogvető asztal. Makó, Csongrád m. Lsz: 77. 607. 1. Maróti Antal vályogvető készítette fenyőfa gerendából és deszkából, lábai lécekkel rögzítve. Használták 1960—1972-ig. Az asztallap h: 180 cm, sz: 173 cm, m: 78 cm. (13. kép)

38. Bak. *Bakk*. Makó, Csongrád m. Lsz: 77. 845. 1. Fenyőfa gerendából készült, négy csapolt, kifelé álló lábbal. Maróti Antal vályogvető 1940—1972-ig. a vályogvető asztalnak támasztott palincs alá erősítésnek használta. H: 128 cm, sz: 24 cm, m: 38 cm.

39. Palincs deszka, *palincs*. Makó, Csongrád m. Lsz: 77. 628. 1. Fenyőfa deszka. A vályogvető asztalhoz döntve ezen tolta fel a sarat Maróti Antal 1960—1972-ig. H: 522 cm, sz: 23,5 cm, v: 5 cm.

40. Vaspalincs. Makó, Csongrád m. Lsz: 77. 627. 1. Két milliméteres vaslemez. Maróti Antal vályogvető 1940—1972 között a palinca fektetve ezen tolta a talicskát. H: 212 cm, sz: 8,5 cm, v: 2 mm.

41. Kaska, *polyvás kaska*. Makó, Csongrád m. Lsz: 77. 600—601. 1. Héjas fűzfavesszőből kötött kerék, felfelé szélesedő, két füle. Maróti Antal vályogvetőkor polyvát tartott benne a vályogvető formák beszórására. 1960—1972-ig használta. M: 25 cm, $\varnothing$ 47 cm.

42. Polyvás villa. Makó, Csongrád m. Lsz: 77. 602. 1. Gyári készítésű, három ágú szokványos vasvilla, fanyéllal. Maróti Antal vályogvető 1940—1972-ig polyvarakásra használta. H: 40 cm, sz: 21,5 cm, nyél h: 122 cm.

43. Vödör. Makó, Csongrád m. Lsz: 77. 847. 1. Horgany lemezből készült kisipari termék, szokványos, felfelé szélesedő típus. Maróti Antal 1960—1972-ig a vályogvető forma vízbe mártására használta. M: 28 cm, $\varnothing$ 30 cm.

44. Kubikos talicska, *talicska*. Makó, Csongrád m. Lsz: Nyárfából készült, oldalai és különösen végei erősen kifelé dőlnek, végei csaposak, ékkel rögzítettek. Maróti Antal vályogvető sárhordásra készítette 1965-ben H: 120 cm, sz: 60 cm, m: 44 cm.

45. Targonca. Makó, Csongrád m. Lsz: 77. 604. 1. Téglagyárakban használt saroglyás talicska, keményfából készült záppal, vaspálcákkal és vaslemezzel megerősítve, ives lábakkal. Maróti Antal vályogvető 1946—1972-ig nyers téglá hordásra használta: H: 150 cm, sz: 58 cm, m: 83 cm.

A *csömpölyegfal* Makón nem vált általánossá. Egyetlen ilyen falú lakóházról tudunk (Kígyó utca 24.), annak is nagy részét 1970-ben lebontották. Ez csömpölyeges oszlopos ház volt. A mennyezetet és a tetőszerkezetet tartó ágasok egy méter távolságra voltak felállítva. Ezek között volt szögletesre faragott és kerekre hagyott oszlop is. A tápai gyakorlattól eltérően a fa kérégt építéskor lehántották.¹⁵ Az épület sarkaiba és a közfalak irányába mindig került tartóoszlop. Ezek végét a körbe futó koszorúgerendába csapolták. A koszorúfákra helyezték a kisgerendákat. A mestergereendát alacsonyabbra hagyott, erősebb oszlopok tartották. Míg Tápén az ágasokra kívül és belül ritkásan léceket szegtek, hogy a csömpölyeg szilárdabban álljon, addig Makón vízszintes és függőleges irányban nádcsomókat kötöttek. Az épület fő tartószerkezete tehát az oszlopos vázrendszer, helyi tartóeleme pedig a nádköteg, amelyhez erősen kötött a sár. A csömpölyegezés után a kiszáradt falat vastagon tapasztották.

¹⁵ Juhász A., Építkezés, házberendezés — Tápé története és néprajza. Tápé, 1971. 445.

A 18. században igen általános volt a *nádfal*, főleg kerítéseket készítettek belőle. Korunkra kizárólag nádtetejű házak tűzfalaként maradt fenn. Kis nádkötegeket függőleges állásban rögzítették a gömbfához. Kívül mindig, sokszor belől is tapasztották.

TETŐSZERKEZET

A mennyezet gerendázatának elhelyezése a faltömők feladata volt. A mestergerenda alá még a falveréskor szemöldökgerendát helyeztek. A kisgerendák helyét a nyers falba ásóval vágták. A kisgerendák alá alátétdeszkát, *rázlódnit* tettek. Ezt követte a nádalás, amely abból állt, hogy a nádkévéket a kisgerendára merőlegesen — vastag és vékonyabb végét felváltva — összefordították. Erre fél sukk vastagon földet hánytak.

A régebbi házaknál födémrel egybeépített tetőszerkezet készült. Az 1888. évi szabályrendelet ezt tűzrendészeti okok miatt megszüntette. A padlástér jobb kihasználása és a rangosabb külső érdekében 70-80 centiméter padlástéri felmagasítást, *felhérungot* alkalmaztak.

Makón a szelemenes tetőszerkezetet alkalmazták. Legrégibb változata, amikor ágasfa tartotta a szelemet.

Napjainkban meglevő legősibb tetőszerkezetet a padlás nélküli putrik képezik. Itt az egyetlen hosszgerenda egyszerre szelemen és mestergerenda, az erre helyezett gerendák egyszerre a kisgerendák és a szarufák funkcióját töltik be. A reá borított nádréteget lekötötték; előbb csömpölyeges, majd finomabb polyvás sárral letapasztották. Korunkra mindössze három putri maradt, de ezeket is cseréptetőre vették.

A gatzetejű házak tetőszerkezete is szelemenes. Ekkor még nem fűrészelt, hanem hasított vagy gömbfákat használtak fel. A szögletesre faragott mestergerendába a közfalak fölött függőleges oszlopokat állítottak, erre jött a szelemen. Az oszlopokat két oldalt merevítő pántokkal megerősítették. A pántok az oszlopba és a szelemenbe fecskefarkos lapolással voltak illesztve és egy-egy faszöggel rögzítve. A gatzetős házak horogfáira fél öl távolságnyira karvastagságú gömb vagy hasított *gazléceket* erősítették.

Makón az ollószáras nyeregtető a legáltalánosabb, becslés szerint a hagyományos parasztházak mintegy 95 százaléka ilyen tetőszerkezetű.

Zsinórpádon történt a faanyag leszállása, *lekötése*. A méretre szabott fát *becájgolták*, beszámolták. A cájgolás római számokkal történt, ezt a számtípust vésővel könnyű volt beütni. A parasztházaknál általában *sima cájgólást* alkalmaztak (pl. XV, XXII), de ha törés, hajlat volt a tetőszerkezetben, akkor *rutnis cájgólásra* (pl. XV, XXII), sőt ritkán — bonyolultabb tetőszerkezeteknél — *pikkös cájgólásra* (pl. XV//), került sor. Így tehát minden egyes szarufának és ollószárnak megvan a párja és már, lent meghatározták leendő helyét.

A tetőszerkezet építése az ollófák összeállításával kezdődik. Az *ollótalpat*, mely 10×15 centiméteres anyagból készül, felhelyezik a falakra mintegy 30-35 centiméternyire a kisgerendák fölé, beállítják az *ollószárat*. Ollófákat négyméterenként tesznek, az épület két végénél elmaradhatatlan. Az ollószárokra felrakják a 15×15 centiméteres *szelemet*, a hosszanti falakra a 8×10 centiméteres *sárgerendákat*. A következő művelet a 18×13 centiméteres szarufák elhelyezése. A közöttük levő távolság egy méter. A szarufák alá merevítőnek 5×8-as fából *szélkötést* is alkalmazhatnak. A léceztést 28×50 milliméteres lécekkal végzik. A nagyeresz készítése 10×13-as *talpgerenda* lefektetésével kezdődik. Erre jönnek 2-2,5 méterenként a 12×12-es függőleges *ereszoszlopok*, amelyeken az *ereszkoszorú* fut végig. Az ereszszarufák felrakása után

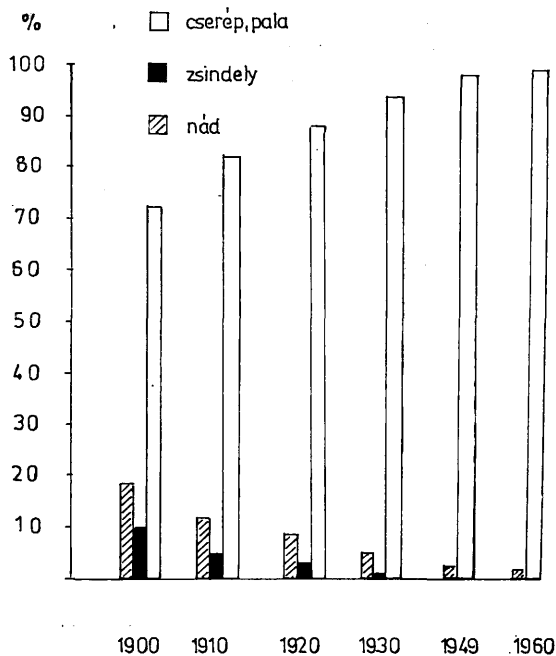
következett a lécezés és cserepezés. Az egy méter magas *gangdeszkák*at függőlegesen illesztették egymáshoz és a hézagokat 4 centiméteres *fuglécek*kel borították. Az ereszoszlopok és koszorúk sarkaiba gazdag díszítésű *ciráda* került. Az ereszoszlopok és a koszorú sarkait levették, *főzolták*. A szarufák végeit is díszesen kanyarították. A tető beszegése a ház végénél 12 milliméteres *verébdeszkákkal* és 24 milliméteres *prém-deszkákkal* a hosszoldalon vízszintes *hemplattal*, a szarufák végén csipkés kivitelű *oromdeszkákkal* történt. Ha a tűzfal nem téglából készült, a ház végeit bedeszkázták. Az ollótalpához egy colos vastagságú *vízvető* deszkát szegeltek. A napsugaras házvég előbb egy alap vagy *blind-deszkázást* kapott, erre jött a napsugaras deszkaborítás.

Igen ritka Makón a *kakasülős* tetőszerkezet. Ennél a típusnál szelemen és ollófa nincsen, a szarufákat a mennyezetgerenda végébe csapolják és a szarufákat a felső harmadban merevítőgerendával kötik össze. Ez a kakasülő.

TETŐFEDÉS

Vidékünkön a legkezdetlegesebb tetőfedés a bogárhátú putri sárral történő letapasztása volt. Ezt évről évre gondolni, tapasztani kellett, mert különben a víz hamar utat talált magának.

Makón a nádból, gyékényből, zsúpból készült tetőt *gaztetéjnek* nevezik. A Maros szabályozása és a határba húzódó csatornák megépítése előtt nádban, gyékényben igen gazdag volt a határ. A 19. század elejéig szinte kizárólagos volt a gaztetéj. Az ira-

17. A tetőfedés anyaga

tokban előforduló gyakoriságuk alapján gyékénytetőből lehetett a több. A gyékényt nem magában alkalmazták, „ereszteni és szegni”¹⁶ nádat használtak.

1793-ban kötött alku egyezség szerint a városházánál levő istállónak fedelét gyékénnyel és náddal egészen és újonnan fedik, gyékénnyel felverik, náddal belül és felül megverik és szegik.¹⁷

Egy 9-10 öles épülethez 800 kéve gyékényt használtak fel. A 19. század elején ennek száza 4 forint, a tető felverése pedig 16 forint.¹⁸ Jenei János szoba-pitvaros házán valószínűleg zsűpfedél lehetett, ugyanis az egyik jegyzőkönyvben ez áll: „otska gerizdes teteje vagy”.¹⁹ Rafai Mihály jegyző házának lefedéséért és vége *szűvéséért* Szücs Józsefnek 10 forint 30 krajcárt fizettek ki a város pénztárából.²⁰ A görögkatolikus iskolán a gyékénytetőt 1857-ben cserélték ki.²¹

Az 1888. évi építési szabályrendelet értelmében az első, második és harmadik kerületben újonnan építendő házaknál a tetőzet csak cserép vagy zindely lehet, kizárólag a negyedik kerületben engedélyezik a gyékénytetőt.

1934–37 között hatvan kérelem futott be a városhoz nádtető javítás ügyben. A nehéz gazdasági viszonyokra való tekintettel az engedélyt minden esetben megadták.²²

A nádtetőjű házak ácsmunkájához tartozott a nyeregretető két szélének deszkázása. A gazlécek alá szegezték a *verébdeszkat*at, merőlegesen pedig a *sörtedeszkat*at. Ez utóbbikat a cibakvasak tartották.

A tetőhöz szükséges nádat téli időben a gazdák vágják. *Nádvágó* szinte minden gazdaság eszköztárában előfordult. Egy sukkos kévéket kötöttek, amely két hónajnyi nádból állt. Amikor egy rend le volt vágva, a kévéket egy maréknyi náddal kötötték be, ez a kévének kétszeri körületekeréséből, a nádvégek megcsavarásából és aládugásából állt. 1914-ig jégen *csuszkiával* történt a vágás. Az ék alakú eszközt két kaszapengéből kovács készítette, középpütt elhelyezett kőpüjébe nyelet tettek. Jégen megélezett vaslapáttal is vágják a nádat.

A nádtető készítésnek tavasszal és ősszel van az ideje, a nagy melegben ugyanis fölforr az ember a tetőn. Három ember szükséges hozzá: a *tetőjverő*, az *adogató* és a *válogató*. Az adogatás nagyobb szakértelmet nem igényelt, figyelve a munkafolyamatot, a nádat vékonyabb végével kellett felnyújtani. A jelentéktelen munkát végző emberről mondták: *Olyan okos, hogy ü vót a tetőjverő nádadogatója*. Önbizalmat kifejező értelemben, viccelődve is használták: *Én is vótam tetőjverőnek nádadogatója*.

A levágott és kévébe kötött nád azon módon nem alkalmas tetőjverésre. A gatz és a nádleveleket ki kell rázni belőle. A földre fektetett kévék leghosszabb száraiból egyszerre egy-egy maréknyit húzogatnak ki, majd tövüket függőleges tartásban földhöz veregetik. Végül a kéve alja, a nád apraja és a szemét marad ott.

A nádtető készítése a gerinc leszegésével kezdődik. Ezt gondosan válogatott náddal végzik, hogy a padlás felől szépen nézzen ki, ne lógjanak be a levelek. A markonként adogatott nádat a horogfák vályújába erősített gerincléchez csavarva rögzítik. Ez a művelet a gerincen lovaglólülésben, hátrafelé haladva történik.

¹⁶ MVL Tanácsülési jzk. 1829. 37.

¹⁷ MVL Tanácsülési jzk. 1793. 23.

¹⁸ MVL Tanácsülési jzk. 1813. 25.

¹⁹ MVL Tanácsülési jzk. 1810. 2.

²⁰ Csongrád megyei Levéltár. Csanádi püspökség makói uradalma iratai. 1838–40. Számadási melléklet. Szám nélkül.

²¹ MVL Templom előtti hirdetések. V. 142.

²² MVL Nádtető javítása. Kigyűjtött iratok. 1937. 23. 424.

Általában először a ház hátulját készítik el — a tető hosszától és a rendelkezésre álló anyagok (oszlop, kötél, lánc, vendégoldal) mennyiségétől függően — egy-két-három szakaszban. Az ereszcsergás vonalát kisebb melléképületeknél szemmérték szerint alakítják ki, lakóházaknál a tervezett tetővastagságnak megfelelő szélességű (általában egy sukkos) deszkát kötnek fel a horogfákhoz.

A tetőjverő *állásról* dolgozik, amely két falnak támasztott oszlopra istrággal vízszintesen kötött vendégoldalból áll. Ahogy halad a tető készítése, a horogfákhoz még két helyen kötnek fel vendégoldalt. Jó Sámuel két asztagrakó létrát döntött a tetőhöz, ehhez kötötte a vendégoldalakat.

A tetőjélesztés szakaszonként alulról fölfelé (a jobbkezes tetőjverőket véve alapul) jobbról bal felé halad. Első *terítés*kor — a felkötött deszka szélességének megfelelően — méterenként mintegy 5-6 kéve nádat raknak. A kötést elvágják és kézzel elegyengetik a nádat. Vincze József alól két ujjnyi vastagságban gondosan válogatott nádat terített. A terítés után a második és harmadik gazléc között *csatlófával* leszorítják a nádat. A *nagykötelet* meglazítják és a felkötött deszkát lapjával vízszintes irányban leengedik, két-három helyen gerendával alátámasztják és alsó állásnak ezt használják. A leszorított nádat a második gazléchez varrják, amelyhez két ember szükséges, egyik a tetőn kívül, másik a padláson dolgozik. A *varráshoz* eredetileg sodrott gyékényt használtak, századunkban áttértek a horganyzott drótra. A régi típusú túvel csak át lehetett döfni a tetőt és szúrásakor ki vagy be vezetni a gyékényfonalat, az újabbak már necc-túre emlékeztetnek, amelyre több méternyi drótot lehet feltekerni. A továbbhaladást belülről öltik. Egy-egy öltés kb. 20 centiméternyi. A tetőn kívül levő személy vizsont 4-5 centiméternyit visszaölt. Az egyik öltést a gazléc fölé, a másikat alá szúrják.

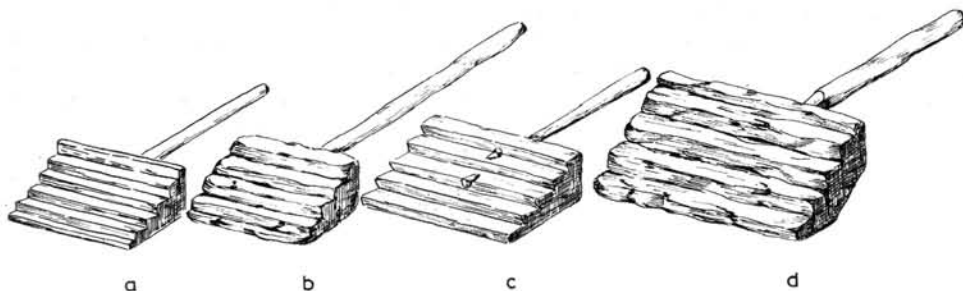
A csatlófa leoldása után következik a második terítés. A nádkéve végét — az első terítéshez hasonlóan — az ereszcsergás vonalába rakják és a nádat kézzel *fölfejtik*, föltolják, hogy a tető mindenütt egyenlő vastagságú legyen. Ezt a terítést is leszorítják csatlófával és levarrják a következő gazléchez.

A harmadik és a többi terítésnél a kéve tövét oda rakják, ahol az előző felfejtést befejezték. A lakóházak — a tető nagyságától függően — általában négy-öt terítést igényelnek. Az utolsó terítésnél, illetve fölfejtésnél a gerincnél mintegy fél kéve hossznyi nádvég magasodik ki, ezt lefordítják a túlsó oldalra és léccel lekötik.

Amikor mindkét tetőoldal elkészül, a gerincnél náddal leszegik a tetőt. A szegéshez válogatott, tiszta nádat használnak, amelyet előző napokban néhányszor meglocsolnak, hogy megereszkedjen. A tetőjcsináló nyeregülésben dolgozik a gerincen és ahogy halad a szegéssel, csúszik hátrafelé. Az adogató markonkint nyújtja fel a nádat. Az indulás két marékkal történik, egyiket a tető jobb, másikat a bal oldalára helyezi. Az előző adagot visszafelé lecsavarja. A végig font gerinc nádvégeit a töve felett gömbfával leköti, és a gerincet esetleg koporsódeszkával lekalapolja. Később általános lett a néhány sor cseréppel való fedés.

A gaztetőjnek legnagyobb ellensége a tűz, a vihar és a moha, a moha esőzések alkalmával teleszívja magát vízzel, és ezáltal a tetőzet — különösen annak északi oldala — rothadásnak indul. Ezért a mohakinövésektől a héjazatot időnként megtisztították.

A nádtető javítása *duggatással* történt. Ehhez 50-60 centiméternyi nagyságúra fel kell vágni a nádat. Állásnak két asztagrakó létrára kötött vendégoldalt használnak. Ez a művelet felülről lefelé halad, a tetőjcsináló és az adogató is az álláson van. A felvitt két-három kis kéveből markonként, a vékonyabb végével kell a nádat nyújtani. A tetőjcsináló bal kézzel a kívánt helyen megemeli az avult tetőrészt és jobb kézzel benyomja a *dugást*. Mentül vékonyabb a dugásnak való nád, annál szebben lehet vele

18. Nádtetőfurkók

dolgozni. Ez sűrűn összeáll, a vastag nád goromba felületet ad. Lyukba sohasem dugtak nádat, csak alá, mert ennek megemelnie kellett a tetőrészt.

A duggatás után következik a *furkózás*, amelyet alulról kezdenek el. A nádszálak beverésével szorul meg a nádtető. Az itt-ott kilógó nádvégeket — miként az új nádtető készítésénél is — kaszakéssel, újabban metszőollóval levágják, majd egy maréknyi nádból kötött söprúvel leseprik az elkészült tetősávot. Az állást tovább téve újabb szakaszt vesznek munkába.

A nádtető készítés eszközei a makói múzeum gyűjteményében:

46. Tetőverő furkó, *tetőjverő furkó*. Csanádpalota, Csongrád m. Lsz: 77. 843. 1. Keményfából készült feje öt lépcsőzetes bordával van ellátva, akácfa nyele a befurt lyukba van beütve, szeggel rögzítve. A verőfelület h: 22,5 cm, sz: 13 cm, teljes h: 41 cm. (18. a kép)

47. Tetőverő furkó, *tetőjverő furkó*. Makó, Csongrád m. Lsz: 75. 735. 1. Keményfából készült feje öt lépcsőzetesen kialakított bordából áll, nyele az előbbihez hasonlóan rögzítve. A verőfelület h: 22 cm, sz: 14 cm, teljes h: 57 cm. (18. b kép)

48. Tetőverő furkó, *tetőjverő furkó*. Makó, Csongrád m. Lsz: 77. 632. 1. Keményfából készült, a szokványosnál súlyosabb, öt lépcsőzetes bordából álló feje elől kissé szélesedő, egyenletesen vékonyodó nyele fűrt lyukba beütve. A makói Kossuth termelőszövetkezet bognárműhelyében készült 1962-ben. A verőfelület h: 28,5, 26,5 cm, sz: 16 cm, teljes h: 43 cm. (18. c kép)

49. Tetőverő furkó, *tetőjverő furkó*. Makó, Csongrád m. Lsz: 74. 99. 1. Feje félbehasított fenyőrönkből, öt bordával ellátva készült, a szokványosnál nagyobb, durva kivitelű, nyele puhafából. A verőfelület h: 36 cm, sz: 20 cm, teljes h: 54 cm. (18. d kép)

50. Nádvarrótű, *tetőjvarótű*. Makó, Csongrád m. Lsz: 45. 19. 3. Tizes gömbvasból készült, kampós vége ellapítva, kerek fogóval. Nem jellemző típus, csak a drót visszahúzására alkalmas, ezért kizárólag másik hasonló tüvel együtt használható. H: 69 cm, $\varnothing$ 1 cm. (19. a kép)

51. Nádvarrótű, *tetőjvarótű*. Makó, Csongrád m. Lsz: 77. 633. 1. Tizes gömbvasból készült, eleje elvékonyított lyukas hegyben, vége ovális fogóban végződik. A makói Kossuth termelőszövetkezet kovácsműhelyében készült az 1960-as években. H: 83 cm, $\varnothing$ 1 cm. (19. b kép)

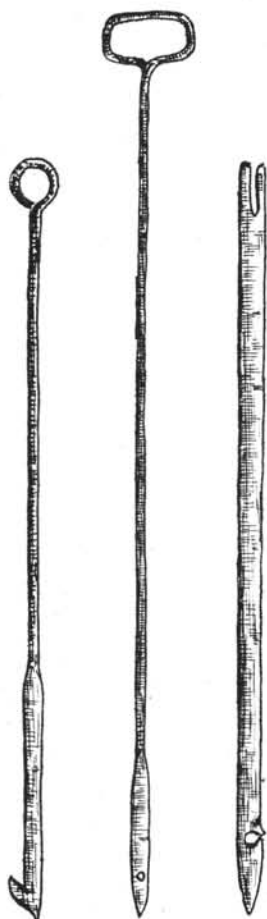
52. Nádvarrótű, *tetőjvarótű*. Csanádpalota, Csongrád m. Lsz: 75. 181. 1. Hálókötőtűre emlékeztető laposvasból készült eszköz. A drót felcsavarására elől nyitott lyuk, hátul, „u” alakú végződés. A csanádpalotai „dupla Kovács” készítette 1910 körül. H: 66,5 cm, sz: 3 cm. (19. c kép)

53. Nádvarrótű, *tetőjvarótű*. Makó, Csongrád m. Lsz: 74. 71. 1. Lekerekített négyszögvasból kovácsolva. Enyhén íves szárának egyik vége köpüben végződik, másik ellapítva, kihegyezve, nagy ovális lyukkal. Gyékény kötéllel történő varráshoz használt régi típusú tű. Nyele hiányzik. A lyuk $4 \times 1,5$ cm, h: 85,5 cm.

54. Nádvarrótű, *tetőjvarótű*. Csanádpalota, Csongrád m. Lsz: 75. 181. 1. Laposvasból hajlított, görbebot formájú, vége ellapítva és hegyesre kovácsolva. A lyuk gyékénykötéllel történő varráásra is alkalmas. „Dupla Kovács” készítette Csanádpalotán 1910 körül. A lyuk $\varnothing$ 1,8 cm, h: 66,5 cm, sz: 3 cm.

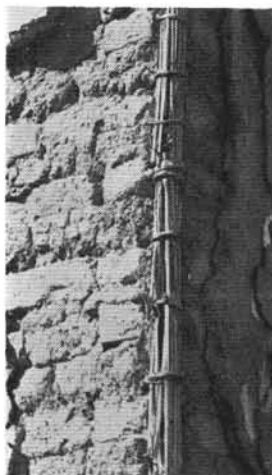
A *zindelyt* főleg azért kedvelték, mivel rendkívül könnyű tetőfedő anyag. A Maros-parti fapiacra számos csomókban lehetett beszerezni. Lakóépületeken kívül vízi-, száraz-, szélmalom, gabonáska, gerendás nagykapu stb. fedésére alkalmazták. A luc-

fenyő rönköket keresztfűrészsel másfél sukk hosszúságú darabokra fűrészelték, és ezt hasogatták szét. A vágás szemmértékkel, a rönk sugarának irányában történt. A rönk átmérőjétől függően annyszor hasogatták körbe, ahányszor a zszindely szélességét kiadta. A *nút* is a zszindelyes vágta, de a *kanrészt* zszindelyeresztővel már az ács készítette. Zszindely rakáshoz a léctávolság hét col. A tetősík törésénél (pl. kanfarú szín fedésekor) ki kellett hegyezni a zszindelyt, ekkor a tetőn szekercével vágták a falcot. Minden szál zszindelyt két csákányfejű acélszöggel rögzítettek. 1829-ben 2500 zszindely 16,15 forintba, 5000 zszindelyszeg 7,30 forintba került.²³

a b c

19. Nádvarrótűk

20. Falsarok nádköteggel

²³ MVL Tanácsülési jzk. 1829. 37.

Zsindely a makóimúzeum gyűjteményében:

55. Zsindely. Makó, Csongrád m. Lsz: 77. 849. 1. Lucfenyőből hasított, nútolt keskeny léc. Az 1920-ban történt bontásáig a Nagycsillag u. 45/b számú ház fedéséből. H: 46 cm, sz: 7 cm, v: 1 cm.

A parasztházak cserépfedése a 19. század első felében indult meg. Erről Szirbik Miklós 1836-ban így ír: „minekutána a Marosnak nagy töltések közé való szorítása által a nád és gyékénytermő helyek nagyobbreszt szénatermőkké változtatódván, a nevezett fedélnek valók megszűkültek: kezdték a fa és cserépszindely fedelet.”²⁴

A tetőléc távolságát a cserép hossza határozza meg. A duplán rakott hódfarkú cserépnél a léctávolság 13-14 cm. A legelső lécet állítva szegezik, hogy az alsó cserépsornál a tető vonala ne törjön meg. Az alsó és a legfelső sorba dupla sor cserepet raknak. A gerincre kerülő dudacserepet meszes habarcsba rakják és helyenkint dróttal lekötik. A tetőfedés anyaga (százalékban):²⁵

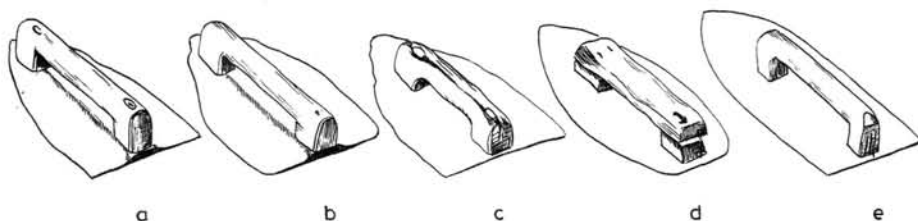
	1900	1910	1920	1930	1949	1960
cserép, pala, bádóg	72,1	83,6	88,4	94	98,1	98,7
zsindely, deszka	9,7	4,2	2,6	0,5	—	—
nád, zsup	18,2	12,2	9	5,5	1,9	1,3

TAPASZTÁS

A faltömő nyolc napig felel a falért, csak ezután lehet terhelni. Tetőszerkezet felrakását követően hagyták kiszáradni a nyers falat, csak ezután következett a tapasztás.

Vert-, vályog- vagy sárfalon a vakolat nem áll meg. Azt tartják, hogy *földnek föld a cimborája, a téglának majter a lelke*.

Tapasztáshoz sárgaföldet használnak, ezt általában agyagbányából hozatják vagy a telekről termelik ki. A sarat a gémeskút közelében készítik, a beáztatott földbe toklászos polyvát taposnak. Az egy napig kelni hagyott sárral a tapasztást a mennyezetnél kezdik. A sárléces födémet előbb fölül tapasztották. Általános gyakorlat, hogy fentről lefelé, bentről kifelé haladnak. Utoljára marad a padlástapasztás. A sár felhordása állványról történt. Az egyik személy a kb. 150 cm magas állványra hányta a sarat, a másik az állványról a padlásra. A padlás mintegy nyolc centiméternyi sarat kapott. Ezt egy hét múlva fekete földdel fölmázolták. Száradás közben a falat két alkalommal homokos mésszel meszelték, majd kétszer tiszta mésszel.

21. Simítók

²⁴ Szirbik M., i. m. 26.

²⁵ Lásd 14. jegyzet

22. Kemence

Makón a tapasztást általában cigányok végezték. Új ház tapasztásánál ketten-hárman is összefogtak és 8-10 nap alatt el is készültek vele. Az 1960-as években egy ház teljes tapasztását 5-6000 forintért vállalták.

Simitók a makói múzeum gyűjteményében:

56. Simitó, *simitó*. Makó, Csongrád m. Lsz: 75. 289. 1. Ásóból — a köpüje és a széle levágásával — készült, fa fogója nyitolással rögzítve. H: 21 cm, sz: 14 cm, m: 7 cm. (21. a kép)

57. Simitó, *simitó*. Makó, Csongrád m. Lsz: 75. 248. 1. Kopott ásóból készült, fa fogója alól nyitolással, felül facsavarral rögzítve. H: 20,5 cm, sz: 14,5 cm, m: 5 cm. (21. b kép)

58. Simitó, *simitó*, Makó, Csongrád m. Lsz: 75. 247. 1. Kopott ásóból készült, fából faragott nyele durva szegeccsel nyitólva. H: 21 cm, sz: 15,5 cm, m: 4,5 cm. (21. c kép)

59. Simitó, *simitó*. Makó, Csongrád m. Lsz: 77. 844. 1. Levél alakú vaslemezre fenyőfalécból összeállított fogó szegelve. H: 25 cm, sz: 13 cm, m: 7 cm. (21. d kép)

TÜZELŐBERENDEZÉS

A füst elvezetése *szabadkéménnyel* történt. Ennek kürtőjét előbb vastagon tapasztott sövényből, nádból, deszkából készítették, majd vályogból falazták. Szabadtűzhelyes épületekre az 1890-es évekig adtak ki építési engedélyt. A 20. század első évtizedeiben a hatóság igen szívós harcot folytatott a tűzveszélyesnek minősített szabadkémények ellen. 1931-ben rendelték el a fakémények lebontását. Ekkor Makón 119 putri kéményt és 21 fa kéményt tartottak nyilván.²⁶

A téglakémények a 19. század elején kezdtek szórványosan megjelenni. Ezt a vagyontelárok mindig feltüntetik. „Vagyon egy jó ház, pitar kükéményre.”²⁷ A szabadkémények nem egycsapásra szűnnek meg. Átmeneti típust képez a kaminos kémény. Ez abból állt, hogy lepallatolták a konyhát és a kemence szája elé falat húztak, melyet ajtóval láttak el. A füst az elfalazott üregeken keresztül távozott a kémény kürtőjébe. Ezzel a módosítással a hideg konyhából meleg konyha lett. A szabadkémény megszüntetésével a füst elvezetése mellett a konyha tüzelőberendezése is megváltozott. A régi szabad tűzhelyet és padkát elbontották és áttértek a berakott tűzhelyre, melynek vas platnijára, öntött rostélyára, gyári ajtaja és bádogg sütője volt.

A szobák hagyományos fűtése kemencével történt. A *karós kemencét* a 19. század végéig készítették. Alapját megrakták vályogból, a közepébe hordott földet megdöngölték, és léccel verték simára. Ezt *verifeneknek* vagy *agyagfeneknek* hívták. Ezen kirajzolták a kemence nagyságát és karókat vertek bele, melyeket két helyen vesszővel fogtak össze. Az így elkészült faváz a csirkeborítóra hasonlított. Ezt a vázat finomra gyúrt csömpölyeges sárral kisaralták, szikkadás után betapasztották. Az égetés egy napot és egy éjjelt vett igénybe a kemence közepére rakott lassú tűz mellett. A nagy tűz gyorsan hajtja ki a gőzt, ezért könnyen deformálódhat, sőt meg is repedhet a kemence. *Ha ráköpök a kemencére* — mondja Panyor Sándor —, *oszt sértyog, kész a kemence*.

A karós kemencéket felváltották a cserépből készütek. A 200-300 darab összetört cserépből rakták. A mohás, penészes cseréphez nem köt jól a sár, ezért csak szűkségből használják. Amíg cserépgyártás Makón is folyt, három-négy talicska kiselejtezett cserepet használtak fel a készítéshez. A cserép rakása a téglakötéshez hasonlóan történt. Készítője benne állt a közepébe, *mint a fecske a fészkében*. Az adogató által felnyújtott cseréppel sarat vett fel és így rakta a falát. Ahogy haladt felfelé, a belsejét folyamatosan kitapasztotta. Kívül begyújtás után is lehetett tapasztani. A kemence

²⁶ Makói Friss Újság. 1931. november 14.

²⁷ MVL Tanácsulési jzk. 1806. 3.

párkányát *cifrafával* húzták körül. A cserép kemence feneke már téglá. Van aki két sort is rak, egy alap és egy melegítő sort. Legjobb hozzá a *félvasas téglá*. A cementlap és a vastéglá nem jó, mert éget. A kemence száját kilenc darab nagyméretű téglából rakják. A kemenceajtót bádogos készíti, az előtétet pedig a háziak. Az *előtevesszőt* — amelyet kosárfonótól szereztek be — az istálló falába vert szegekre akasztották és úgy tapasztották be. Egyszerre több előte is készült.

A makói téglaverők kemencéhez külön *kiflitéglát*, *kemencetéglát* is hoztak forgalomba. Ezzel gyorsan lehetett dolgozni, de nem volt tartós.

Míg a karós kemencének a teteje is favázás volt, addig a cserepesé laposvassal és cseréppel volt fedve. A jól kiégetett és kezelt kemence 20-30 évig is eltartott. Ha valahol megrepedt, leverték a tapaszt, és sárba itatott csalános zsákkal foltozták meg.

Alakját tekintve Makón a *boglyakemence* terjedt el, de gazdaházaknál szögletes, úgynevezett *sifonkemencét* is készítettek. Ezt nagyméretű téglából falazták. Nem volt tartós, nagyobb tűz hamar megrepedesztette.

Az új kemencében először pitét vagy lepényt sütöttek, mert ha ez szépen megsült, akkor valóban jó a kemence.

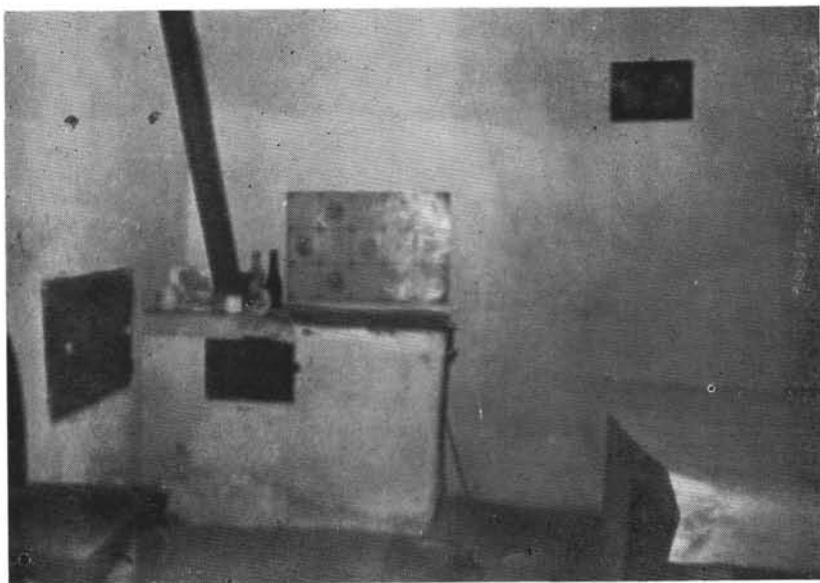
A berakott tűzhelynek két fajtája van; a *csikófejes-* és az *asztalsparhet*. A csikófejes a régiebb, mely nevét onnan kapta, hogy a sütőrésszel fel van magasítva, alatta üreget képeztek ki, itt fát, csutkát tartottak, sokan a kotlót is oda ültették el. A csikófejen apróbb tárgyakat — sós kupát, mozsarat, gyufát stb. — tartottak. Az asztaltűz-

23. Csikófejes tűzhely

hely a húszas években terjedt el. Míg a csikófejesnél a láng a sütő fölött, addig az asztal alakúnál a sütő alatt ment el. Készítéséhez 150 téglá vagy vályog kell. Az alsó sort beljebb rakták, hogy a lábnak több hely maradjon. A rakott tűzhelyet is a kemence csinálók készítették, ugyanis szakértelmet igényelt a sütő jó elkészítése. Az oldalát tapasztották, esetleg malterozták, illetve meszelték vagy olajfestékekkel mázolták. A platnit és a csöveket időnként vasporozták.

24. Asztaltűzhely

A katlant leginkább sarokba építették. Előbb a pörnyetartó üreget készítették el, majd a három téglára ráhelyezett üstöt falazták körül. A kéménybe kályhacső nélkül csatlakoznak. Újabb változata a *csigakatlan*, itt az üstöt a tűz körüljárja. Előfordul

25. Katlan

hogy a katlan tetejére körmökkel ellátott ráfot építettek be, így karcsúbb — vékonyabb falú — katlan falazható.

A kemencét régen egy, a berakott tűzhelyet fél mázsa búzáért készítették, ma 500, illetve 250 forintért, a katlant 150 forintért.

KÚTÁSÁS

A Maros kitűnő ivóvízzel látta el a várost, amelyet talicskába rakott kantákkal hordtak. Az ásott kutak vizét — ha minőségben nem is vetekedett a folyóvízzel — ember, állat egyaránt fogyasztotta. Az első katonai felmérés az 1772. évi úrbéri rendezés utáni állapotot tükrözte. Egy évtized alatt a szállásokon — a szilárd telekrendszer kialakulását követően — mintegy kétszáz gémeskutat készítettek. A belterületen pedig tűzrendészeti megokolásból 1791-től minden ház udvarán kötelező az ásott kút vagy víztároló létesítése. Az uradalmi prefektus megtiltja, hogy bárki a szomszédja kútját használja.²⁸ Fényes Elek szerint a kutak bővizűek, de italuk rendszerint rossz.²⁹

Az ásott kút legrégebb típusa a *gödörkút*, még a 19. század elején előfordul. A egyik inventárium *rámátlan kútnak* mondja.³⁰ Ennek egy továbbfejlesztett típusa a *karós kút*. A kerekre vagy szögletesre ásott kútoldalát a beomlás ellen vékonyabb oszlopokkal, karókkal verték körül. A szomszédos Apátfalván a vályogvető cigányok az utóbi évekig ilyen kutakat használtak. Csak ideiglenes jelleggel mindössze egy szezonra készültek.

Az újjátelepítés után a *rovásos kút*, a *fenyőfa kút* vált általánossá. A rovásos kutat nagy gödörré kezdték ásni. A gödör kerületét a kút mélysége határozta meg. A lefelé szűkülő gödör oldalán — mintegy két méterenként — padkát képeztek ki, és a földet padkáról padkára dobva hányták ki. A vödörrel merített vizet kézből kézbe, láncban adogatták fel. A kutat legjobb nyár végén, az alacsony vízszintkor ásni. Az oldalát vörösfenyő vagy tölgyfa pallókból rótták össze. Ma is azt tartják, hogy vízben a fa tovább teszi, mint a vas. Rothadni a vízszint változás helyén szokott. Javításkor a víz színéig kellett a földet kiásni és a korhadt rovásfákat kicserélni.

A szögletes rovásos kúttal szemben a *téglakutak* már kerek kiképzésűek. Az ásás megkezdése előtt deszkából *árkust* készítettek. A henger alakú deszka ácsolmány végét fönt és lent egy-egy *perec* képezte, erre szegelték körbe a deszkákat. A percedeszka ívét a kút külső átmérője határozta meg. A deszka előrajzolása a kút sugarának megfelelően behajtott végű drót segítségével történt. A kút képzeletbeli közepébe besúrtak egy pálcát, és a drót egyik végét ebbe akasztották, a másikba pedig plajbászt súrtak, és így a deszkára íveket rajzoltak. Kifűrészelés után ezekből szegelték össze a percecet. A percekre merőlegesen rögzítették a deszkákat.

Magát a kútásást egy nap alatt kellett elkészíteni, nehogy az oldala beomoljon. Ezért igen korán kezdenek munkához, sőt esetleg előző délután másfél-két méterre lemennek.

A kútásáshoz hat személy kell. Maga a *kútásó* rövid nyelű rugós ásóval és lapáttal lent dolgozik. Munkáját szemmértékre végzi, de egy *átmérőmérce* mindig van a kö-

²⁸ Eperjessy K., i. m. 7.

²⁹ Fényes E., Magyarország... mostani állapotja statisztikai és geográfiai tekintetben IV. Pesten, 1839. 142.

³⁰ MVL Bartha Mihály tutor iratai. 1817—29. 4.

zelében, hogy időnként ellenőrizze a kút esetleges szűkülését vagy bővülését. Az ásás csigavonalban halad lefelé. A kút fölé háromlábú *állványt* állítanak, mely csigával, hengerrel, hajtókkal van felszerelve. Itt dolgozik a két *hajtó*, akik a negyven literes *vödöröket* — sárral megtöltve — vagy üresen — húzzák fel, illetve eresztik le. A két *vödörös* dolga a föld illetve a sár kiöntése, a vödör ki- vagy felakasztása. Amikor elérik a talajvíz szintjét, munkába lép a *szivattyús* is.

26. Kútásó állvány. (1977)

A munkát a kútásó irányítja. Ha tele van a vödör, felkiált: *möhet*, amint megjelenik a víz, felszól: *a szivattyút össze lehet szerelni*, vagy ha sok a víz: *möhet a szivattyú vagy had mönnyön a víz*. Addig haladnak lefelé, míg biztonságos a munka. Ekkor leeresztik az árkust. Az egyenként ledobott téglát a kútásó kézzel kapdossa el, és terpeszállásban rakja. A továbbiakban *kotróval*, *bágerrel* lehet mélyíteni a kutat, a téglával teli rakott árkus súlyánál fogva egyre lejjebb süllyed. A parasztkutaknál a téglát futóra rakják, vagyis féltégla szélességű a kútfal, a gulyakutaké viszont téglavastagságú. A felső sort, a szegélyt éltéglával rakják ki.

27. Kútásó vödör kiürítése. (1977)

28. Báger. (1977)

Az első világháború előtt kezdték gyártani az íves alakú *kúttéglát*. A téglamínőség sem közömbös, kizárólag vasas téglá felel meg. Téglá helyett ritkán cserépből rakták a kutat, ugyanis a selejtes, vehemedett cserepet ingyen adták a gyárak.

Az inventáriumok a *kükemény* mellett a *kútkutakat* is következetesen feltüntetik. Szórványosan a 19. század elején jelennek meg.³¹

Mivel manapság igen drága az árkusnak való deszka, téglá kutat nem csinálnak, a betongyűrű ezt teljesen kiszorította. Készítése hasonló az árkusos kutakhoz. Baggerrel ezt is lehet mélyíteni. A betongyűrű alkalmazása a kút vízhozamát nem befolyásolja, ugyanis *mindig arra igyekszünk* — mondja Szabó Ferenc kútásó —, *hogy alulról gyűjjön a víz, mert ha ódarrul gyün, beiszapolódik a kút*.

A vízkiemelés módját tekintve a *gémeskutak* az általánosak. Az első katonai felmérés is ilyennek tünteti fel. A vagyonleltárakban is így emlegetik: „egy kútágas, gém, ostorfa, vödör vályúval”.³² Előfordul, hogy értékét is feltüntetik: „egy rovásos kútágással, gémmel és vasvederrel 25 forint.”³³

HÁZÉPÍTŐ MESTERSÉGEK

Az újjátelepüléskor és az azt követő évtizedekben maguk a megtelepültek építették hajlékaikat. Amikor a sövényfalú házaikat a tartósabb és szilárdabb vertfalakra cserélték ki, ezt már parasztspecialisták végezték. A 19. század folyamán további differenciálódás történt. A rangosabb gazdaházakat mesteremberek, a középrétegeket barkácsolók, a zsellér vagy kisparaszti hajlékokat maguk az építetők készítették. A barkácsolók, a kocamesterek csak a 20. század folyamán szorultak háttérbe, átadván helyüket a szakavatott mestereknek.

Az ügyeskezü parasztember képes volt felvezetni a vertfalat, kijavítani a nádtetőt, kemencét, tűzhelyet; katlant rakott, kerítést és kaput csinált, az egész házat letapasztotta, maga építette az ólakat, elvégzett minden házépítéssel kapcsolatos munkát. A földesgazdák idegennél nem vállaltak munkát, de visszaadták a rokonok, a szomszédok, a barátok segítségét.

A barkácsolók zsellérekéből, napszámosokból lettek. Ellesték a falverők, a vályogvetők, a falfonók, a tetéjverők, a kútásók tudományát; hosszabb rövidebb ideig napszámosként is dolgoztak ilyen munkáknál. Voltak, akik a házépítés egy bizonyos fázisára specializálták magukat: a faltömésre, tetéjverésre, a kemence csinálásra stb. de voltak univerzális tehetségűek is. Czina Mihály (1853—1932) barkácsoló télen elkészítette az ablakokat, ajtókat, és amikor az idő kiengedett, felterve a falat, elvégezte az ácsmunkát, értett a tetéjveréshez, zsindely rakáshoz, katlant, kemencét, tűzhelyet rakott, kutat ásott, vályogot vert, tapasztott. Saját magának széket, asztalt készített, megcsinálta a kocsi famunkáját, leleményes szerkezetű hagymavető gépet faragott. A városban négy házat épített, de rengeteg tanya őrzi keze munkáját. Egyszerű eszközökkel dolgozott, de mindig gondos és szép munkájában még kritikus mesterember sem talált kivetni valót. A segéd munkások az építetők biztosította: rokonokat, szomszédokat hívott, a módosabbak napszámost fogadtak. Czina Mihálynak nyolc hold földje volt, de azt az építetők művelték. Azt mondták: „Maga ne tartson lovat, csak építse a házat, majd mi megmunkáljuk.”

³¹ MVL Bartha Mihály tutor iratai. 1819. 2.

³² MVL Tanácsülési jzk. 1813. 17.

³³ MVL Tanácsülési jzk. 1808. 29. Ugyanebben az iratban egy üsző 13, egy tinó 20, egy fias tehén 45 forint.

Az 1715. és az 1720. évi országos összeírás nemcsak Makón, de Csanád megyében sem talált iparost, vagy kereskedőt. A szomszédos Békés megyében azok az iparágak sem tudtak kifejlődni, amelyre a földművelésnek lett volna szüksége.³⁴

1780-ban a makói dicalis összeírásban egy kőműves és három ács fordul elő. Szirbik Miklós 1836-ban a város 140 csizmadijával szemben 1 kőműves-pallért, 14 legényt, 2 ács mestert és sok legényt említ.³⁵

A makói áts, lakatos, üveges, kőműves és bádogos egyesült céhet 1815. március 17-én alapították. Az 1856. évi iparos összeírás név szerinti adatot is tartalmaz a céh tagjairól.³⁶

Név	Életkor	Foglalkozás	Mikor kezdte mesterségét?	Segédek	Inasok	Adó	
						Pft	Kr
Dániel Antal	60	üveges	1818. febr. 18.			3	54
Dániel Ferenc	35	üveges	1847. aug. 1.		egy	4	32
Szép Ferenc	29	kőműves	1853. máj. 30.	kettő	egy	12	30
Szücs József	29	ács	1853. máj. 30.	egy	kettő	7	45
Weisz Ignác	40	bádogos	1853. ápr. 10.		egy	18	28
Gera József	50	lakatos	1853. dec. 8.		egy	4	47
Papp Balázs	43	lakatos	1826. dec. 13.		egy	4	33
Palotai Pál	39	lakatos	1836. aug. 13.			4	32
Ferencsik András	36	kőműves	1853. ápr. 10.	egy		4	44
Hős József	57	ács	1854. dec. 14.	egy		4	22
Sinka Ferenc	39	kőműves	1853. szept. 15.	kettő	kettő	3	33
Komáromi István	37	lakatos	1845. ápr. 22.	egy		4	31
Orbán Mihály	41	lakatos	1836. ápr. 30.	egy		4	28
Bódi Péter	32	lakatos	1852. jún. 27.		egy	4	12
Jóhanovits János	38	ács	1855. ápr. 22.	egy	egy	4	44
Simonyi Ferenc	39	lakatos	1845. aug. 15.	egy	kettő	9	12
Simonyi József	70	lakatos	1817. dec. 17.		egy	4	37
Faragó Péter	35	lakatos	1851. dec. 15.		egy	4	41
Faragó Mihály	50	ács	1832. jan. 16.		egy	13	37
Wimmer Jakab	58	bádogos	1853. máj. 30.	egy	egy	6	45

A Kereskedelmi és Iparkamara 1857. évi összeírása a céhen kívüliekre is kiterjed:³⁷

	M e s t e r e k			Legények	Inasok	Legények	
	céhbe tartozó	céhbe nem tartozó	kontár			heti Pft	béve kr
Csizmadia	67	—	1	27	32		50
Ács	4	—	16	12	3	1	30
Üveges	2	—	3	1	1	1	12
Kőműves	3	—	6	12	—	1	36
Szobafestő	—	2	—	2	—		
Cserépegető	—	4	—	—	—		
Mészégető	—	2	—	—	—		
Zsindelyvágó	—	8	—	—	—		

³⁴ Bohdaneczy E., Csanád vármegye nemzetiségi és gazdasági viszonyai a XVIII. században. Makó, 1940. Csanád vármegyei Könyvtár; 36. 70.

³⁵ Szirbik M., i. m. 37—38.

³⁶ MVL Iparos összeírás. 1856.

³⁷ MVL Kereskedelmi és Iparkamara összeírása. 1857.

A céhek feloszlatása után az 1884. évi XVII. törvénycikk értelmében Makón mint rendezett tanácsú városban első fokon a városi tanács az iparhatóság. A képesítéshez kötött úgynevezett „A” iparlajstrom 1885-ben 4 kőművest és 3 ács és kőművest tart nyilván.³⁸ Számuk a továbbiakban rohamosan szaporodik, 1927-ben 60 kőműves és 55 ács dolgozik Makón.³⁹

Az építő-anyagipar kibontakozása is igen lassú. A kezdetleges technikával épülő házak építőanyaga (föld, nád, gyékény) igencsak kikerül a gazdaságokból. A korszerűbb házépítés téglát, cserépet, fűrészelt faárút igényel, megjelennek a téglamesterek, cserépegetők, fűrésztelepek, mészégetők, homok kotrók.

A téglavetőkről a 18. század végétől vannak adataink. 1798-ban arra kötelezték őket, hogy minden tizedik téglát adják le a városnak.⁴⁰ 1836-ban 6 téglamester működik, közülük 3 cserépet is készít, „téglaverő legény anyyi, hogy nyáron által az egész Bánátot elborítja.”⁴¹ 1857-ben a téglaegetés kizárólag a város tulajdonában levő téglagyárban folyik. Száz munkást foglalkoztattak, az évi termelés 800 000 téгла, ezrénnek ára 8 Pf. Cserépegető 4 volt, 1 a püspök tulajdonában. 10 munkás évente 300 000 darabot égetett, ezrét szintén 8 Pf-ért adták.⁴² 1885-ben 5 téglavető, 3 cserépegető és 7 téгла és cserépegető működött.⁴³

1903-ben létesült Tóth András téglagyára, 1912-ben a Mészáros Testvérek téglagyára, 1917-ben Kiss Pál téгла- és cserépgyára, 1942-ben a Szilágyi féle téglagyár. 1944-ben a téglagyárak száma négy. A Városi Téglagyár (Járandó 113/8) 45—50 munkást foglalkoztatott. A felszabaduláskor egymillió téгла veréséhez szükséges földanyag és nyolcvan köbméter iszap volt kitermelve. Kiss Márton István téгла és cserépgyára (Aradi utca 113), özvegy Kiss Pálné téгла és cserépgyára (Járandó 14.) 20—30 munkást foglalkoztatott. Joó József téglagyára (Almás utca 35.) 14 munkással dolgozott. Valamennyi kézi erőre volt berendezve.⁴⁴

1857-ben két mészégető kemence működött Makón. 1865. évi vázrajzokon Kirschner és Csolnakosi mészkemencéje a révhez vezető út mentén, az ártérben volt felállítva, 1868-ban a mai Liget utca elején létesült a harmadik mészégető kemence. Az 1885. évi iparlajstrom már csak egy mészégetőt tüntet fel. A szükséges mészkövet a Maroson szállították.

A marosi homok építkezési célokra kitűnő tulajdonságai alapján országszerte keresett. A múlt században hajókon, jelenleg vasúton szállítják. Kitermelése eredetileg kézi erővel — *csérpákkal* — történt. A ladikba rakott homokot kubikostalicskán tolták fel a partra és prizmába rakva tárolták. A leleményes vállalkozók — egyéni szabadalmak alapján — a harmincas évek végétől gépesítették a termelést.

Az építkezéshez szükséges fát Erdélyből a Maroson tutajokkal eresztették le. 1836-ban két fapiaca van Makónak, ahonnan a szomszédos helységeket is ellátták faanyaggal.⁴⁵ 1865-ben a révhez vezető út mentén az ártérben sorakoztak a fa elárúsítók telepei.⁴⁶

Az épületfát eredetileg faragták, majd fűrészelő gödörben vágta ki. A fa iparszerű feldolgozása fűrésztelepeken történt. Már a kiegyezés előtt (1862.) létesült a

³⁸ Makói Városi Tanács Mezőgazdasági Élelmezési Ipari és Kereskedelmi Osztály irattára.

³⁹ Erdei F., Makó város történeti pályája = Makó az első felszabadult magyar város. Makó, 1969. 35

⁴⁰ MVL Tanácsülési jzk. 1798. 7.

⁴¹ Szirbik M., i. m. 38.

⁴² MVL Kereskedelmi és Iparkamara összeírása. 1857.

⁴³ Lásd 38. jegyzet

⁴⁴ MVL Polgármesteri Hivatal 1945. 1244.

⁴⁵ Szirbik M., i. m. 32.

⁴⁶ Tóth F., A makói rév és híd. MFMÉ 1974—75/I. A Makói Múzeum Füzetei: 19. 33.

Landesmann-féle telep, valamivel később alapították a Teltsch, Pollák és Schwartz, illetve a Grünstein-féle fűrész telepet. Ez utóbbit 1941-ben Nagy Ferencné vásárolta meg. Fel volt szerelve gyorsgáterrel, körfűrészszel, darabolóval és gőzbaltával. A munkagépeket gőzgéppel üzemeltették. A szükséges villanyáramot saját dinomóval fejlesztették. A személyzet gépészből, rönkmesterből, gáteresből, két cirkulásból, két darabolóból, két osztályozóból és egy-két segédmunkásból állt. A Pollák és Schwartz gőzfűrész üzem a második világháború előtt 18 munkást és 3 tisztviselőt foglalkoztatott. Az üzem berendezése állt: 1 darab 100 HP stabil gőzgépből, 1 darab 4,8 HP áramfejlesztő dinomóból, 1 darab 1,8 HP villanymotorból, 1 darab 0,5 HP szecs kavágó villanymotorból, 2 darab keresztfűrészből, 3 körfűrészből, 1 hajópadló készítő gyalugépből, 1 darab vasgyaluból, 1 darab esztergapadból, 1 darab fűrőgépből, 1 darab automata köszőrűgépből.⁴⁷ A makói fűrésztelepek berendezéseit felső utasításra 1949-ben összezüzták és ócskavasként elszállították.

A fatelepeken kívül két épületfa kereskedés is működött a városban: Szabó József a Megyeház utcában, (Felszabadulás útja), a Löwinger-féle a Szegedi utcában.

SZOKÁSOK

Az építőáldozat a közeli magyarcsanádi szerbeknél még az 1960-as években is élt. A vertfal készítésekor egy méterre a földtől cementlapok közé betettek egy élő kakast és egy tyúkot. Előtte megetették.

Alapkő-letételkor ma is szokásos, hogy a mester bekiált: *Hun van, gazduram? Gyűjjön mán, tőgye lē az első téglát!* Ha előbb szabódik is, kezébe adják a kalapácsot és kénytelen kellelten elhelyezi. Ekkor még biztatják is. *Igazicsa csak jól mōg!* Ezután elmondják, hogy ennyit és ennyit ütött a téglára és ezért ennyi liter borral tartozik.

Építéskor a küszöb alá pénzt tesznek: 1, 2 forintost és 10, 20, 50 fillérest, így majd az új gazda *pénzre kel, pénzre fekszik*.

A kőművesek az alapba, a faltömők a felmenő falba üveget helyeznek, a benne levő papírra előzőleg ráírják a tulajdonos és a mester nevét, az építés idejét, esetleg belerakják az aznapi újságot. Dugaszolás után az üveg száját újabban még bitumenbe is belemártják.

A szarufák lapolására, a csapokra — ahol a kötőfák találkoznak — ráírják ceruzával a mester, az inasok nevét, az építés idejét.

A második világháborúig általános volt a zöldág állítás. Erre akkor került sor, amikor a tetőzet legmagasabb pontjára értek vagy a lécezés után. A zöldágra annyi színes kendőt kötöttek, ahányan részt vettek az építésben. A mester szebb, a segítők olcsóbb kendőt kaptak, az inasoknak inkább zsebkendő jutott. Néhol még boros üvegeket is kötöttek fel. Zöldágot Apátfalván a faltömők is állítottak, a legmagasabb gerendára tűzték ki. Hosszabb szünet után Makón még 1977-ben előfordult a Főtér közelében a zöldág-állítás.

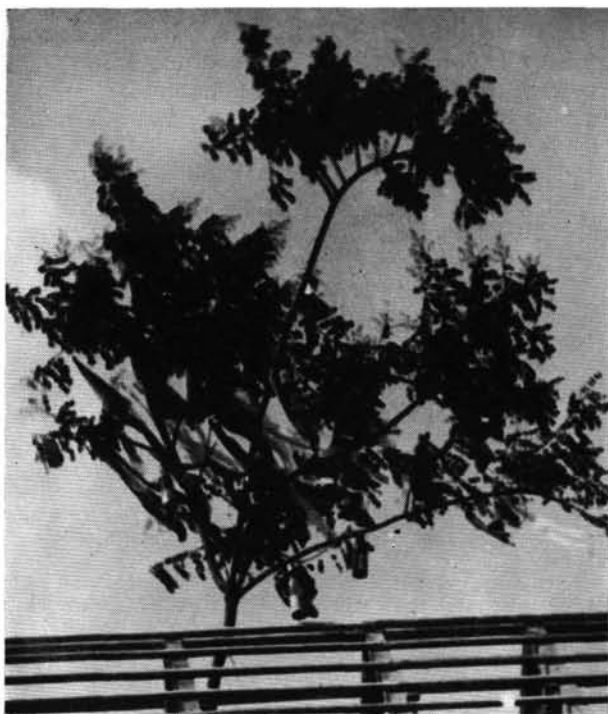
Szombat délutánoként a tanyai gazdasszony — régi makói szokás szerint — túróslepénnyel kínálta meg az építőket. Ha tanyán dolgoztak, egész héten kint laktak. Reggel, este tejet és aludt tejet is kaptak.

A kőművesek és az ácsok egymás között sokat élcelődtek: az *ácsok lopósok, a kőműves műves*. Az ácsokról azt tartották, *hogy egy ács nem ács, két ács fél ács, három ács egy ács*.

⁴⁷ MVL Polgármesteri Hivatal 1945. 1244.

Egymás között is évelődnek. Eldugják társuk sapkáját, a kerékpár gumiból leeresztik a szelet, egymás ebédjét elcserélik, az étel helyére vöröshagymát vagy téglát tesznek, bekötik vagy kiékelik a kabát ujját, a malterosládát leszegezik az állványra. A faltömők a talicska szarvát és egymás szerszámaikat bekenik kocsikenőccsel. Amikor locsolják a földet, egymást is megöntözik. A zsebeket tégladarabokkal, a csizmát földdel rakják teli.

29. Zöldág. (1977)

A házépítés befejezésekor az építető régen vacsorát adott, melynek mértéke függött az illető egyéniségétől, anyagi helyzetétől, de attól is, hogy mennyire akarja fitogtatni az építést és mennyire volt megelégedve a mesterekkel.

Új házba való költözéskor, először kenyeret vittek, hogy mindig legyen belőle, sohase fogyjon el.

*

A belterjes hagymakultúra, a szerencsés birtokmegosztás (nincs majorsági föld, 1848 után csak parasztbirtok létezik) következtében igen hamar megindul Makón a parasztpolgári fejlődés. A társadalom polarizáltsága miatt egyrészt igen erős a polgárisodás, másrészt a zselléri, agrárproletári rétegek száma is jelentős. A népi építkezésben egyszerre két tendencia is érvényesül: a hagyományos építési mód tovább élése és az új módi előretörése.

Más alföldi városokhoz és településekhez hasonlóan Makón is a föld a legjelen-

tősebb építőanyag. Míg Hódmezővásárhelyen⁴⁸ a vályogfal lesz általános, addig Makón — Orosházához⁴⁹ hasonlóan — a vertfal terjed el.

Az első folyamszabályozások után megcsappan ugyan a nád és gyékénytermő hely, de az erek és a tavak területe még 1857-ben is 1000 katasztrális holdat⁵⁰ tesz ki. A gatzető már a 19. század folyamán jelentősen háttérbe szorul. 1949-ben Makón a cseréppel és palával fedett épületek 98,1%-ot tesznek ki, ez Szentendrével azonos, ennél csak Pécssett, Balassagyarmaton, Egerben, Esztergomban, Gyöngyösön, Kaposváron, Sopronban, Tatabányán, Vácott jobb az arány; ugyanakkor Türkeven 59,1, Hajdúszoboszlón 61,9, Jászberényben 62,7, Karcagon 70,3, Kiskunfélegyházán 73,5, Kalocsán 78,3, Kecskeméten 80,5, Debrecenben 92,7%-ot tesz ki.

Épületfában — más folyamparti településhez hasonlóan — jó az ellátottság, viszonylag olcsó áron nagy a választék. Így a deszka kiszorítja a nádfalat, a nádtető gömbfáit a fűrészelt fenyő.

A polgárosodás következtében a téglá ugyan szerényebb mértékben, a cserép és a fűrészelt fenyő erőteljesebben válik uralkodóvá. Az új anyagok következtében új technikai eljárások születnek, válnak általánossá. Az építőanyag-ipar izmosodásával a kocamesterek, a barkácsolók a periférikus városrészekbe és a tanyavilágba szorulnak.

FÜGGELÉK

1.

Építés szabályrendelet a Bach-korszakból

Megjelent 1854-ben, kihirdetve 1857-ben

Építési rendszabály, a nagyváradi közigazgatási terület szolgabírói hivatalának alárendelt mezővárosok s helységek számára. Kiadatott a nagyméltóságú cs. kir. helytartósági osztálynak 1854. évi 4382. számú rendeletéből.

Tekintve azon hatályos befolyást, mellyet a községekbeni építkezések a lakosok anyagi és szellemi kifejlődésére, továbbá a személyi és vagyoni biztosítására nézve gyakorolnak; a mezővárosokban és falukbani építkezéseket illető s a hatóságok, valamint ország lakosai által szorosán fentartandó következő határozatok tételnek közzé.

A. Egész helységeknek vagy azok egész részeinek telepezése

1. §

Ha egy helység újonnan telepítendő, az illető szolgabírói hivatal jelentést tesz a cs. kir. megyei hatóságnál, melly a helyszíni vizsgálat és bizottmányi tárgyalás ügyében, és az építkezési alapterv elkészítése végett azonnal egy megyei biztos s egy építési hivatalnokból álló küldöttséget nevezend ki.

A bizottmányi tárgyalásnál — mellyhez a szolgabírói hivatalnak egyik tisztviselőjén kívül az érdekelt lakosok, különösen pedig az építésre megkívántató földterület birtokosai is meghívandók — mindenek előtt tekintetbe veendő:

a) Hogy a telepítendő falunak egészséges, minden évszakban száraz fekvése és szükséges lég-huzama legyen.

b) Hogy a helységek szabályszerű 7 öl széles és rendszeres lejtőségű utcákkal láttassanak el.

c) Hogy ha több utcák tervezetnek, azok egymást épszőgekben vágják keresztül.

d) Hogy a lakóházak s illetőleg azoknak homlokzatai egyenes vonalt képezzenek, ezen lakóházak azonban egymástól legalább 3 bécsi öl távolságra legyenek, s a köztők levő tér be ne építtessék.

Továbbá különös figyelem fordítandó arra, hogy a lakóházaknak azon részei mellyek emberek lakásául rendeltetvék, lehetőleg délnek feküdjenek.

A lakházak között építendő gazdasági épületek, különösen csűrök, magtárak, górék, azoktól, valamint a szomszédházaktól is legalább szinte 3 öl távolságra építtessenek.

⁴⁸ Barabás J., Népi építkezés Hódmezővásárhelyen a 18. században. Ethnographia 1954. 472.

⁴⁹ Barabás J., Tanyai település és építkezés = Orosháza néprajza. Orosháza, 1965. 93.

⁵⁰ MVL Kereskedelmi és Iparkamara összeírása. 1857.

e) Templomok, oskolák és lelkészlakok legcélszerűebben szabad térre, és ha lehetséges, a helység közepére terveztessek.

f) Hogy a víznek szabad és az épületekre nézve ártalmatlan lefolyása legyen, szükséges leendő vízvezető-árkok létesítéséről, valamint arról is gondoskodni, hogy ez utóbbiakon és a patakokon kőhidak és járadák építtessek, a faluk piacjai és utcái elegyengettessek és, a hol lehetséges, tiszta kavicssal s e felett homokkal beteríttessek, mi a már létező helységeken is lassankint kiessközleendő leendő.

Ha egy helység valamely folyóhoz közel telepítetik,

g) A helység fekvése olyan legyen, hogy a házak talajai a tudva levő legmagasabb vízálláson felül emeltessek.

h) Az újonnan telepített helységben elegendő víz legyen és a biztosan elkorlátolendő kutak ásása elrendeltessek. Végre

i) olyan épületek, mellyekben tűzműhelyek léteznek, a lak és gazdasági épületektől elkülönböztessek, és a helység legkülsőbb részein építtessek; különösen kovácsműhelyek, kender-száritók, mész- és téglalegető-kemenczék, és a helység köz-sütőkemenczéi, — mellyeknek alapítása ohajtatandó — a helységeken kívül építtessek.

A bizottmányi tárgyalások befejeztével és a szükséges földúr kisajátítási díjjának megállapítása után, a bizottmányi jegyzőkönyv, az építés alaptervezetével együtt a Cs. kir. helytartósági osztályhoz felterjesztendő.

Az egyes építményeknél az építési alapterv, annak jóváhagyása után, szorosán megtartandó

2. §

Az elébbi § határozatai azon esetben is teljes érvényben tartandók, ha valamely helység vagy annak nagyobb része tűzvész avagy árvíz által elrombolatik.

Ha a helységek csak egyes részeinek, vagy utcáinak rendezése, nem pedig általános szabályozása forog kérdésben, arra nézve az engedményt a megyei hatóság is kiadhatja, szabadságában állván azonban fontosabb esetekben magát az építészeti igazgatósággal is érintkezésbe tenni; ha illyenmű rendezéseknél országutak is érintetnének, akkor a 10-ik § rendeleti szem előtt tartandók.

A szabályozási tervben a hely fekvése, emelkedése vagy esete, valamint a földterület minősége kellőképpen kiténtessék, a helyzeti viszonyok a terv szélén vagy a jegyzőkönyvben pontosan leírandók.

Általában minden helyzeti térrajzok 1 alsóausztiai hüv. — 10 alsóausztiai öl mértékben lesznek szerkesztendőek, az utcák nevei s a házak összeírásai számjai fejegyzendőek.

A tűzvéstől megkímélt kőépületek vörös, faépületek sárga, az egészen leégettek fekete, és a mellyeknek csak falai maradtak meg, kékes színnel különböztessek. A szabályozási javallatban egyszersemind a tűzvéstől megkímélt épületeknek jövendőben leendő szabályozása is indítványba hozassék.

A jegyzőkönyvben a leégett helyek olly formán vétessenek fel, mint azok természeti fekvésüknél fogva egymás után következnek.

A szabályozásra vonatkozó tárgyalások, a mint az első §-ban említettet, a megyei biztos által, az érdekeltek vagy azok törvényes megbizottjai előtt, az illető szolgabírói és a megyei építészeti hivatal küldöttjeinek közbenjárásával történjenek, melyben minden nehézségek lehetőké elintézendők, a netán szükséges földkisajátítások, a nagyméltóságú cs. k. helytartóság ideiglenes elnökének 1851-ik évi Május hó 30-ról kiadott, s a kormánylap 133. sz. 420. old. rendelete értelmében azonnal felveendőek, minden esetre pedig ezen szabályozási javallatok elkülöníttessek azoktól, mellyek az adó kiszámítására, mint szintén a tűzvést illető tárgyalásokra vonatkoznak, s szabályszerűleg a szolgabírói hivatalok által tárgyalandók.

B. Egyes épületek, faluk s mezővárosokban

3. §

Ha valamely mezővárosi vagy falusi lakos új házat építtetni, vagy főkijavitást szándékozik végrehajtani, az előljáráshoz, az épület tervét, mellyben annak alapnézete, tetőszerkezete, keresztmetszése, vagy fenálló- és homlokrajza, ha csak vázlatban is, előtűntetve legyen, folyamodványához kapcsolva, nyújtsa be.

Csak a nagyon szegény vidékeken mentheti fel a szolgabírói hivatal a terv előterjesztésétől a folyamodót: ez esetben elegendő, ha az építeni szándékozó ezt a helység előljáráinak szóval bejelenti, az előljáráshoz erről a bejelentővel egy rövid jegyzőkönyvet veendő fel.

4. §

Az előljáráóság a folyamodás vagy a jegyzőkönyv alapján, egy műértő egyénnel, a vállalkozóval és az utolsó által választott építész vezetőjével, a tárgyat helyszíniileg azonnal megtekintendi, a helyszíni vizsgálati jegyzőkönyv a folyamodással együtt, a szolgabírói hivatal elébe terjesztetik, és ez utóbbi az építési tervnek megbírálása és megigazítása után, az engedélyt kiadja.

Az engedély megérkezése után, az előljáráóság ellenőrködése mellett, az épület homlokvonalára egy műértő által kitűzetik.

5. §

A helység középületei, úgy szinte templomok, plebániaházak, iskolák, korcsmák és szállodák, ser- és pálnakafőzőházak, továbbá gyárak és magtárak építéseinél, a szolgabírói hivatal által, az építés megkezdése előtt, rendes s egy értelmes építő kőműves vagy ácsmester által készített terv, melyben minden emeletek belső szerkezetét kitüntető szelvények, az épület főhomlok rajza, a földel szerkezete, továbbá a térrajz, melyben netalán szabad tér vagy udvar, a szomszédházak, utcák vagy piacok, melyre az épület homlokzata dűl, berajzolandó, valamint az építési tér és a határos utcák lejtőpontjai (Niveau) és a netalán közelében levő folyónak legmagasabb vízszíne pontosan kiteendő, egy leírása kíséretében, melyben minden egyes újra építendő, vagy átalakítandó, a tervben minden esetre betűvel megjegyzendő osztályok és részek meghatározva legyenek, — a megyei hatósághoz véleményezőleg felterjesztendő, mely is a terveknek a megyei építészeti hivatal által történendő előleges átvizsgálása után azt helyben hagyja, vagy a ne tán biztosabb erősség, tűzelleni biztosítás, vagy rendőri tekintetből szükségérendő változásokat meghatározandja.

6. §

Kisebb kijavításoknál, a mennyiben nem fából építkezésről van szó, ha a rendőri szabályok megtartatnak, nem kell engedélyért folyamodni, de a czélszerű kivitelre, a helységek előljáráói és faluk bírái felügyeljenek.

7. §

Az új épületek és főkijavítások vezetése mezővárosokban (és szabály szerint falukban is) csak engedélyvel bíró építő- ács- kőműves- és cserepes-mesterekre bizasson.

Kivételképen azonban falukon, a szolgabírói hivatal engedelmével, a vállalkozók, pallér, ács- és kőműveslegényeik által is vezethetik az építkezést, azon feltétel alatt, hogy az építési tervtől el ne térjenek, hogy a pallér vagy az építészvezető-legény, mesterétől oklevéllel legyen ellátva, és hogy az illető mester felelősség terhe alatt az építész üdönként megtekintse, e mellett pedig, hogy az építés a helység előljáráóságától figyelemmel kísértessék.

Nagyon szegény helyeken a lakosok magok is építhetik házaikat.

8. §

A mezővárosokban és falukon az újonnan felállítandó épületek tűzellenesen jól kiegészített téglából vagy építésre alkalmas kővekből, jól elkészített mészenyvel (malter) építtessenek.

A hegyes vidéki falukban, különösen azon vidékeken, hol mész vagy épen nem, vagy csak igen drága áron kapható, kivételképen a gazdasági épületeknél, s kerítés és közfalaknál, összetartó anyagul agyag is használtathatik.

A fedélfa egészséges, alkalmas időben levágott és száraz legyen; a lakházak belsőfalainál, valamint a gazdasági épületeknél is vályog-téglákat lehet használni.

Szegényebb helységekben megengedtetik, hogy a földszínen felül 3 lábnyi magosságra kőből vagy égetett téglából rakott alapra a felsőbbi falazat vályogból, vagy pedig vertfalból építtessék.

9. §

Faépületek készítése szabályszerint tiltatik, és az utóbb említett § szerint, már a fentálló faépületek is idővel kőépületekké lesznek átalakítandók.

Csak hegyes vidékeken, hol építésre alkalmas kő nem található, hol jó minőségű téglát készíteni nem lehet, és messze vidékről helybe szállítása a hegyi lakosoknak felette sok költségükbe kerülne, végre hol az éghajlati viszonyok, vagy az iparüzlet módja a fából építkezést igazolja, lehet kivételképen, esetről esetre, a megyei hatóságtól nyereendő engedély mellett házakat és gazdasági épületeket fából felállítani.

Kevesebb nehézséggel járnak illy faépítkezések, ha ezek a rendőri szabályoknak megsértése nélkül elkülönözöttén állítatnak fel, mindazon által a kéményeknek és tűzhelyeknek kőből vagy téglából kell építenniök, a fedélnek szabadon felállítatnia, s a padlásnak 4 hüv. vastag agyag tapasszal beboríttatnia.

A gazdasági épületek azonban, különösen az istállók, a lakházakkal összeköttetésben ne legyenek.

Csűrőket és félszereket, mellyek a lakházaktól távol felállítatni szándékoztatnak, kiváltképen a megyei hatóság engedelmével fából is lehet építeni, de azon kell lenni, hogy a csűrők a mezővárosokban és helységekben idővel a városon kívül, és a hol lehet, kőből építessenek.

10. §

Az országos utak melletti építkezéseknél, a szolgabírói hivatal a vizsgálati jegyzőkönyvet az építési tervvel, az építési engedély megnyerése végett, a megye elnökéhez nyújtsa be.

Ha a szabályszerű távolság az útaroknak legszélsőbb szélétől az építendő ház vonaláig legalább egy folyó ölet tesz, vagy ha az már az út mellett fenálló házak vonalában építendő volna, a megyei hatóság, a megyei építészeti hivatal beleegyezésének hozzájárultával, felhatalmaztatik, az épületnek az út közelébeni felállítása iránt, az engedményt kiadni.

Azon esetben ha valamely épületnek az út széléhez közelebbi felállítása, vagy vendéglő és korcsma építése forog kérdésben, mellyek előtt a szekerek számára tágasabb tér kívántatik, a megyei hatóság előbb az építési igazgatóság beleegyezését fogja bevéarni. Az építendő minden esetben köteleztetik, az összekötő- s az útarokon keresztül az épülethez vezető hidacsákat kőből felépíttetni, jó karban tartani, az út bemocskolását valamint az út ároknak beszemetelését is szorgosan elmellőztetni, mire nézve az illető az engedély kiadásánál nyomatékosan utasítandó.

11. §

A pinczékét szabály szerint az épületek alá kellett elhelyezni s rendesen beboltozni, a pinczének fávali befödése tiltatik, és azon esetben, ha a pincze az épületen kívül szándékoltatik építtetni, az valamely nyilvános térre, vagy út mellé soha se építtessék, hanem mindenkor bekerített téren, a beboltozás illy esetekben is vagy alkalmas kövekből, vagy téglából elkerülhetetlenül megkívántatván.

A jelenleg az épületek alatt vagy azokon kívül létező és csak fával fedett pinczék, azonnal beboltoztandók, az utcák és piacokon a pincze bejárásoknál a csapóajtókat lassanként eltüntetni kell, addig is azok jó felügyelés alatt tartandók.

12. §

A földszinti lakások minden újonnan építendő lakházaknál, a nedvesség meggátlása és az egyformaság elérése tekintetéből, akként építtessenek, hogy a padlózat színe a kövezet vagy az út színe felett, hacsak lehetséges, 12" vagy legkevesebb 6" magasságra emeltessék.

Ha egy új épületet elkerülhetetlenül valamely folyónak vagy pataknek árterén belül kell építeni, figyelni kell, hogy a ház földszíne, s általában minden földszinti lak és gazdasági épületek részei a tudvalevő legnagyobb árvíz szintétől lehetőleg legalább 1 lábbal magasabbra építtessenek; mire a már meglevő régiebb épületek átalakításánál is különös tekintettel kell lenni.

Egyébiránt az építési bizottmánynak kötelessége, mindenkor szoroson megvizsgálni, hogy az utcának, vagy azon térnek, mellyben az épület felállítandó, lejtőpontjai a már megengedett, vagy később végrehajtandó szabályozás nyomán valamely változást igénylenek-e, és az új épület magassága ehez képest lesz alkalmazandó.

13. §

A lakszobák, az egészségre ártalmas befolyás elkerülése tekintetéből, tágasaknak terveztessenek, a boltozatlan szobák magassága $8 \frac{1}{2}$ a boltozottaké pedig 10 lábon alól (bécsi mértékben) ne legyen. Az udvar tére, hol csak elkerülhető, soha össze ne szoritassék, hogy a lakásoknak elegendő levegőjük és világosságuk legyen, és a történhető tűzvész alkalmakor, a segélykezés ne akadályoztassék.

14. §

Gazdasági épületek, nevezetesen csűrők, félszerek, magtárak, istállók, faszínek, mindig hátul, és a hol lehetséges a lakházaktól és szomszéd épületektől legalább 3 ölnyi távolságra építtessenek.

Hol ezt a helyzet nem engedi, az egyes gazdasági épületek a szomszéd épületektől, főleg lakházaktól, tűzfalak által választassanak el.

A faszínek, ha a lakoházaknak egy részét képezik, kőből építtessenek és beboltoztassanak, elkülönítve, mint más félszerek, faoszlopokkal is építhetők.

Az istálók, hol lehetséges, beboltoztassanak, de minden esetre a padlás 4" vastag agyagtapasztással ellátassék.

Az istálók ajtai a lovak kényelmes bevezethetése tekintetéből megkívántató magasságuk legyenek.

15. §

A lakóházak közötti udvar- és kertkerítések szabályszerűleg ne fából, hanem tűzellenes anyagból készítsenek, és a falak kövel vagy cseréppel, s csak kivételképen fedeztessenek zsendelyel, szalmával vagy náddal.

A mennyiben a közvetleni szomszédságban nem tűzveszélyes épületek állanak, az ezek téreire szorított és léghúzást igénylő helyek kerítéseihez lehet könnyű fa vagy lécz rácozást is használni.

16. §

Az árnyékszékeket semmi szín alatt az épületnek az utczára, útra, vagy piacra dülő homlok-részére, annál kevésbé az épületen kívül kifelé építeni nem lehet, csupán hátul az udvar felé építsenek és valamint azok, úgy a konyha és istálló kifolyásai is, szabályszerűen alkalmazott, a hol csak lehetséges téglával kirakott beboltozott emésztőgödörökbe vezetessenek, ezek a pincze falaihoz, vagy kúthoz közel ne legyenek, az utczára a kifolyást vezetni soha sem szabad, s a már így létezők is lassankint eltávolítandók lesznek.

17. §

A lépcsők az új épületeknél szabály szerint egész a tetőig, kőből vagy téglából, tűzellenesen építendőek és beboltozandók; a lakszobákhoz vezető lépcsők 4 lábnaál keskenyebbek ne legyenek, és eléendő világosságot nyerjenek.

A lépcső szabályszerűen 6 hüvelyknél magasabb és 12 hüvelyknél keskenyebb ne legyen, és gyenge törékeny fakarazattal el ne láttassék.

A már fenálló épületeknél is mellyek falépcsőkkel látatvák el, arra kell törekedni, hogy azok helyett idővel kőlépcsők alkalmaztassanak.

18. §

A folyosók, mellyek az elő- és hátulsó épületekben hosszában, vagy épületeken kívül építetnek, az új épületeknél kőből tűzmentesen boltozva készítsenek, és ha a földel kiugrása alatt alkalmaztassanak, akkor a kötő- és fiókerendák egészen a folyosón keresztül kinyúljanak, mellyek alól beszedkázassanak, és vakolt mennyezettel ellátassanak.

A már fenálló épületeknél levő folyosók, — ha azoknak okvetetlen meg kell maradniok, a szükségképp előforduló igazítások alkalmával tűzellenesen falazva készítsenek. Ugyanez értetik minden épületeken kívül álló falépcsőzetekre is.

19. §

A konyháknak oldalfalai kőből legyenek rakva, a tűzfal 18 hüvelyk vastag legyen, a tűzellenes biztosítás elérése tekintetéből minden konyhák, mellyekbe a kályhafűtők vezetendőek, vagy egészen beboltoztassanak, vagy a padlászgerendázat bevakolása mellett, beboltozott füstfogó fallal ellátassanak, a konyha és a fűtőlyukak vagy téglával, vagy kőlapokkal kirakandók, és a tűzhely is téglából építendő.

A konyhából istállóba, vagy csürbe bejárást hagyni nem szabad, és a konyha boltozatára, vagy a füstfogóra és az e mellett levő tűzfalra, kiégetett téglából 6 bécsi hüvelyk vastag, négyszögben 18 hüvelyk belső világú, a tető-gerinczen felül 36 bécsi hüvelyknyi vastagságra kinyult kémény rakassék.

Ha egy épületben több konyhák vagy fűtők szükségeltetnek, minden egyes konyhánál az előbb megírt mód szerint külön kémények, ugyan olyan erősségű falakkal a gerincen felül ugyan olly magasra lesznek építendőek. A kéményeknek gerendára rakása, vagy azoknak fa anyagokon áthúzása, füstölés végett fagerendáknak a kéménybe alkalmazása, több fűtőknek különféle emeletekből egy kéménybe vezetése, a kötőgerendáknak, szarufáknak, padlászgerendáknak a kéményfalba eresztése tiltatik.

Erre nézve minden már fenálló kő- és faépületeknél, melyekben sem konyha, sem kémények nincsenek, vagy azok csak fából vagy fonott veszőkből készítetttek, az előbbi mód szerinti konyhák és kémények készítenők, és megjegyeztetik, hogy takaréktűzhelyek és kályhák s egyéb gazdaságos tüzelési eszközök felállításánál, a helybeli előjáróság által elrendelendő vizsgálatnál, a járásbeli kéményseprőmester is meghívandó. A fűtők falakkal lesznek körülveendőek.

Egyébb iránt szűk kémények is megengedtetnek következő feltételek alatt:

1. Szűk kémények építési, vagy a már meglévő bezárható kéményeknek szűk kürtőként átalakítása, csak szolgabírói engedély mellett történhetik.

2. A szűk füstvezető-csövek építésének módjára nézve, melyeknek alsó végeikkel mindig falba kell végződnie, alapelvül határozatik, hogy azok nyílt tüzelőknél nem használhatók, és csak zárt tüzelőknél alkalmazandók; továbbá minden fűtőhely, minden egyes emeletben mindég tulajdon füstvezetőcsőjével látassék el, azért sem a füstcsőnek bevezetése egy más lakás kéményébe, sem pedig több emeletből füstvezetőcsöveknek egyesítése meg nem engedtetik.

3. Szűk kémények minden emeletben vehetik kezdetüket hol fűtőhelyek, melyeknek használatára készülnek, találtnak. Azonban főleg új épületeknél czélszerű és különös kényelmet nyújt, ha az alsó tisztító nyílások, a pinczében vagy földszint alkalmaztattnak, mert ez által a felsőbb emeletekbeni lakszobák, különösen azon esetben, midőn azok belülről fűtetnek, a bemocskolástól megóvatnak.

4. Ezen szűk füstvezetők keresztmetszésben koralakúak, még pedig egész hosszúságukban egyenlő átmérőjűek, s belső oldalai, a koromnak minél kevésbé történhető ráragadása tekintetéből, lehetőleg simák legyenek.

5. Ezen szűk kéményeket tüzeléssel anyagokból, és a földéleten olly magassan kell kiépíteni, mennyire ezt a tűz elleni biztonság megkívánja, ezen építéshez téglák használndók.

Ezen füstvezetők mindazonáltal lehetőleg függőleges irányúak legyenek, és csak különös, az alaprajzban kitüntetendő esetekben engedtethek meg, rézsútós, legfelyebb 60 foknyi szög alatti vezetetésök. A fedél alatt, a kéménycsöveknek kívülről be kell vakoltatniok.

6. A szűk kerek füstvezetők belső világának átmérője 6 hüvelykre határozatik, mely mértéket által hágni nem szabad; ezen mérték megváltoztatása csak azon esetben engedhető, ha egy csoportban, ugyanazon fűtőzártnál, két vagy több fűtők, ugyanazon egy füstvezetőbe ömlenek, ilyen esetben a csőnek megbővítése megengedtetik, és akkor ez 8 hüvelyknyi átmérőjű lehet.

7. Hol ezen kerek szűk kémények a fedelen vagy magas emeletken keresztül, minden összeköttetés nélkül, szabadon építetnek, azoknak elegendő erősségekről gondoskodni és ezt minden esetben a felmerülő helybeli körülményekhez képest meghatározni kell.

Ennél fogva ezen szűk füstvezetőknek megerősítését, a földelen keresztül, ha a szükség kívánja, vaskötésekkel is kell eszközölni.

8. Minden szűk füstvezető alól, kezdeténél és a padlásnak legtetején, a korom kitisztíthatása végett, megkívántató nagyságú mellék nyílással ellátandó, ezen nyílások vasrámába járó és zárral készült kettős vasajtócskával tökéletesen elzárndók.

Ezen ajtócskákat soha nem szabad azon részre helyezni, mely a fedél gerendáival összeütköznek. Ilyen esetben ezen gerendák kiváltndók.

9. Ezen tisztító ajtócskák alá, a padlás téglá talajzatjára, egy legalább 4 négyszög lábnyi vaspléh eszen alkalmazandó.

10. Ezen füstvezetők tisztítása kefékkel történik, melyek gömbölyűsége a füstvezető csövekkel egy átmérőjű; ezen kefék kötél által fel s alá huzatnak, miután elébb a kötél a tisztító ajtócskánál egy nehezék segítségével lebocsátatott.

A kémények tisztítása, a tisztító ajtócskán felül, erős vassodronnyal összekapcsolt kefével eszközöltetik, mint hosszú kályhacsöveknél szokás.

Minden tisztításnál a cső végei figyelmesen megtekintendők, no hogy a talán történt romlás észrevételül maradjon.

A kéménynek seprése, a tűz rendőrségi tekintetek végett, kizárólag az erre rendelt kéményseprőmesterek legényei által kezeltetik.

20. §

Füstülő kamarák különösen jól beboltozva, vasajtókkal ellátva és téglával kiborulva legyenek, és minden esetre a hustartó vasrudak a füstlyukhoz közel ne legyenek alkalmazva.

21. §

Oly épületek, melyekben nagyobb tüzelések ki nem kerülhetők mint szappanosok, sütők, szeszyártók és hasonló kézműveseknél, kiváltképen az 1 § d. pontja értelme szerint a gazdasági épületektől, u. m. istálóktól, csüröktől, magtáraktól, illető távolságra építessenek, hol hely szűke miatt ezt megtartani nem lehet, az összeköttetésben álló lakházak és gazdasági épületek amazoktól egyenkint, egész a fedelek magasságáig nyúló fállal választassanak el, a lakházak és gazdasági épületek között épített falak és tűzfalak pedig a fedélen felül még egy láb magasságra rakassanak.

22. §

Tűzműhelyek, különösen kovács, lakatos, puskás, rézműves, harangöntő, ötvös és más erős tűzzel dolgozó kézműves műhelyek tűzbiztos boltozattal látassanak el, a tüzelőfalak 18 hüvelyk, kémények falai alól 12", és tovább felebb 6" vastagok legyenek.

Továbbá a kémények a tüzelők felett nem függőlegesen, hanem változtatott irányban, mint ez a serfőzőházaknál, a szikrák visszaszórása tekintetéből szokásban van, úgy nevezett nyakgörbülettel vezetessenek és befedve legyenek.

A tűzműhelyek talajai hólapokkal, vagy téglával burkoltassanak, agyaggali kitapasztásuk csak kivételképen engedtetik meg. Deszkával vagy más faműveli pallózat egyáltalában tiltva van.

Általában a közigazgatási hatóságok lármával járó gyárok, valamint tűzzel vagy ártalmas kigőzölgések okozó építkezések engedményezésénél, szorosán vizsgálják meg a helyszíni körülményeket, hogy azok a rendőri szabályoknak tökéletesen megfeleljenek és hogy a helységen belől, vagy azon kívül építhetők e?

Szabályszerűleg tűzműhelyek felépítése csak a helységen kívül engedtetik meg.

23. §

Azon épületek, melyekben maláta szárítatik, erősen beboltoztassanak, és a maláta faszárítók helyett vassodrony, vagy vaslemezből készített szárítók alkalmaztassanak, és ezeknek oszlopai fa helyett vasból készíttessenek.

A kender- és lencszarítóházak, az újonnan építendő téglá- és mészkemenczék tűzellenesen a helységekben kívül építtessenek. Tűzveszélyes egészen, vagy egy részben az épület külső szélén alkalmazott sütőkemenczék építése ezentúl meg ne engedtessek, és a már létezők hova hamarőbb megszüntessenek, idővel pedig, a'hol csak eszközölhető, a helységekben kívül községi sütőkemenczék építtessenek.

24. §

Mezővárosok- és falukban az új épületeknél, még olyanoknál is melyek fából készülék, a fedél a szobák gerendázatjával összeköttetésben ne legyen, az új épületeknél a padlás téglával burkolassák, vagy legalább 4 hüvelyk vastag agyagtapasztással látassék el, a téglaburkózás a már fenálló házaknál is idővel behozassék.

Egyébiránt a padlást lakásra használni egy általában tiltatik, és semmi szín alatt nem szabad a padlásokon tűzhelyeket vagy fűtőket alkalmazni; minélfogva az illy padlásalakok elhelyezésére alkalmasos úgy nevezett mansard-féle tetők készítése- melyek a nélkül is az itteni éghajlathoz képest nem czélszerűek — szabályszerűen csak helységekben kívül szabad téren épített házaknál engedhető meg.

25. §

Mezővárosokban és falukban felállítandó kiváltképen középületek, templomok, iskola- és lelkészlak, község házai, malátaszárítók, sör- és pálinkafőzőházak, gyárok, szalodák, magtárak és azon épületek, melyekben erős tüzelés szükséges, vagy pedig tűzműhelyek alkalmaztatnak, szabályszerűen cseréppel, palakövel, vagy érlemezzel fődessenek, és fa ültetésekkel vétessenek körül.

Csak közönséges épületeknél, vagy olyanoknál, melyek fából vagy vertfalból készítvék, és a szomszéd épületektől szabályszerű távolságban állanak, csűrök-, felszereknél, melyek a helységekben kívül, vagy a lakházaktól távol építetnek, végre elkülönözve álló magány épületeknél engedtetik meg zsendely, szalma, vagy náddali tetőbefödés.

A kövekkel megterhelt úgynevezett rakott zsendely fedelek, csak igen magas hegységi vidékeken engedtetnek meg.

26. §

A deszkából készült tűzfalak, kőépületeknél meg ne engedtessenek, s ezek falépületeknél is agyaggal betapasztassanak, kőépületeknél pedig téglából építtessenek.

27. §

Deszkázott oldalú fedél ablakok által lépcsőzetre, előszobákra, vagy egyéb helyiségekre nyíló világító nyílások, új épületeknél meg nem engedtetnek, czélszerűbb elrendelés mellett azok külömben is mellőzhetőek lévén.

Illyen világító nyílások a már meglevő épületeknél is lehetőleg megszüntessenek, vagy legalább deszkázott oldalaiak nádazva bevakoltassanak.

28. §

Ha mezővárosokban, és kiváltképen falukon, újra építkezéseknél, hely szűke miatt, a lakházak egymás mellé építendőek, akkor a háztetők fallal választassanak el egymástól, és a hol lehetséges, a tetőgerinczén valamivel feljebb tűzfalak építtessenek.

A földélsurgónak kiugrása új épületeknél meg ne engedtéssék, és ezek már a fenálló épületeknél is lassankint elháríttassanak.

A lakházaknál az ablakok nyílásai még falukban is 3 láb magasság és 2' szélességen alul ne legyen, a bejáró ajtók 3 láb szélesek, 6 láb magasak, a kapuk pedig legalább 10 láb szélesek és 12 láb magasak legyenek, — faházaknál a küszöbök falrakáson nyugodjanak.

29. §

Új épületeknél faluk és különösen mezővárosokban, az utczafeleli homlokfalnál semmi félerezsek, kiugrások, fal melletti lépcsők, vagy korlátozások meg nem engedtettnek. Az épületek előtt az útba beásott czölöpök vagy kövek elhánytatandók.

Az utcák felé dülő házak külsei egyszerűek, minden izlés elleni díszítés és cifraság nélkül legyenek, és bemeszelésekhez egyforma kőszín használtassék.

30. §

Új építkezéseknél, vagy az épület utczára dülő részének kijavításainál, figyelmeztető jelek tétéssenek, és minden esetben, hol az építési anyagokat és szereket szabadon hagyni kellek, éjszakának idején a szükséghez képest, világgal ellátott lámpák állíttassanak. Az építkezés alkalmával a járás kelés, az építési anyagok s gerendák által, el ne zárattassék, gödröknél, vagy felszedett csatornáknál, kiváltképe éjszakának idején, óvó jelek legyenek.

Ezen figyelmeztető jelek akkor is felállítandók, ha az épület leomlással fenyeget. A községi előjáróság köteleztetik illy esetben, a veszély azonnali elhárítása végett intézkedni, s erről a szolgabírói hivatalhoz jelentést tenni.

31. §

Az építés vagy főkijavítás bevégezése után, a vállalkozó azt a helység előljárójának bejelenteni, és 8 napi határidő alatt minden épület hulladékot, állás fákat és egyéb a járást kelést akadályozó tárgyakat, a ház elől eltakarítani, valamint minden az építés alatt az utcán tett változást, állás fák gödöreit, nem különben a felszaggatott kőburkozást, maga költségén előbbeni állapotjában visszaállítan köteles.

32. §

A helységi előjáróság kiküldöttjei, az építtető gazda és építőmester, mint szintén valamely szakértők közbenjárásával, az új épület, vagy a főkiigazítás minden részeiben megszemlélendik, hogy vallyon a terv s az építési engedmény szerint, és egyéb törvényesen megalapított rendszabályok megfelelőleg hajtatott- e végre.

33. §

A helyszíni vizsgálat után, magány épületeknél, az előljáróság, szükség esetében egy orvos közbejöttével, meghatározza az időt, midőn a házba beköltözni szabad.

A tanács és helység előljárói egyébiránt minden évben a rendszeres házjárást megtegyék, és azon legyenek, hogy bizonyos idő alatt a még fel nem épített házak bevégeztessenek. Minden illy házszemléket a helység előljárói ingyen kötelesek teljesíteni és az előljárónak, vagy pedig a kiküldöttnek az építtető- vagy építőtől, bár mi e részbeni járulékot elfogadni legszigorúbban tiltatik.

C. Büntetési határozatok.

34. §

Ezen építési rendszabályoknak áthágása, az építtető — építő — vagy pedig a fentebbi rendeletek értelmében felelős egyének részéről, elengedhetlenül büntetetni fog.

Az áthágások több nemei és az ezekre határozott büntetések, a büntetőtörvénykönyv 380., 381., 382., 383., 384., 385., 386., 422., 424., 425., 435., 436., 437., 438., 439., 440., 440., §§-aiban foglaltaknak, más részben azok az ipar-hatóságok által ítéltetnek meg, és ezért itt csak a következő áthágási esetek említendőek.

a) Ha valamely új építkezés, vagy fő kijavítás az engedmény megnyerése előtt megkezdett, valamint az építetű, úgy az építű-mester is a körűműnyekhez képest 5-tűl egész 50 ezűst forintig bűntetthetik, és a tovűbbi építűs azonnal betűltatik.

b) A falu vagy, mezűvűros elűljűrűsűga, mely hatűsűgukban szabűlyellenes építűkzűst vűgre-hajtani megenged, vagy az elrendelt vűltoztatűsra az épűletben a meghatűrozott hatűridű alatt nem űgyelt, 5-tűl 50 pengű forintig bűntetthetik, és

c) Ha az építűs bevűgzűse a kiadott rendeletek szerint be nem jelentetik, valamint a tulajdonos, űgy az építű mester is 5-tűl 20 pengű forintig bűntetthetik.

Ezen építűsi rendszabűlyok egyűb űthűgűsi eseteiben, a körűműnyek és az űthűgűs minűműsűgűhhez képest pűnzbűntetűsek fognak a fenűllű rendűri hivatalos eljűrűsi szabűlyok szerint elhatűroztatni, és vagyontalansűg eseteiben, ezen és a fűntebbi pontokban foglalt űthűgűsi esetekre kiszabott pűnz-bűntetűs helyett, arűnylagos bűrtűnbűntetűs fog alkalmaztatni.

2.

Makű rendezett tanűcsű vűros űpítűszeti Szabűlyrendelete

I. rűsz

űtűlűnos szabűlyok

1. ű

űpítűszeti szempontbűl a vűros nűgy fűrűszre, illetűleg kerűletre osztatik; űs pedig

I. a) kerűletbe tartozik: a fűtűr, a tulajdonkűpeni Szűchenyi-tűr, — hatűrolva a vűrmege szűk-űpűlete, szűnhűzkert most Tokűr Andor tulajdonűt tevű 2496. Iritz Sűmuel 2444. Hankovszki 2414. Ott Kűroly 2403. Eűhring Irma (sercsarnok) 7¹ a pűskűki uradalom tulajdonűt tevű Kristűffy Ferencz fűle bolt, tovűbbű a Korona-vendűglű, Singer Jakab 327. Ehrenfeld űs Spitz 336. űs Bűhm Albert 2 szűmű hűzak űtűl. —

I. b) kerűletbe tartozik: Szegedi-űtűza a Prohűszka fűle 2976. Benedek fűle 3008 szűmű hűzak-tűl befelű Sűhűz-űtűza egyik oldalon a Kűpirű-űtűza sarkűn levű Takűcs fűle 55, s ezzel szemben a Gulűcsi fűle 262 szűmű hűztűl befelű, — Deűk Ferencz űtűza vűgig oly forműn, hogy a Gera Istvűn fűle 3456 szűmű hűz is beleesik. Uri-űtűza, szolgabirűi-lak űs hivatal, Pűknű fűle 1663 szűmű hűzak űtűl hatűrolva — Aradi-űtűza (Megyehűz űtűza) hatűrolva a Stenszki fűle 1963, Vűkony Mihűly 1964, Szentpűteri Istvűn 2010, rűgi Tokűr fűle 2342 szűmű hűzak űtűl, s illetűleg ezen hűzakat is belesűmitva a fűtűr-felű esű rűsz, — Hunyadi-űtűza mindkűt oldalon vűgig. Kosűth űtűza, a Hűd-űtűza sarkűig, — a Szent Jűnűstűr Tűrűk Imre m. fűűgyűsz fűle hűz, űdvari Jűnos fűle bolt 2898 ^{ah}. sz. a. Rűcz Mihűly fűle 3021° sz. hűz, Rom. kath. kűntori lak űs ettűl Benedek fűle 3008. sz. hűzig szűmitva az azon oldalon űpűlt sorhűz. — a Teleky űtűza a vűrosi polgűri leűnyiskolűig mindkűt oldalon. —

II-ik kerűletbe tartozik: az I-sű a. (űs I. sű b) kerűlet hatűrai kűzt beszűgellű s kűlűn fel nem említett kűzűk űs űtűzűk, Sűhűz-űtűzűnak az I-sű kerűletbe nem vett rűsze mindkűt oldalon, — Vűsűr-helyi űtűza mindkűt oldalon, Nagy-csillag űtűza a kűrhűzig s azzal szemben 1549 sz. hűzig, Uri-űtűza az I-sű kerűlettűl kifelű vűgig, — Nagy-Orosz-űtűza a keresztűg, — Aradi-űtűza az I-sű kerűlettűl vűgig mindkűt oldalon (rűgi osztűs) Batthyűny-űtűza, Kossűth-űtűza, Hűd-űtűza, Szegedi űtűza, Sűgűrűt, űrpűd-űtűza, Szt. Istvűn-tűr, űr-űtűza, Szűp űtűza, Teleky-űtűza, Kertűsz űtűza, Kűlvűria űtűza, Sűhűz űs Vűsűr-helyi-űtűzűk kűzt beszűgelű űsszes űtűzűk, Zrinyi űtűza, Vűrűsmarthy-űtűza, Szt-Anna, Pűva űs Iskola-űtűzűk, valamint az ezen meghatűrolűs kűzt esű kűzűk űs fel nem említett űtűzűk, űnkűnt űrtetvűn, hogy a II-ik kerűletbe vűtetett űtűzűknűk az I-ik kerűletbe vett űs osztott rűsze oda űs nem a II-ik kerűletbe tartozik.

III-ik kerűletbe tartozik: az I. a. (b.) űs a II-ik kerűletbe nem sorolt rűgi vűrosrűsz.

IV-ik kerűletbe tartozik: Putri (Bűcs), Honvűd, Vűgűhid, Kelemenhid űs czűdulahűzi vűrosrűsz nűven nevezett űj osztűs.

2. ű

Az űpítűkzűsi engedűlyekrűl.

Az I. a. (b.) űs II. ik kerűletben minden űj űpűlet felűllitűsűra, a rűgi űpűlet űtalakitűsűra, megtoldűsűra, vagy bűrmely oly lűnyeges vűltozűsok űs javitűsokra, melyek az űpűletek szűlűrűdsűga, biztonsűga, kűzűgesűsűgi s tűzmentessűgi szempontbűl, a szomszűd űrűdekeire vagy a vűros szűpítűsűre befolyűst gűyakorolnak, — űpítűsi engedűly feltűtlenűl szűksűges, mely az űpítűkzűsi bizottműny elűterjesztűses javaslatűa alapűjnű a vűrosi tanűcs űtűl adatik ki. —

A III.ik kerületben építendő új lakházak felépítésére szintén építési engedély szükséges (mint fentebb), — azonban a mellék épületek, toldások, javítások, átalakítások alkalmával a jelen szabályzat 9 § az irányadó.

A V-ik kerületben szándékolt bármily építkezések engedélyezése szintén a 9 §-ban van meghatározva. —

3. §

Az engedélyérti folyamodvány kellékei

Az építési engedélyért folyamodó fél köteles az építkezési, átalakítási vagy javítási tervet két példányban a városi tanácshoz intézendő folyamodványhoz csatolni. Ha csak csekély változásoknak eszközölése kérelmezettnek, elégséges az építési leírás becsatolása.

A tervekben a helyrajzon kívül a pincze, földszint és minden emelet laprajza 1:100 a keresztmetszet és homlokzat 1:50 aránybani léptékben feltüntetendő. —

4. §

Az utcák és telkek szabályozása és e körüli eljárásról.—

Addig is, míg a város fölmérése, lejtmereti vonalainak megállapítása megtörténhetnek, az építési bizottság nyilvános közlekedési helyek mellett létesítendő szabályozási vonalak kitzűzésénél főtekintetet fordítani köteles a következő pontokra:

a) Az utcáknak vagy köztérnek megfelelő szélességre és lehető egyenes irányára.

b) Hogy a fő-közlekedési utak 16 méternél, a kisebbek 12 méternél keskenyebb ne, de inkább szélesebbek legyenek.

c) Hogy mindenkorra a lehető leghosszabb egyenes vonal vétessék szabályozási vonalul, a ki nem kerülhető törések pedig nem a háztelkek utcai vonalára, hanem oda építendőek a hol az egyes mesgyék az utcák vonalát érintik.

Ha valamely telek a megállapított szabályozás folytán a lemetszés vagy hozzáadás által változás alá esik, a lemetszett terület értékének a város által való megváltása, vagy ellenkező esetben a telekhez csatolt terület értékének az illető telektulajdonos által teendő megvétele iránt előzőleg mindig barátságos egyezség kísérendő meg s nem sikerülés esetében a bírói eljárás követendő. Városi tanács feljogosítottatik, hogy egyezség nem sikerülte esetén a szükséges kisajátítási jogért a kereskedelemügyi miniszteriumhoz esetről-esetire a törvényhatóság útján kellőleg felszerelt feliratot, illetve kérvényt intézzen.—

5. §

A háztelkek felosztása és nagyságáról.

Valamely beépített vagy üres teleknek, vagy bármely nagyobb területnek felosztása csakis hatósági engedély mellett történhetik és csak ezen engedély előleges kinyerése után lehet az egyes telek beépítésére vonatkozó építési engedélyért folyamodni.—

A telek felosztása, csak azon esetben engedélyezhető, ha:

a) minden egyes új telek legalább 16 méter széles utcavonallal és 450 négyszögméternyi (8 2'7" széles, 125 négyszögöl térfogat) területtel bír.

A telkek akképeni felosztása, hogy az új telek utca vonalat nem bír, nem engedélyezhető.—

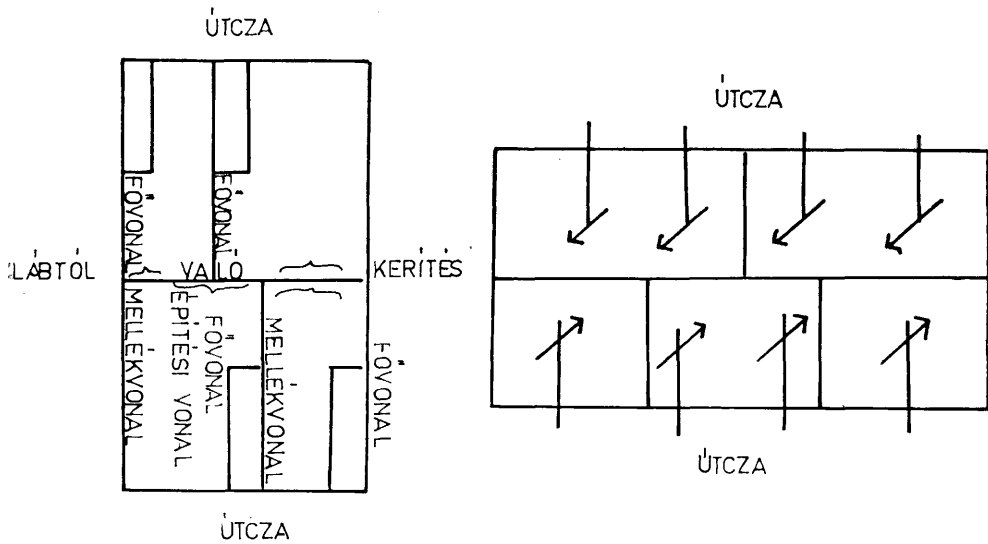
Nem engedélyezhető a teleknek akkénti felosztása sem, hogy ezen felosztás folyamán zárt (vak) utcák keletkezessenek.

Nagyobb területek felosztása csak azon esetben engedélyeztetik, ha a tervezett utcára eső területek kártérítés nélkül átengedtetnek a város birtokába, és ha a telektulajdonosok a netáni utca feltöltési költségét viselik.

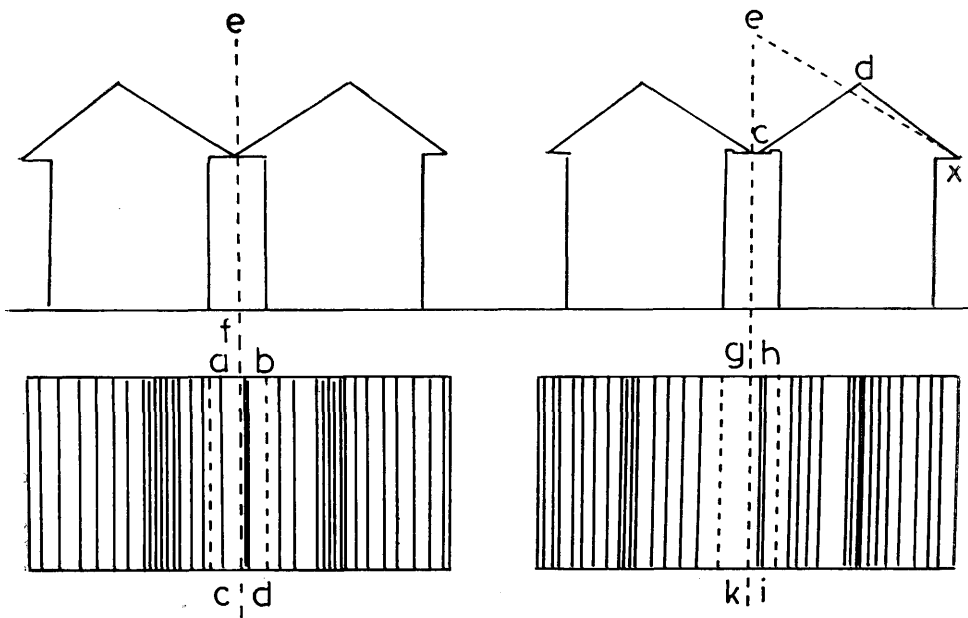
A telek felosztását kérő fél a felosztandó területre vonatkozó, s a felosztandó telek hiteles fekrájzat, a szomszédos telkek épületének pontos megjelölésével két példányban köteles a tanácshoz intézendő folyamodványához csatolni. A rajzok közül az engedély megadása esetén egy példány a mérnöki hivatalnak ellenörködés végett, a másik példány pedig a jóváhagyási záradékkal ellátva a kérvényező félnek használatra fog kiadatni.

Valamely telekrésznek a szomszéd telekhez csatolása csak azon esetben engedhető meg:

a) ha ez által a megmaradt telekrész szabályszerűségéből nem veszít és az előirt térfogatnál nem csekélyebb;

30. (A Függelék/2. 5.§-hoz)

31. (A Függelék/2. 5.§-hoz)

b) és ha ez által a szomszéd telek azon előnyben részesül, miszerint általa szabatosabbá válván, a rajta teendő építkezés tűzrendőri és közegészségügyi szempontból előbbi állapotánál kevésbé leendő veszélyes.

6. §

Az építkezési terv aláírásáról.

Az építkezési tervet, az építést tervező mérnök vagy mester tartozik aláírni, ki is az egész építkezési időtartam alatt az engedélyezett építkezési tervrajzok megtartásáért, továbbá a felhasználandó anyagok szabályszerű minőségéért, a létesítés részleteinek helyességéért, nem különben az építés rendőri szabályainak megtartásáért felelős.

Ha az építési terv végrehajtása időközben másra bízatik, akkor az építető ezen változást a hatóságoknak bejelenteni köteles.

7. §

Engedély nélküli építés és a jóváhagyott építési tervtől eltérés tilos.—

Az építési engedély kiadása előtt az építkezés megkezdése tilos, a jóváhagyott építési tervtől önkényes eltérés miatt nem csak az építész-mérnök vagy mester, hanem amennyiben az eltérés a ház-tulajdonos egyetértésével történt, ez utóbbi is megfelelő pénzbírsággal rovatik meg, szükség esetében a vállalkozó, illetőleg a tulajdonos költségén hatóságilag leromboltatik.

Az építkezés folyama alatt szándékba vett lényeges módosítások az építkezési bizotmányánál a módosított terv melléklésével kérelmezendő.

8. §

Az építésérti folyamodvány elintézése.

Az építési tervben ábrázolt helyi viszonyok megállapítására az építkezési szakbizottság az I.a. (b.) és II-ik kerületben szándékolt építkezésekhez 3.— a III-ik kerületben kérelmezett új lakház építkezéshez 2 tagból álló küldöttséget küld ki minden esetben a helyszíni szemle megtartására, mely küldöttségekben mint 4-ik s illetve 3-ik tag a városi mérnök mint szakelőadó részt vesz. — A mérnök akadályoztatása esetén a szakbizottság valamely építész vagy mérnök tagja által helyettesíthető.

A kiküldött bizottság az engedély kiadása előtt a helyszínen vizsgálatot tart, melyhez az építető és annak tőszomszédjai — kézbesítendő idézés útján — azon világos megjegyzéssel hivatdók meg, hogy a tárgyalásnál meg nem jelenésük esetén elmaradásuk ez építkezésbe való beleegyezésnek fog tekintettni s későbbben netán teendő kifogásaik figyelembe vehetők nem lesznek. Az építő vagy annak szomszédai magukat ezen tárgyalásnál meghatalmazottak által is képviselthetik.—

Ha a tervezett építkezés ellen a szomszédok kifogást tennének, az az építési bizottság által, amennyiben lehet, barátságos úton intézendő el.—

Ha ez nem sikerül és a kifogások a szomszédok tulajdonjogára vonatkozik: felek a törvény útjára utasítandók.

Minden egyéb kifogásokra nézve a bizottság érdekelt felek kihallgatása után, azon esetben, ha egyezkedés nem sikerülne, a hozandó határozat iránt a városi tanácsnak javaslatot tesz.

A helyszíni eljárásról az építési bizottság által jegyzőkönyv vezetendő, melyben a vizsgálat eredménye az érdekelt szomszédoktól netalán tett észrevételek vagy kifogások fölveendő és az építési engedélynek megadatása iránt határozott vélemény adandó.

Ezen jegyzőkönyv alapján a városi tanács határozatot hoz, melyről az építési engedélyért folyamodó és az érdekelt szomszédok írásilag értesítetnek.

Ha ezek a tanácsi határozatok felebbezik e szabály 18.ik §-a érvényes.

Üzleti vagy gyártelepekre vonatkozó építési engedélyek elintézésénél az ipartörvények tartandók szem előtt.—

Vasutak mentén szándékolt építések esetében az építési engedély kiadásánál az 1881-ik évi 41-ik t. ez. 16. §-a, illetőleg az e tárgyban netalán később hozandó miniszteri rendeletek lesznek szem előtt tartandók.

9. §

A III-ik kerületben emelendő melléképületek, javítások és átalakítások, — és a IV-ik kerületben szándékolt mindennemű építkezések a városi mérnöknél lesznek bejelentendők, ki is egy városi tanácsos kíséretében az eszközözlendő építés helyszínén a szükséges utasítást és engedélyt megadja, s minden engedélyt a városi mérnök a tanácsnak 8 nap alatt bejelenteni és az engedélyről külön jegyzőkönyvet vezetni köteles.

A jelen §-ban felsorolt építkezéseknél, valamint az egész város területén a fentiekhez hasonló-jogkörrel kiadható kerítés elhelyezési engedélyek alkalmával foganatosítandó szemléket a városi mérnök és városi tanácsos minden díj nélkül teljesíteni köteles.

10. §

Az előző § alapján kiadott vagy megtagadott engedélyek alkalmával az érdekelt felek bármelyikének különös kérelmére vagy a városi mérnök hivatalos előterjesztésére az építészeti szakbizottság közreműködése is elrendelhető a városi tanács részéről, — sőt vitás esetekben a szakbizottság mindenkor kiküldendő.—

11. §

Az engedélyezett terv, illetve jegyzőkönyvi határozmányok s a városi mérnöki hivatal által adott utasítások szigorúan betartandók s azoktól bejelentés nélkül eltérni nem szabad.

Ha a szándékolt eltérés lényeges, úgy köteles az építető az eltérés szerint alakított új tervet bemutatni.

Az engedély ügy az engedélyezett és jóváhagyási záradékkal ellátott terv mindenkor az építés helyén tartandó, hogy a hatósági vizsgálat esetében a terv megtartása vagy eltérése felől mindenkor meggyőződést lehessen szerezni, a városi mérnöknek és az erre megbízott szakbizottsági tagoknak ellenőrzés szempontjából mindenkor jogában áll az építkezést megvizsgálni s a tapasztalt visszaéléseket vagy rendellenességeket leállítani.

Az építési engedély érvénye megszűnik, ha a szemle megtartás s illetőleg engedélyezéstől számított egy év alatt az építés meg nem kezdetik.

12. §

A jóváhagyott terv nyilvántartása.

Az építési engedély s jóváhagyott terv a hatóságnak örökösre hivatott közegei által leendő megtekintés végett az építkezés helyén folyvást készen tartandók.—

13. §

Ha az utcavonal szabályozása következtében az új épület vagy kerítésnek a fenálló utcavonal küljebb vagy beljebb kell épülnie, ez esetben telek kártalanításnak van helye.

14. §

Szabályellenes épületek lebontásáról.

Oly építmények, melyek megállapított határvonal vagy lejtmereti magasság, a falak kellő vastagságának, általában az állandóság kellékeinek és tűzbiztonsági, valamint köz — egészségügyi szabályoknak elmellőzésével az építési engedély ellenére vagy a nélkül foganatosítottának, az illető vétkes költségén lebontatandók, azonban az ily közigazgatási beavatkozásnak 1 éven belül kell megtörténnie, azon túl bírói eljárásnak van helye, ki ezen kívül a netalán okozott károkért teljes kártérítéssel tartozik.

15. §

A fennálló bélyegtörvény szerint az építési engedélyért benyújtott kérvények 50 kros, s a **tervek** minden példánya lap és darabonként 15 kros bélyeggel látandók el.

16. §

A községi (városi) hajdúk és rendőrségi közegek a járásukban előforduló bármely építkezésről a városi mérnöki hivatalnak jelentést tartoznak tenni, s a városi mérnök azon esetben, ha az építkezés nála a kiadott építési engedélyekről szóló jegyzékben nincs bevezetve, a városi tanácshoz **jelentést** tesz.

17. §

Minden tulajdonos az építés befejeztéről a városi mérnöknél jelentést tartozik tenni, ki a **kivitt** építést megvizsgálván, ha az a kitűzés, terv- és jelen szabályoknak megfelel, az építkezést felülvizsgáltnak nyilvánítja, ha pedig oly hiányokra vagy rendellenességekre akad, mely a jelen szabályrendelet értelmében meg nem tűrhető, erről az építészeti bizottságnak jelentést tesz, mely az ügy fontosságához képest jegyzőkönyvet vesz fel, mely a városi tanácshoz terjesztetik be s a tanács a jelen szabály-

rendeletek értelmében a háztulajdonosra kötelező határozatot hoz, mely az egész építkezés lebontását s újból építését is czélozhatja, ha az a város érdekében határozottan szükségesnek bizonyul és a hibáonnan ered, hogy az építető vagy építő az adott és a jelen szabályrendeletben körülírt utasítást nem követte.

18. §

Föllebbezés

Az építkezési ügyekben hozott tanácsi határozatok ellen a fellebbezések a végzés kézbesítésétől számított 15 nap alatt a városi tanácshoz beadandók, melynek útján a vármegye alispánjához lesznek bemutatva másodfokú elbírálás végett, onnan pedig föllebbezés esetén a vármegye közigazgatási bizottságához terjesztetnek. A főt említett határidő után beadott föllebbezések tekintetbe nem vétetnek, esetekben, hol a késedelem a közérdekre veszedelemmel jár, a fölfolyamodásnak csak birtokon kívül adatik hely.

II. rész

Az eszközrendő építkezésekről

19. §

Az épületre vonatkozó rendszabályok.

Az építést tartozik az illető csak gyakorlott, szakképes egyének által, kik az új ipartörvény és szabályok értelmében arra jogosítvák, végeztetni, kik a terv s illetve jegyzőkönyv aláírása alapján a hatóság iránt felelősek.

Az épület állásfái oly formán állítandók föl, hogy az által a forgalom ne akadályoztassék és az utcán vagy járdán gödrök ásása tilos.

Az állás szilárdságáért vállalkozó felelős a hatóság irányában.

20. §

Az épület fölállítása és magasságáról.

Az első kerületben minden épület az utca homlokvonalában állítandó és a szomszédos épületektől tűzfalak által elkülönítendő. Mellék- vagy gazdasági épületek csak azon esetben állíthatók az utca vonalában, ha azok a szomszédos épületekkel hasonló kiállítást nyernek.—

Istállók, felszerek, ólak és egyéb büz- és rondasággal járó épületeket az utca vonalán építeni nem szabad.—

21. §

Az építési anyagokról és falak vastagságáról.

Az I. a) kerületben csak teljesen téglából vagy kőből építendő épületekre adható engedély és pedig csak azon esetben, ha a téglá vagy kő mészhabarcsba rakatik;

Az I. b) kerületben az utca felőli rész téglá vagy kőből építendő mészhabarcsba, — az épület belső része 1 méter magasságban mészhabarcsba rakandó téglá vagy kőből építendő a többi rész vegyes anyagból is építhető.

Megjegyeztetik azonban, hogy a vegyes anyag használhatását minden esetben az építészeti bizottság — a helyi és építési viszonyok figyelembe vétele mellett állapítja meg.

II-ik kerületben minden épület fala a járdától egy méter magasságra téglából rakandó mészhabarcsba, azonfölül vályog vagy vert fal is lehet.—

III-ik kerületben minden épület fala a járdától 32 centimeter magasságra téglából rakandó, bárminő habarcsba, azon felül vályog vagy vert fal lehet.—

IV-ik kerületben egyszerű vert fal vagy vályog fal aláakás nélkül. Földszintes épületnél azon főfalak, melyek a tetőzet és mennyezet hordására szolgálnak, legalább 48 cm (1 1/2 téglá) vastagságba építendő.

Emeletes épületeknél ezen főfalak csak égetett téglából épülhetnek és a legfelsőbb emeleten leg alább 48 cm (1 1/2 téglá) vastagok legyenek. Ha ez emeletek közt vastartók közötti mennyezet vagy borított gerenda födém alkalmaztatik két egymás fölötti emelet főfalai egyenlő vastagságban építhetők; ha ellenben azonos gerenda födémek használatnának, az illető falak minden emeleten lefelé 16 cm-terrel (1/2 téglával) erősbítendő.—

Ha a szobák mélysége a 6.5 métert meghaladja, a legfelső emelet főfalai 64 centimeter (2 téglá) vastagra építendőek.—

Az alapfalak és ha az épület alatt pincze van, a pincze falak is minden esetben 16 cm-terrel (fél téglával) vastagabbra építendőek az földszinti falaknál.

Tetőzet az első, második és harmadik kerületben újonnan építendő épületeknél csak cserép, vagy zsindeyből készíthető, a negyedik kerületben nád, gyékény is lehet azon esetben, ha az ily anyaggal fedett épületek egymástól és a szomszédos épületektől is legalább 10 méter széles közök vagy üres területek által elkülönítve vannak.

22. §

Az épületek önállóságáról.

Hogy minden épület egymagában fönnállhasson, az alapból külön emelt és a fődélzetig folytatólag határfallal látandó el.

Közös falak alkalmazása még azon esetben sem engedélyezhető, ha annak építésébe a szomszéd belenyugszik.—

23. §

Pincze lakások egyáltalában nem engedélyezhetőek.—

24. §

Az alapozások és az alapfalak építéséről.

Minden épületnek alapfalai szilárd és kellő hordképességgel bíró talajra oly mélyen fektetendőek, hogy az épület szilárdságának bizton megfeleljenek. Az alapfalak közönséges vagy vízálló (hidranti-kus) mészhabarcsa rakott kőből vagy égett téglából, vagy pedig betonból építhetőek.—

A téglá alapfalnak a fal felső részétől deszkával való elszigetelése egyáltalában nem engedélyezhető.—

25. §

A padozat az utcák szabályozásának fokozatonként megállapítandó követelményeihez képest 32—120 centimeterre lesz emelendő a járda vonal fölött.

26. §

A mennyezetek megválasztása az építetőkől függ.

Minden esetben azonban a legfelsőbb mennyezetnek a tető szerkezetétől egészen külön választottnak s. tűzmentesen szerkesztettnak kell lennie.

27. §

Az egyes lakószobák magassága:

I. a) b) kerületben	3.50 mt.
II-ik kerületben	3.20 mt.
III-ik kerületben	2.85 mt.
IV-ik kerületben	2.50 méternél alacsonyabb

nem lehet.

28. §

A kémények akként építendőek, hogy a kémény belső világa és a tetőzet vagy mennyezet fák között egy téglá széles és egy cserép vastagságú köz legyen.—

Ezen cserép a téglá közének borítása végett soha sem mellőzhető.—

A kémény a pallásürben is bevakolandó.

Kürt-kémények legkisebb átmérője 16 centimeter (6 hüvelyk) lehet, ily kürt azonban legfőljebb csak két tüzelő füstjének elvezetésére szolgálhat; három tüzelőjű kürt átmérője 21 cm (8 hüvelyk), négy tüzelőjű pedig 24 cm (9 hüvelyk); négynél több tüzelőt egy kürtbe vezetni meg nem engedhető.—

Egy kürtbe csak is egy emelet tüzelői vezethetők be.

Minden kürt annak aljában alkalmazandó 32 cmeter magas és 16 cmeter széles tisztító vasajtóval látandó el, ezen tisztító ajtók csak folyosók, — konyhák vagy előszobákba nyilhatnak.

A kürtök lehető függélyes vonalban vezetendőek fölfelé, akadályozás esetében félrehúzóhatók ugyan, de a félrehúzás vagy elhajítás 40 fokot meg nem haladhat.

Másztható kémények oldalának belső világa 48 cmternél (18 hüvelyknél) kissőbb nem lehet.

Minden kémény és kürtő a földél fölött 1.28 méter (4 láb) magasra falazandó.—

Tüzet működő iparosok tüzelő helye, kohója, a mőhelyben boltozott vagy fémlemezből készült köpennyel borítandó, s a kémény kürtjének, a földélnek 1.9 méterrel (1 öllel) magasabbnak kell lennie, s ezen kívül szikrafogó kupakkal kell ellátva lennie.—

29. §

A pinczéről

Minden épület alatti pincze boltozandó, vas sinek alkalmazása is megengedtetik. Pincze bejárások az utczaról egyáltalában nem engedélyeztetnek.

30. §

Udvarok

Minden beépítendő teleknek térfogatából, a világító udvarnak betudásával legalább 1/5 méter udvarnak hagyandó.—

31. §

Árnyékszékek, házi csatornák és pöczegödörök, eső- és egyéb vizek elvezetéséről

Az I-ső a) b) kerületben minden házban a lakosok számához képest aránylagos mennyiségő árnyékszékek akkép állítandók fel, hogy ezek kellő világosság és szellőzéssel bírjanak, az árnyékszéki ürülékek vízhatlan csövekben vagy vízmentesen záró földalatti csatornákon egy — az udvarban föld alatt építendő pöczegödörbe vezetendők. Pöczegödörök csak égett téglából, vízálló mészhabarcs használása mellett 0.32 méter vastag falakkal, ugyan ily fenék burkolattal és fölül légmentesen záró földéllal épülhetnek. Tonna-rendszerő árnyékszékek is engedélyeztetnek.

Az árnyékszék ürüléket a házi csatornából a városi csatornába vagy érbe vezetni szigorúan tilos.

Oly házi csatornákat, melyek jelenleg az utcai csatornával összekötetésben vannak és az ürüléket az utcai csatornába vagy érbe vezetik ki, ezen rendszabálynak jóváhagyásától számítva hat hónap leforgása alatt ezen szabályzatokban foglaltak szerint átalakítani, illetve szabályos pöczegödört építeni és az utcai csatornát a pöczegödörtől teljesen elzárni tartoznak a háztalujdonosok.

A pöczegödör, továbbá az árnyékszékek, melyek az udvarban felállítatnak, a kúttól és lehetőleg a lakszobáktól is legalább 6 méter, — a szomszéd határától pedig legalább 2 méter távolságban helyezendők el.

Ház csatornák, melyeken csak eső, kútvíz, vagy az egészségre nem ártalmas tiszta folyadékok vezethetők a közcsatornába, égetett téglából, mészhabarccsal falazva lehetnek, továbbá agyag- vagy vascsövekből állhatnak, a levezető házi csatornák a nyilvános utcai csatornáig a magán telkek határain belül a tulajdonos költségein épülnek és jó karban tartandók. A meddig valamely utczában közcsatorna nem létezik, az eső s egyéb tiszta víz a fönnálló utcai víz folyásába vezetetik, — pöcze vagy trágyagödörök folyadékát, moslékot s azt az utcai vagy nyitott folyókába vezetni nem szabad; minden ezen határozmánynyal ellenkező jelenlegi állapot haladéktalanul beszüntetendő.

32. §

A kutakról.

Minden háznak külön kúttal kell bírnia, melynek vízmélysége legalább 1 méter legyen. Biztonsági tekintetből a kút vagy fedővel, vagy egy 0.80 méter magas kerítéssel ellátandó és a szomszédtelekről legalább 5 méter távolságban helyezendő el. Minden kút téglából építendő.

33. §

Eresz-csatornák.

Minden új ház az I-ső a) b), II-ik és III-ik kerületben az utca felől fémből vagy más vízmentes anyagból készült eléggé széles és kellő lejtéssel bíró, a földél szegélyére helyezendő vagy függő ereszcatornákkal látandó el.

Az ereszcatornában megfelelő átmérőjő folyású csövek alkalmazandók, melyek által az esővíz

vagy csatornába, vagy — lehetőleg — a közjárdák alá fektetendő földött vályúkon az utcái folyókába vezetendő.

Minden oly — már fennálló épület — melynek vonalán a város által fenntartott járda van — egy év leforgása alatt — eresztető csatornával látandó el.

34. §

Istállók, félszeres kamrák, raktárak és gabona magtárak.

Istállók a lakások alatt semmi körülmények között meg nem engedhetők és takarmánykamrák pedig, ha azok lakások alatt alkalmaztának, beboltozandók. Az istállók szellőztetése oly szerkezet által történjék, hogy a bűz a lakosztályokba be ne hatolhasson s általa a lakosok ne terheltesenek.

Tégla és fa-oszlopokon nyugvó félszerek, ha a szomszéd épületével határosak, külön határ- és tűzfalakkal látandók el.

Hambárokat vagy gabonatárakat lakásul, vagy műhelyül szolgáló helyiségek fölött alkalmazni tilos.

35. §

Ganój, szemét- és trágyagödrök.

Minden ház udvarában szemét- és trágyagödrök építendőek.

A szemét, ganój- és trágya, vagy bármi célra alkalmazandó gödrök a szomszéd határához 2 méternél közelebbre építeni nem szabad és ezen távolságban is csak vízhatlan anyagból 0.16 méter vastag téglafalakkal látandók el.

36. §

Az első kerületben felsorolt városrészekben minden építkezésnek cseréppel, fémlemez, pala- vagy a kevésbé jelentékenyebb utcákban zsindelemmel kell födve lennie.

Az épületek fölkszorúja a padlás téglaburkolatánál vagy sártapasznál 8 cmeterrel (3 hüvelyk) magasabbra fektetendő.

37. §

A belvárosi épületek padlása tűzmentesen akként szerkesztendő, hogy a tetőgerendák a mennyezet fákkal semmiféle érintkezésben ne legyenek.—

Ezenkívül a mennyezetfák 8 centiméternyire (3 hüvelyk) megföldelendők s téglaburkolattal vagy sártapaszzal látandók el.

A padlás főfeljáró ajtaja nagyobb épületeknél vagy vasból készítettők vagy vaslemezzel borítandók be.

38. §

Minden, a telek határvonalára épített épület önálló tűzfalal látandó el, mely tűzfalban a szomszédos épületre szolgáló nyílások meg nem engedhetők.

A tetőfák is csak annyira falazhatók bele, hogy a fán kívül még 15 centimeter (6 hüvelyk) téti fal maradjon.—

A 15 cmter (6 hüvelyk) vastagon falazott tűzfal szakaszonként minden 2 méterre (1 öltre) erősítő támasz oszlopokkal látandó el, s a földnél 15 cmeterrel (6 hüvelyk) magasabbnak kell lennie, hogy egymás mellett levő épületeknél tűvzdül szolgáljon.

39. §

Kerítések, színek, kotárcák is melléképitmények.

A mellékelt vázlat szerint, az itteni gyakorlat alapján azon vonal nevezetik valamely telek fő vagy építési vonalának mely mellett az illető tulajdonosnak háza hosszirányával függőlegesen az útvonalra föl van építve.

A fővonalon a tulajdonos a kerítést föntartani köteles, s arra bármilyen melléképitményt u. m. színet, kotárcát, istállót vagy disznó-olat építtethet oly formán, hogy ezen építkezés oldalfalának külső alapja ezen fővonalon essék, a disznó-ól lehetőleg a fővonal alsó végére építtessék.

A beltelkeket elválasztó minden más határvonal mellék határvonalnak tekintetik.

A mellékvonalakon a kerítést az ide mellékelt 1 és 2 alatti vázlatrajzok szerint mindenkor a bemeneteltől jobbra fekvő oldalon fele részben a tulajdonos által tartandó fönn.

Beépített területek hossz-vonala kerítésül tudatik be, tekintet nélkül arra, hogy a beépített terü-

let a szomszéd által föntartandó kerítés helyét foglalja-e el; azonban ezen állapot a szomszédoknak a kerítés felállítása és föntartására vonatkozó, az előbbi pontban körülírt kötelezettségeit meg nem szünteti.

A mellék határvonalon csak féltetős épület építhető.

Két szomszédos telek közötti kerítés, ha csak az érdekelt szomszédok másként meg nem egyeztek, csakis deszka vagy fal — kerítés lehet 2 méter magasságban, sövény és nád kerítés azonban sehol sem engedélyezhető.

Elpusztult kerítések tanácsi határozat alapján végrehajtás kötelezettsége mellett záros határidő alatt helyreállítandók.

A helyreállítás kötelezettségére ugyanazon elvek irányadók, melyek a föntartásra előadattak. Szöllőbeni épületek szomszédok kívánatára bekerítendőek.

40. §

Fönnálló és régi épületek magasbbitása és átalakítása.

A magasbbitandó régi épület alapzatainak vagy alsó emeleti falának hozzá ragasztott pót-falakal való erősbbitése tilos.

Oly fennálló épületeknél, melyek a szabályozás folytán, a szabályozási vonalon belül esnek, a hozzá eső terület beváltása után az új utca vonalban egy vas vagy lécz rácskerítés állítandó föl és a ház előtti terület előkertnek használandó.

Régi épületeknél, melyek a szabályozás folytán az új vonalon kívül esnek, magasbbitások vagy átalakítások csak azon esetben engedélyeztetnek, ha a ház homlokzatával építettő az új szabályozási vonalba lép vissza.

III. rész

Az épületek önállóságáról

41. §

Hogy minden épület egymagában fennállhasson, az alpból it. is külön emelt és a földézetig folytatandó határfallal látandó el. Közös szomszéd falak alkalmazása még azon esetben sem engedélyezhető, ha annak építésébe a szomszéd belenyugszik.

42. §

Általában nagyobb épületeknél és építkezéseknél jelen szabályzat II. részének föltételei a második kerületben is szem előtt tartandók.

IV. rész

Az ipartelepek építéséről

43. §

Gőz- vagy vízerővel hajtott gyárak és üzlettelek föllállításáról

Tűveszélyes vagy a környékre nézve ártalmas és kellemetlen büzt gerjesztő gyárakat csupán csak a külvárosokban elszigetelt, a közgyűlés által erre a célra kijelölendő területeken szabad építeni és oly formán, hogy ezen gyárak külső részükkel együtt minden szomszéd épülettel az utca vagy tér szélességének beszámítása mellett legalább 24 méternyi távolságban álljanak; a bűzös gyárak pedig a szomszédos épületektől, de az utca vagy a tér szélességének beszámítása nélkül legalább 40 méternyi távolságban legyenek.

Az ily gyárak tulajdonosai telekkönyvileg biztosítandó térítvény kiállítás mellett mindaddig, míg az illető gyártelepek ily elszigetelt állapotban maradnak, az épületek emelése tekintetében min-azon általános rendszabályok teljesítésétől fölmentetnek, melyek a szabály előbbi részében foglal-
tatnak.

Ily esetben az építési anyag és szerkezet a födél mi módon és mily anyagból való föllállítása és befödése egészen az építettő gyártulajdonos és a végrehajtó építész saját felelőssége melletti szabad választásától függ, s nevezettek csak a következő szabályokat kötelesek megtartani:

a) Minden gyári épületben tűzmentes anyagból álló lépcsőket falazott, s illetőleg tűzbiztos—lépcső-házakban akkép kell alkalmazni, hogy a felső emeletről, s bármely pontról kel hamar és biztosan lefelé, vagyis a szabadba jutni lehessen.

Nagyobb gyári épületekben a közlekedés könnyebbítése és biztosítása végett több lépcsőt akkép kell alkalmazni, hogy az épület bármely részében egy lépcső a másiktól 40 méternél nagyobb távolságban ne legyen.

b) Az összes tüzelések és kémények tűzmentes anyagból és elkülönítve minden fa-szerkezettől állítandók elő.

c) A gázkazánok be nem boltozott, csak könnyű és tűzbiztos fődéllel ellátott oly helyiségekben helyezendők el, melyek a nagyobb számban foglalkozó munkások műhelyétől lehető legnagyobb távolságban fekszenek.

d) Az ürülékek, tisztátalan folyadék, egyéb hulladék eltávolítása a helyi körülményekhez képest vízhatlan pöczegödrök és csatornák építése által eszközöltessenek.

e) A gyári helyiségek megfelelő szellőztetési szerkezettel láttassanak el.

f) A gyári vagy üzleti épületek nyilvános utcákkal határos falai tömör falazatból építendők.—

44. §

A belvárosban építendő gyárakról.

Az első kerületben új gyárakat fölállítani, vagy meglevőket kibővíteni egyáltalában tilos.

Különbön a gyárak is mind azon rendszabályok szigorú teljesítése mellett létesítendőek, melyek a szabályzat előbbi szakaszaiban lakóépületek fölállítására foglaltatnak.

Ily gyárak kéményeinek a 100 méter távolságban eső legmagasabb házak gerincmagasságát legalább 10 méterrel kell meghaladniok s szikrafogóval és villámhárítóval kell ellátatniok.

45. §

A gyárak fölállítására és az üzlet megindítására szükséges engedélyekről.

Ha valaki oly gyárat, üzletet vagy ipart kíván megindítani, mellyel építkezés vagy átalakítás áll kapcsolatban, köteles az iparhatósági engedélyt megelőzőleg építési engedélyért folyamodni.

46. §

Gőzkazánok és gőzgépek felállítása.

A gyárakban és üzlettelepeken felállítandó gőzkazánok, gőzgépek, mozdonyok vagy nagyobb tüzelések minden szomszéd határától és minden lakhelyiségtől legalább 4 méter távolságban helyezendők el, a hol pedig ez térszűke miatt nem eszközölhető, a szomszéd felé 1 méter vastag, a gőzkazán legmagasabb pontjánál 2 méterrel magasabb fallal elzárandó úgy, hogy a két fal közt legalább 10 cm-ter üreg maradjon.—

Ha azonban a gyártelepen, még pedig a szomszéd határa közt valamely, a gyárhoz tartozó épület már önállana, akkor külön zárfal nem szükséges s a gőzkazán csak amennyiben 3.20 méternél kisebb távolságban állana az érintett épülettől ez utóbbi felé 63 cm-ter vastag zárfallal látandó el.—

Gőzkazánokat, gőzgépeket vagy gőzmozdonyokat lakások, műhelyek vagy munkára szolgáló más helyiségek és boltozatok alatt alkalmazni tilos; fölállításuk csak külön a czélra építendő s egészen különálló épületben engedtetik meg, mely falazatból készítettven be nem boltozandó, hanem csak könnyű tűzmentes tetővel fődendő be.

E részben kivételt csupán a 10 cm-ter és ennél kisebb csőátmérőjű s húzott vasból készült, forrasztócsövekből álló gőzfejlesztők képeznek, melyek bármely helyiségben elhelyezhetők.—

A tűzcsatornákat és a kazánt közvetlenül körülövező úgynevezett kazánfalazat az épület falaitól legalább is 10—15 cm-ter távolságban helyezendő el.

47. §

Gyárkémények

Minden gőzgépnél, gőzkazánál vagy nagyobb tüzelésnél alkalmazandó kémény tűzmentes anyagból szilárdan és legalább a földszinti talajtól 20 méterre számítandó magasságra építendő, minden esetben pedig ily kémény oly magasra emelendő, hogy a szomszéd házak tetőgerinczét 2 méterrel túlhaladja.

Fekvőgéppel bíró gyárkémények az anyagra nézve tömör falazatból állíthatók fel, még pedig külön, vagy oly falhoz építve, mely a gyárépülethez tartozik; mozgó géppel bíró gyáraknál a kémény vasból is engedélyezhető.

A gyárkémények minden esetben a szomszéd faltól vagy határtól legalább 2 méter távolságban állítandók fel.

48. §

Általában oly helységek, melyekben különösen tűzveszélyes üzletek gyakoroltatnak, tömör és tűzmentes anyagból álló falakból építendőek és tűzmentes talajjal és bolt mennyezetekkel látandók el. Az ily helyiségek ajtói és ablaktáblái vasból, azoknak tokjai pedig tűzbiztos anyagból készítesenek.

49. §

Gerenda mennyezetben nyugvó kandallók és kályhák.

Gerenda mennyezetben nyugvó tűzhelyek és kandallók hamis-katlana alatt és a faneműek fölött legalább 24 cmeter magas szabályszerű kötésben előállított falazat alkalmazandó, vagy pedig 24 cmeter magas s az ablak felé nyitott üres tér hagyandó.

A kályhák zárt tüzelések, tűzhelyek, kandallók stb. nyílásai vaskötőkkel és zárral ellátott vasajtókkal zárandók el. A hamiskatlanok nyílásai az érintett tüzeléseknél szintén vasajtókkal ellátandók.

50. §

Fa-raktárak csak is a városon kívül s ott is 60 méter távolságban a szélső házaktól állíthatók fel; kötelesek azonban az engedélyesek, esetleg jogutódaik azon időben, midőn a város a fatelepeknek 300 méter távolságra kitelepítését elhatározza, a telepet saját költségükön és kártérítési igény nélkül eltávolítani s erről a város levéltárában megőrzendő nyilatkozatot kiállítani.

51. §

Sertéshizláló telepek sem az első, sem a második, sem a harmadik és negyedik kerületben, általában a város területén nem engedélyezhetők. Ezen ipartelepek csak is a városon kívül, fákkal körül ültetett helyen, lehetőleg annak északi oldalán a városi tanács által kijelölendő helyen állíthatók fel.

52. §

Az iparüzlet- telepei épületek állapotának ellenőrzése.

par-üzlet telepek építési munkáinak bevégezése után az építési hatóság a helyszínén meggyőződést szerez, hogy a jelen rendszabályok ide vonatkozó rendelkezéseinek elég tétetett-e. A további felügyeletet a mérnöki hivatal gyakorolja, s szükség esetén elrendeli a javításokat, vagy a netán összeomlással fenyegető építmények lebontása iránt a rendőrkapitánynál előterjesztést tesz.

V. rész

Határvillongások és szolgalmakról

53. §

A határvonalak építkezés alkalmávali föntartásáról.

Épületeket, kerítőfalakat, palánkokat, léczkerítéseket, vasrácsokat a szomszéd felé mindenki csak saját határvonalán belül állíthat fel.

54. §

Az ereszről és ereszjogról.

Ott, hol az épület ezen szabályzat értelmében homlok-falával az utcára állítható, hosszfalával a telek szélére állíthatatik és a szomszéd a csurgást tűrni köteles a nélkül, hogy a csurgással befogott területre tulajdoni jogát elvesztené, az eresz azonban 0.50 méternél szélesebbre nem terjedhet.

55. §

A nyereg és félereszű tetőnek a szomszéd telek beépítése esetén eszközözlendő átalakításáról.

Ha egy háztulajdonos a szomszéd határfalához dülő telken házat kíván építeni és a szomszédnak háza nyeregtetővel volna ellátva, vagy ha saját háza tetőzetét oly formán kívánná átalakítani, hogy a szomszéd házában nyeregtetőzetét félereszű tetőzeté kellene átalakítani, akkor az építkező háztulajdonos a szomszédnak nyerges háztetőzetét saját költségén tartozik átalakíttatni.

Az átalakított tetőnek jövőbeni föntartása a tulajdonos kötelessége.

56. §

Két egymás mellett álló, nyereg tetőkkel ellátott ház között határvonal megállapítása.

Egymás mellett álló, nyereg tetőkkel ellátott házak között a határvonalat a mellékelt I-ső ábra szerint a két ház közötti csurgón belül jobbra és balra fekvő a) b) c) d) betűkkel jelölt betűnek közepe, tehát az e) f) vonal képezi.

Ha azonban a házakra nézve eredetileg eresz jog nem létezett és tetőzeteik — amint ez gyakran előfordul s a mellékelt II-ik ábrából kivehető, egy közösfal közepére nyúlnak és ezen g) h) i) k) betűkkel jelölt fal közepén vízcsatornával lennének ellátva, akkor a határvonalat a csatornának közepe I-ső minta képezi.

Ha tehát az egyik szomszéd új építkezést kívánna végrehajtani, köteles leendő nyeregtetőt el-távolítani és tűzi falat építtetni, mely átalakításba a másik szomszéd minden ellenvetés nélkül bele-egyezni tartozik. De az új építkezést végrehajtó tartozik a szomszéd c) d) nyeregtetőjét félereszű tetővé e) x) szerint elvlasztatni.

Ily esetben az építető háztulajdonos az átalakítást saját költségén tartozik eszközölni.

57. §

A közös falakról.

Két ház között egy újból építendő közös fal föllállítása tilos, mi végből minden háztulajdonos házá-t jelen szabály értelmében akkép tartozik építtetni, hogy az önállólag is fönnállhasson.

58. §

A szomszéd határfalának aláfalaztatása új építkezéseknél.

Ha egy átalakítandó vagy újonnan építendő ház alapfalai a szomszéd ház alapfalainál mélyebbre lennének fektetendők, akkor az építkező saját költségén és felelőssége mellett mind azon óvó és elővigyázati intézkedéseket megtenni tartozik, melyek arra szükségesek, hogy a szomszéd háza min-den kártól mentesítve legyen. Ez esetben, ha szükséges, köteles az építkező szomszédjának alapfalát az építetődjéhez hasonló mélységre a szükséges szélességben saját költségén aláfalaztatni.

Ha pedig udvarát vagy kertjét magasabban akarja feltölteni, mint szomszédja fala van, köteles szomszédja falához saját költségén és telkén kellő vastagsággal, mélységgel és magassággal bíró, mészbe rakva téglafalat építeni.

59. §

Közös házi csatornák és pöczegődrök.

Közös házi csatornákat és pöczegődröket új házaknál építeni nem szabad.

Ha azonban két szomszéd háza között földalatti csatorna vagy közös pöczegődör léteznék és az egyik szomszéd a házban új építkezést kívánna végrehajtani, akkor minden ilyen közös csatorna vagy pöczegődör, tekintet nélkül az átalakítással összekötött költségekre, okvetlen megsemmisítendő és a szomszédok mindegyike saját elkülönített pöczegődört tartozik építeni a 35. § értelmében.

60. §

A kémények magasbbitásáról.

Ha egy ház átalakítatik és akkor a fönnálló szomszédháznál magasabbra emeltetik, úgy hogy az által az alacsonyabbnak maradó szomszédháznak a határfala mellett vagy ettől legföljebb 63 centi-meternyre távol álló kéményei használhatatlanokká tétetnek, akkor az építkezést fogatosító szom-széd a most érintett kéményeket a szükséges magasságra tartozik építeni, s az arra megkívántató összes költségeket viselni.

Az ezen magasbbitandó kéményekhez szükséges állványok föllállítása folytán a szomszédház födelén támadt helyreállításokat építető saját költségén eszközölheti.

A szomszéd tartozik eltűrni, hogy udvarából oda szolgáló fal tisztogatás és javítások oly módon azonban, hogy ebből a szomszédra mi kár sem szolgáltatás.

A szomszédnak az idegen falat bár mi képpen rongálni, abba szegeket verni, vagy bármely épületet külön hátfal nélkül ragasztani hozzá nem szabad.

Ha az alacsonyabban fekvő háznak kéményei magasabban épített szomszédos új ház határfalától egy méternyi távolságban állanak és önállólag, a szükséges magasságra föl nem építhetők, akkor az új építkezést fogatosító szomszéd köteles megengedni, hogy a kérdéses kémények 2 métertől 2 méterre terjedő magasságban az új ház határfalával összekötessenek. De ily esetben az erre szükséges

összes költségek egyedül az alacsonyabban fekvő ház tulajdonosa által viselendők. Kályhák, egyáltalában tüzelő helyekből csöveket az utca felé eső homlokzati falakon keresztül tisztasági és tűzrendőri szempontból vezetni tilos, a meglevők pedig egy év alatt eltávolítandók.

61. §

Kerítések.

Bekerítésre szolgáló falaknál, deszka vagy léczkerítéseknél, vasrácszatoknál stb, melyek közvetlenül a szomszéd határon állítatnak föl, mindig a kötőoszlopok, keresztfák vagy falaknál a csurgó és 16 centiméter erősbbítés alkalmazás csak a bekerítendő telek felé néző oldalon és a telek határán belül eszközzendő.

62. §

A szomszéd telkén, valamint az utcán föllállítandó állványokról, a szomszédoknak értesítése, határuk mellett foganatosítandó építkezésekről s a szomszéd épületek kár elleni biztosításáról esetleg kármentesítéséről.

A szomszéd építető szomszédjának megengedni köteles, hogy ez utóbbi új épületének vagy javítási építkezésének rendes végrehajtására a megkívántató állványokat az ő telkén vagy telke fölött föllállíthassa.

Mind azon építkezésekről, átalakításokról vagy javításokról, melyek közvetlenül a szomszéd határán szándékoznak végrehajtani, s annak épületét érinthetik, vagy megkárosíthatják, az érdekelt szomszéd vagy annak megbízottja legalább 8 nappal az építkezés megindítása előtt az építkező által vagy hatóságilag értesítendő.

Ha ily építkezések folytán a szomszéd épületei kárt szenvednek, akkor az építető a szomszédjának okozott kárt megtéríteni köteles.

A szomszéd azonban köteles megengedni, hogy építető új épületének vagy javítási munkáinak rendes végrehajtására a megkívántató állványokat a szomszéd telken vagy a fölött föllállíthassa, valamint minden kár elhárítására a szükséges előkészületeket megtegye.

Ha a szomszéd ily készülékek által birtokában, telkének vagy épületének használatában oly formán hátráltatik, hogy tetteleg kárt szenved, akkor az építető szomszéd a kárt megtéríteni, a szomszédjának útjában álló biztonsági készüléteket, mihelyt az eszközölhető, eltávolítani és a szomszéd épületén és telkén netán okozott károkat megtéríteni tartozik.

Minden építkező által az utca szélességének 1/3-ad része építkezési anyagok részére igénybe vehető.

63. §

A szomszéd falak megóvása.

A szomszéd falát bármely célra felhasználni tilos és mindenki köteles a szomszéd fal épségben tartása végett minden óvintézkedéseket megtenni. Panasz esetében a hatóság részéről külön határfal föllállítása is elrendelhetetik.

64. §

Ablakok a szomszéd felé.

A szomszéd telek határán álló falakban a szomszéd felé ablakot nyitni nem szabad.

Élő kamráknál és pinczéknél megfelelő szelelő-lyukak engedélyezhetők, s ezeket a szomszéd tűrni köteles.

65. §

Csatornák, vízfolyókák.

A telektulajdonos által saját területén létesítendő csatornák, vízfolyókák és kutak a szomszéd határától legalább 2 méter távolságban állíttassanak elő. Csatornákat vagy vízfolyókákat a szomszéd telkén vagy épületén keresztül vezetni nem szabad.

VI. rész

Az épületek befejezése utáni teendőkről

66. §

Az építkezési anyagnak az építési színhelyről leendő eltávolításáról és a kövezet helyreállításáról.

Az építkezés befejezése után, valamint azon esetben, midőn a megkezdett építkezés még befejezés előtt megszüntetetik és hat hó alatt nem folytatják, az építkező tulajdonos köteles az omladékokkal netalán betömött csatornákat, aknákat vagy vízfolyókákat tisztíttatni, az utcákról minden omladékot, faszereket és minden a közlekedést gátló tárgyat elhordani, a fölszakított járdát vagy kövezetet stb, az illető városi közegek utasítása szerint rendszeren helyre állítani, szóval mindazt azonnal s a maga költségén rendbe hozatni, mi az építkezés színhelyén az építés által változást vagy kárt szenvedett.

67. §

A lakhatási engedély

Az épület befejeztével erről vagy lényegesen átalakított régi épületekről lakhatási engedély eszköz leendő.

E célból az építési bizottmány elnöke az építettő szóbeli vagy írásbeli előterjesztésére egy bizottságot küld ki, mely bizottság a városi kerületi orvosból, a mérnöki hivatal egyik szakközegéből és egy közrendőri hivatalnokból álljon. Ezen bizottság feladata leendő az épület szilárdsága, egészség és közbiztonsági állapotáról jelentést tenni, mely jelentés alapján az épület lakható vagy lakhatatlanságáról szóló okmány a tanács által fog kiadatni.

A lakhatási engedély kiszolgáltatása előtt az épület még részben sem adható át rendeltetésének

68. §

Az építkezés szabályszerűsége fölött örködök hatásköréről.

Az építkezések szabályszerűsége fölött a tanács, közegei útján fog felügyelni különösen:

a) Hogy semmiféle építkezés az engedély kiadása, vagy ha az ellen idejekorán panasz emeltek, ennek elintézése s az engedély kézbesítése előtt foganatba ne vetessék.

b) Hogy az építési és lejtmereti határvonalak mindenütt pontosan megtartassanak.

c) Hogy az engedélyezett tervtől eltérés ne történjék.

d) Hogy az építkezés vezetése erre föl nem jogosított személyekre ne bizassék.

e) Hogy az építkezésre csak jó és tartós anyag, kellő módon használtassék.

f) Hogy az omladék és föld az utcán ne hagyassék, hanem mielőbb elszállíttassék.

g) Hogy az omladék és föld elhordása csak zárt szekerekben történjék és az utcák berondítása elkerültessék.

Ha a szabályoktól eltérések tapasztaltatnak, akkor az építési bizottság javaslata alapján a tanács a kellő intézkedések megtételét elrendeli.

Ha az építési engedélyben, vagy az építkezés folyamában a hordképesség megvizsgálására kísérleti terhelések rendeltetnek el, azok mindig az építkezési bizottmány jelenléében teljesítendők. A terhelési kísérletek költségeit az építkező tulajdonos tartozik viselni.

69. §

A már főnálló épületek fölötti felügyeletről.

A főnálló épületek tisztaságára, lakható karbani tartására felügyelni a rendörség kötelessége a ki is minden észrevett, a közérdeknél fogva nem tűrhető hiányokról a városi tanácsnak jelentést tesz, a ki is közegei által az érdemben a vizsgálatot azonnal megtartja. A vizsgálat eredménye alapján hozott ki is minden észrevett, a közérdeknél fogva nem tűrhető hiányokról a városi tanácsnak jelentést tesz, tanácsi határozatot a városi építészeti közegek hatják végre és a rendörség a netalán szükséges segédkezet nyújtja.

VII. rész

A járdákról

70. §

Minden nyilvános utcában és téren a kocsi utakat, a megyei útszszakaszok kivételével, az utak melletti víz folyókáknak helyreállítását és jókarbantartását a városi hatóság eszközölteti.

Ezek helyreállításával és föntartásával járó költségek a községi pénztárból födöztetnek.

A házak és telkek mentén szükséges járdáknak kiburkolását, valamint ezen burkolatok fönntartását is szintén a városi hatóság eszközölteti.

Minden háztulajdonos tartozik a telke egész hosszában lerakott járdát naponta sártól, szemétől stb. tisztán tartani, ölmös eső esetében homokkal vagy hamuval behinteni s a havazás beálltával a havat azonnal eltisztíttatni.

A járdák mellett korlátok csak az építkezési bizottmány s a tanács által kijelölt utczákon s a mérnöki hivatal által kijelölt módon helyezhetők el.

A járda irányára korlátokat merőlegesen fölállítani nem szabad, a már meglévők is a szabályzat érvénybe lépte alkalmával rögtön eltávolítandók.

VIII. rész

A büntetésekről

71. §

Ezen rendszabályok megszegésének megbüntetéséről.

Ezen építési rendszabályok ellen elkövetett cselekmények vagy mulasztások az 1879. XI. t. cz 16-ik §-a értelmében 20 frtig terjedhető pénzbüntetéssel, visszaesés esetén megfelelő elzárással is büntetettek. A kiszabott pénzbüntetés behajthatlansága esetében az a kihágásokról szóló büntető törvénykönyv határozmányai szerint megfelelő tartalmú elzárásra változtatandó át.

Az illető kihágási ügyeknek fokozatos ellátása 1880. évi 38547 számú belügyminiszteri rendelettel kibocsátott utasítás 8. §-ának szabványai szerint történik.

72. §

A büntetések végrehajtásáról.

A jelen fejezetben közigazgatási úton elbírálandó kihágási ügyek elintézése és végrehajtása a rendőrkapitány hatásköréhez tartozik.

IX. rész

Eljárási díjakról

73. §

Jelen szabályrendelet szerinti kiküldetéseknel az építészeti szakbizottságnak hivatalból tagja semmiapidíjat nem élveznek, azon szakbizottsági tagok azonban, kik nem hivatalból kötelezett tagjai a bizottságnak, ha egyébként hivatalnokok is, esetenként és fejenként 2 frtapidíjat számíthatnak fel.

74. §

Az építkezések ellenőrzésénél, s a szegény osztályhoz tartozók építési vonalának kijelölésénél a kiküldöttek díjtalanul működnek, s annak elbírálása, hogy kik tartoznak a szegények sorába, a városi tanács hatáskörébe tartozik.

75. §

Az 1879. XL. t. cz. valamelyik §-a alapján kiszabott pénzbüntetésekbe befolyt összeget az 1887. VIII. t. cz. 2. §-ában jelzett célokra, a szabályrendeletileg kiszabottak ellenben a városi szépitési alap javára fordítandók.

Jelen szabályrendelet Makó város képvisellete által az 1889-ik évi július hó 11-ik napján tartott rendes közgyűlésen 268/1889. kgy. szám alatt elfogadott: Major Miklós s. k. polgármester.

57390

Magyar királyi belügyminiszter

II.

Ezen szabályrendelet az 1879-ik évi XL. törvénycikk 5-ik §-a alapján ezennel megerősítem. Budapestén, 1889-ik évi augusztus hó 29-én.

A miniszter helyett:
Lukács s. k.
államtitkár

MATERIAL UND BAUWEISE IN DER VOLKSTÜMLICHEN BAUTECHNIK IN MAKÓ

von
Ferenc Tóth

Infolge der intensiven Bewirtschaftung ist Makó in der Verbürgerlichung an der Spitze gegangen, seine Häuser haben doch die Bauformen der vergangenen Zeiten aufbewahrt.

Die Behörde greift seit 200 Jahren in den Hausbau ein. Im 18. Jahrhundert mußte sie wegen Besetzung öffentlicher Plätze Vorkehrungen treffen, vom Anfang des 19. Jahrhunderts an auch wegen Bauen, die ohne Genehmigung durchgeführt wurden. Der Bau auf einem eng zusammengedrängten Fleck wurde seit 1774 feuerpolizeilich verboten. 1857 wurde die erste Bauregelung in Kraft gesetzt, wodurch die mehr entwickelten österreichischen Verhältnisse in Ungarn sollten eingeführt werden, die Bedingungen dazu waren aber noch nicht reif. 1888 ist die Regelung ins Leben getreten, die unter den örtlichen Verhältnissen angewandt wurde.

Zur Zeit der Neusiedlung im Jahre 1699 sind Häuser aus Flechtwerk gemacht worden. Der allgemeine Mauertyp ist die Piseemauer. Mauern aus Tegeln und Schlamm wurden nicht allgemein, nur arme Leute haben solche gemacht. Ein großer und mehrere auf diesem senkrecht liegenden kleinen Balken haben die Zimmerdecke gehalten. Diese bestand aus Rohr, Erde und Schlamm. Scherenförmig zusammengestellten Balken haben das Dach gehalten. Das Dach wurde einst mit Rohr und Rohrkolben, in kleinerem Maße mit Schindeln bedeckt. Die Dachziegel sind erst in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts allgemein geworden. Die Häuser wurden von innen und außen mit Schlamm verschmiert. Der Rauch wurde durch den offenen Kamin abgeführt, der in der Küche zu finden war. Die heutige Art der Kamine ist sporadisch am Anfang des 19. Jahrhunderts erschienen. Die Zimmer wurden mit Bauernöfen geheizt. Ursprünglich hat man diese Öfen aus Lehm, im letzten Jahrhundert aber aus Kacheln gemacht.

Vor dem Erscheinen der artesischen Brunnen haben die Einwohner das Wasser des Flusses Maros getrunken. Die gegrabenen Brunnen waren im 18. Jahrhundert viereckig und wurden mit Holz belegt. Diese Art ist in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts von den runden, mit Ziegeln belegten Brunnen verdrängt worden. Neulich werden Brunnen aus Betonrohren gemacht.

Bei der Neusiedlung haben die Bauern die Häuser selbst gebaut, später erschienen auch die bäuerlichen Spezialisten: Flechtwerkmacher, Wandstampfer, Dachmacher, Ziegelschläger, Brunnengräber und Ofenmacher. Die Anzahl der Maurer und Zimmerleute war 1780 nur noch vier. 1815 haben sie schon eine Zunft gebildet. 1857 war die Anzahl der Zunftmeister 7, die der außer der Zunft stehenden 16. Es gab noch 26 Störer, 54 Gesellen und 36 Lehrburschen. Der Anspruch des zeitgemäßen Hausbaues hat auch die Baumaterialindustrie erschaffen. Für Ziegelbrennen haben wir vom Ende des 18. Jahrhunderts Angaben. 1885 war die Anzahl der Ziegelbrenner 15. Im Jahre 1857 funktionierten 3 Kalköfen. Zum Bau nötiger Sand wurde aus dem Fluß Maros gewonnen. Das Bauholz stammte aus Siebenbürgen, es wurde am Wasser hergeliefert. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts gab es schon 4 Sägewerke.

Das Bauopfer war noch 1960 in einem Nachbardorf in Gebrauch. Beim Hausbau wurde unter die Türschwelle Geld gelegt. Das Grünzweigstellen hat auch große Vergangenheit. Ins neue Haus wird zuerst Brot hineingebracht.